

ARAS

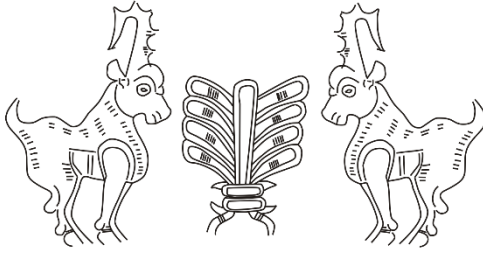
TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

4
2022

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

TUJANES

SAYI / ISSUE 4

2022

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
Adına İmtiyaz Sahibi
Prof. Dr. İbrahim DEMİRTAŞ

Editörler / Editors
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ

Yazım ve Dil Editörü / Spelling and Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Adıgüzel

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor
Özden Dere

e-ISSN: 2717-6274

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez online yayınlanmaktadır.

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi Editörlüğü
İğdir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 76000 Merkez-İğdir, Türkiye
Faks: +90 476 223 00 17 Tel.:+90 476 223 00 10/4635

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tujanes>

e-mail: tujanes@gmail.com

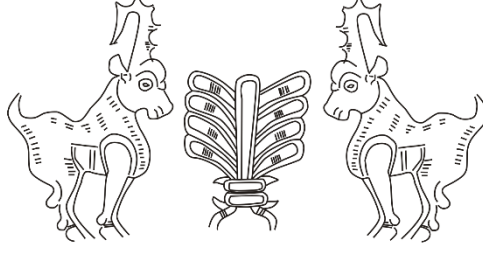
ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilcan GÖKCE (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi)

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (German Archaeological Institute)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. R. Maria CZICHON (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Goderdzi NARIMANISHVILI (Tbilisi State University)
Prof. Dr. Hasan BAHAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Stephan KROLL (Ludwig-Maximilians-University Munich)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali OZAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Serpil KAHVECİOĞLU
Van Müzesi'ndeki Urartu Pectoralleri
Urartian Pectorals in Van Museum
ss/pp: 1-12

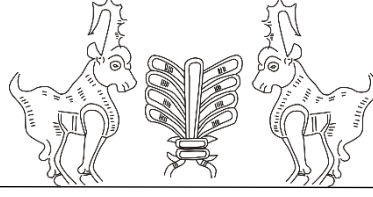
Rıfat KUVANÇ / Şilan AYDIN
Ağrı/Doğubeyazıt'taki Özel Bir Koleksiyondan Bir Grup
Erken Demir Çağ Çanak Çömleği
A Group of Early Iron Age Pottery from a Private Collection in Doğubeyazıt/Ağrı
ss/pp: 13-36

Kazım ÖZKAN
Urartu Kralı II. Sarduri'nin Yaptırdığı Gugunaini Deresi Su Kanalı
Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation of the Gugunaini Water Channel Built by The Urartian King Sarduri II
ss/pp: 37-48

Pınar PINARCIK / Havva Seda ŞAHİN
Erken ve Orta Demir Çağında Kıbrıs-Anadolu İlişkileri
Cyprus-Anatolia Relations in the Early and Middle Iron Age
ss/pp: 49-67

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 26.12.2022
Kabul / Accepted: 27.12.2022
DOI: 10.55169/tujanes.1224610

VAN MÜZESİ'NDEKİ URARTU PEKTORALLERİ

Serpil KAHVECİOĞLU*

Öz

Van Müzesi oldukça zengin bir Urartu koleksiyonuna sahiptir. Urartulara ait önemli eser gruplarını bronzdan yapılmış olanlar temsil etmektedir. Hem arkeolojik kazılar hem de satın alma yoluyla elde edilen bu eserler Urartu Krallığı'nın oldukça etkileyici bir sanat anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Bu makalede Urartu bronzları arasında az bilinen eserlerden bronz pektoraler ele alınmıştır. Yarım ay biçimli 6 adet bronz pektoral Van Müzesine satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Bunlardan beşi hem figüratif hem de geometrik bezemeler taşırken sadece bir örneğin sade ve bezemesiz olduğu görülmektedir. Tasvirli örneklerde özellikle belirgin bir simetri anlayışının egemen olduğu göze çarpmaktadır. Ortadaki bir hayat ağacına yönlendirilen aslan figürleri sıklıkla betimlenmiştir. Figüratif öğeler dışında özellikle nokta bordürlü daire kabartmalar da yaygın geometrik öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer biçimli Urartu örnekleri ve bezeme stilleri ışığında söz konusu örneklerin M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarda kullanılmış tipik Urartu örnekleri olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Bronz, Pektoral, Van Müzesi, Hayat Ağacı

Urartian Pectorals in Van Musuem

Abstract

Van Museum has a wealthy Urartian collection. The most essential artifact groups of the Urartians are those made of bronze. These artifacts, obtained through both archaeological excavations and purchases, show that the Urartian Kingdom had a very impressive understanding of art. This article deals with bronze pectorals, among the lesser-known artifacts in the Urartian bronzes. Lunate-shaped six bronze pectorals were brought to the Van Museum through purchase. While five of them have both figurative and geometric decorations, only one example is plain and undecorated. In the depicted examples, it is particularly striking that a distinct understanding of symmetry is dominant. Lion figures oriented to the tree of life in the middle are often represented. Apart from figurative elements, especially dot-bordered embossing circles are also common geometric elements. In the light of similarly shaped Urartian examples and decoration styles, it is understood that these examples are typical Urartian examples used in the 8th and 7th centuries BC.

Keywords: Urartian, Bronze, Pektoral, Van Museum, Tree of Life

---

*Sanat Tarihçisi, Van Müzesi, Van/TÜRKİYE, E-mail: Serpilarik.2010@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6548-2958.

EXTENDED ABSTRACT

The Urartian Kingdom was one of the most essential bronze production centers in the 1st millennium BC in the Near East. Thousands of bronze artifacts unearthed as a result of archaeological excavations and illegal excavations in the eastern region of Turkey, Armenia, Nakhchivan, and Northwest Iran clearly demonstrate this. Most of these works, which are the product of a certain artistic understanding and are understood to have been produced in central bronze production workshops under state control, reflect a rich understanding of art, especially royal and religious scenes, architectural depictions, hunting scenes, battle scenes, and geometric decorations. Some of these bronze artifacts bear short inscriptions about which king they belong to, as well as dedicated to the chief god Haldi. Personal ornaments such as belts, shields, pins, bracelets, fibulae and rings, horse harness pieces, bowls, and situlas are the most common artifacts. Especially among these work groups, there are interesting crescent-shaped bronze artifacts called pectorals.

In this article, six bronze pectorals were investigated. While five of them were brought to the Van Museum by purchasing, one example was brought to the Van Museum from Adana Museum by transfer. Other examples are evaluated for the first time in this article. The Van Museum pectorals are crescent shapes similar to the Urartian samples known to date. Three examples bear figurative decorations. In figurative decorations, the lion composition, especially towards the tree of life, is often preferred. Human depictions are not preferred in the main scene, but rather appear as a filling motif in the more limited decoration areas narrowing towards the ends of the pectorals. Pectorals are characterized by relief circle decorations surrounded by rows of bordered dots on five pectorals, including depictions, and geometric elements with sequential dot rows and zigzag motifs. The raised dots are a distinctive ornamental element, especially on the Giyimli bronze pieces. Only one example is plain and undecorated.

The functional use of pectorals, which constitute a special group among Urartian bronze artifacts, is unclear. The fact that they were found as a burial gift in the Nor Aresh Necropolis indicates that they may be a piece of personal jewelry. Especially some of the figurines thought to belong to a throne from Toprakkale and another mixed creature figure on a candelabrum stand from the same place have been very instructive about the use of breastplates in this style. However, the fact that the examples represent only a small group shows that they can also be used by people who are at the forefront in terms of specialty or status. Apart from the mythological figurines associated with the Toprakkale throne, the fact that it is used on the figurine, which is often described as a eunuch, indicates that such objects can be used by the members of the palace. A similarly shaped depiction also appears on the reliefs of Room G of Nimrud (Kalhu), on the neck of a eunuch serving the Assurnasirpal II. The religious depictions on them prove that these pectorals were also used as an insignia of rank by people with a particularly important status or by priests who were prominent in the religious sense. Finally, it is possible to say that these are pieces that have protective properties against evil spirits, bring luck to the owner, and are used for amulet purposes against evil spirits. As a result, Van Museum samples were used for similar purposes and they are new samples that contribute to the few known pectorals. In the light of similarly shaped Urartian examples and decoration styles, it is understood that these examples are typical Urartian examples used in the 8th and 7th centuries BC.

Giriş

Urartu Krallığı; M.Ö. 1. binyıl Yakın Doğu'sunda en önemli bronz üretim merkezlerinden biridir (Seidl 2004). Krallığın kurulduğu Van Gölü Havzası ve devamında egemen olduğu Ermenistan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran'da yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve kaçak kazılar sonucunda ele geçen binlerce bronz eser bunu açıkça ortaya koymaktadır. Belli bir sanat anlayışının ürünü olan ve devlet kontrolündeki merkezi bronz üretim atölyelerinde imal edildiği anlaşılan bu eserlerin bir çoğu en başta krali ve dini sahneler olmak üzere, mimari tasvirler, av sahneleri, savaş sahneleri ve geometrik bezemeler dahil zengin bir sanat anlayışını yansıtmaktadır (Calmeyer 1991). Bu bronz eserlerin bazıları hangi krala ait olduklarının yanı sıra baş tanrı Haldi'ye ithaf edildiklerine ilişkin kısa yazıtlar da taşımaktadır. Kemerler, kalkanlar, iğne, bilezik, fibula ve yüzük gibi mücevherlerin olduğu kişisel süs eşyaları, at koşum parçaları, taslar ve situlalar (bakraç) en çok karşılaşılan eser gruplarıdır. Özellikle bu eser grupları içerisinde pektoral denilen ve göğüs üzerinde kullanımından dolayı göğüslük olarak da adlandırılan bir eser grubu da karşımıza çıkmaktadır (Kellner 1977; 1991b).

Bu makalede değerlendirilen 6 adet pektoral bronzdan yapılmıştır. 5 tanesi Van Müzesi'ne satın alma yolu ile kazandırılmış iken 1 örnek ise Adana Müzesi'nden Van Müzesi'ne devir yolu ile getirilmiştir. Adana Müzesi'nden gelen örnek daha önce Taşyürek tarafından da yayınlanmıştır (Taşyürek 1975: 141, Fig. 1; 1977: 20, Fig. 17). Diğer örnekler ise ilk kez bu makalede değerlendirilmiştir¹. Van Müzesi örnekleri bugüne kadar bilinen Urartu örneklerine benzer biçimde yarım ay formundadır. 3 örnek figüratif bezemeler taşımaktadır. Figüratif bezemelerde özellikle hayat ağacına yönelen aslan kompozisyonu sıklıkla tercih edilmiştir. İnsan tasvirleri ise ana sahnede tercih edilmeyip daha çok pektoralerin uçlarına doğru daralan daha sınırlı bezeme alanlarında bir doldurma motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasvirli örnekler dahil 5 pektoral üzerindeki bordürlü nokta dizileri ile çevrili kabartı daire bezemeler, sıralı nokta dizileri ve zikzak motiflerinin olduğu geometrik öğeler pektoralerin karakteristik özelliği olarak ifade edilebilir. Kabara noktalar özellikle Giyimli bronz parçaları üzerinde de karşımıza çıkan belirgin bir bezeme ögesidir. Sadece bir örnek sade ve bezemesizdir.

1 Nolu Pektoral (Fig. 1)

Env no: 73.9.1

Gen: 10, 5 cm.

Orta kısım yüksekliği: 5, 8 cm.

Yarım ay biçimli bronz pektoralin iki kenarında asma halkaları mevcuttur. Asma halkaları levha halindeki bir plakanın arkadan pektoraline iki perçin ile tutturulması ve öne doğru uç kısmının bükülmesiyle oluşturulmuştur. Oldukça sağlam biçimdeki pektoralin bütün yüzeyi bir bezeme alanı olarak kullanılmıştır. Bezemeler kabartma (repoussé) ve kazıma tekniğiyle oluşturulmuştur. Geniş orta kısmı ana bezeme alanı olarak kullanılmıştır. Bu ana bezeme alanının alt ve üstünden pektoralin kenarlarına kadar devam eden alanlar ise kabartı silmeler arasında kabara nokta dizileri ve ikili zikzak kuşakları ile doldurulmuştur. Ana sahne ortadaki hayat ağacına yönlendirilmiş ikili aslan kompozisyonudur. Aslanların hemen arkasında ise ters

¹ 73.9.1 envanter nolu 1. pektoral herhangi bir değerlendirmeye tutulmadan sadece 1 görsel ile özel bir koleksiyon kataloğunda yer almıştır, bknz: Özdem 2003: 260.

yöne bakan çökmüş birer boğa yerleştirilmiştir. Boğaların ön tarafında ayrı bir bezeme alanını vurgulamak amacıyla dikey ikili nokta dizisi ile sınırları belirtilen ve pektoralin kenarlarına doğru daralan bir alanda ise iki ayaklı bir sehpa üzerine çömelerek oturtulmuş birer kadın figürü işlenmiştir. Sehpanın arkasındaki püsküllü bir çıkıntı, sehpanın bir örtü ile süslendiğini göstermektedir. Kadın figürü başına kadar örtülü bir kıyafet içinde ve elinde tuttuğu bir kâseyi öne doğru uzatarak kutsal sunu pozisyonunda gösterilmiştir. Burada ilginç olan Urartu sanatında çok az örneğini bildiğimiz bir biçimde kadın figürünün ayakları karna çekik ve sehpanın üzerinde çömelerek oturtulmuş olmasıdır. Ana sahnede yer alan hayat ağacı bir kartuş içinde uçları tomurcuklu simetrik olarak uzayan dalları ile işlenmiştir. Aslanlar hareket halinde, saldırganlıklarını göstermek amacıyla dilleri dışarıda ve ağızları açık, yeleleri vurgulanmış ve kuyrukları da sırtları üzerine doğru kıvrılmış olarak verilmiştir. Aslanların saldırgan görünümüne karşın boğa figürleri daha sakin bir görünümde. Boğa figürleri yere çökmüş ve hareket etmek için hamlede bulunan bir pozisyonundadır. Ön ayaklarından biri dizlerden bükülerek karna doğru çekilmiş iken diğer ayağı hareket etmek istediğini gösterircesine önde gösterilmiştir. Boğaların kuyrukları aslanlardan farklı olarak ayaklara paralel bir biçimde aşağıya doğru inmektedir. Kuyruklarının uç kısımları püsküllü olarak verilmiştir.

2 Nolu Pektoral: (Fig. 2)

Env no: 2014.4444.A

Gen: 16,5 cm.

Orta kısım yüksekliği: 7,5 cm.

Bu pektoral Adana Müzesi'nden Van Müzesi'ne devir ile gelmiştir. Daha önce Taşyürek tarafından da yayınlanmış bir örnektir. Yarım ay biçimli pektoralin sol uç kısmı kırık ve eksiktir. Ancak mevcut hali üzerindeki kompozisyonu anlamamızı mümkün kılmaktadır. Tek bir asma halkası önceki örnekten farklı olarak pektoraline perçinler ile tutturulmuştur. Burada yine şerit halindeki bir levhanın bu defa her iki ucunun da perçinlenmesi ile meydana getirilmiş bir asma halkası görüyoruz. Pektoralin kenarının hemen altından başlayan ikili bir çıkıntı hat/silme ortadaki ana bezeme alanına da bir sınır oluşturmaktadır. Yine önceki örnekte olduğu gibi ortadaki bir hayat ağacına yönelen aslan figürleri temel kompozisyonu oluşturmaktadır. Kenarlara doğru dikey ikili bir çıkıntı ile gösterilen ayrı bir panoda ise birer aslan figürü yerleştirilmiştir. Aslanlar ana sahnede ağızları açık, dilleri dışarıda ve kuyrukları sırtlarına doğru kıvrık ve sabit bir biçimde işlenmiştir. Kenarlardaki panoda yer alan aslan ise hareket halinde gösterilmiştir. Aslan figürlerinin üst ve alt kısımlarının olduğu boş alanlar ise etrafı nokta dizileri ile çevrili düzensiz kabara noktalar ile doldurulmuştur. Hayat ağacının klasik Urartu örneklerinden ziyade bir hurma veya palmye ağacını andırıldığını söylemek mümkündür. Aşağıdan yukarıya doğru üç sıra halinde ve simetrik olarak açılan üçer dallı bir ağaç olarak gösterilmiştir.

3 Nolu Pektoral (Fig. 3)

Env no: 74.17.203

Gen: 7,4 cm.

Orta kısım yüksekliği: 2,3 cm.

Bronzdan yapılmış ve yarım ay biçimli bu örnek önceki iki örnekten farklı olarak asma halkalarından yoksundur. Burada bu işlevi her iki uca açılmış birer delik karşılamaktadır. Pekto-

ralin kenarları boyunca devam eden ve ortadaki bezeme alanını çeviren bir silme vardır. Konu ilk iki örnekte olduğu gibi ortadaki dut veya palmye olması muhtemel bir ağaca yönelen aslanlardır. Yeleleri vurgulanmış olan bu aslanların saldırganlıklarını göstermek amacıyla ağızları açık bir biçimde tasvir edilmiştir. Kuyrukları önceki örneklerden farklı olarak arka ayaklarına paralel biçimde aşağıya doğru inmektedir. Hayat ağacı simetrik olarak açılan dördümlü dallara sahiptir. Bu bezemeler dışındaki boş alanlar yine nokta bordürlü kabara noktalar ile doldurulmuştur. Kompozisyon açısından benzer olmasına rağmen figürlerin yüzeysel ve çizgisel işleniş biçiminden dolayı önceki iki örnekten farklılaşmaktadır.

4 Nolu Pektoral (Fig. 4)

Env no: 5.332.80

Gen: 14,7 cm.

Orta kısım yüksekliği:6 cm.

Yarım ay biçimli pektoral önceki örneklerden farklı olarak figüratif öğeler yerine geometrik bezemelerle süslenmiştir. Sağ ucu kırık ve eksik olan pektoralin sol uçtaki asma halkası mevcuttur. Asma halkası şerit biçimli bir levhanın perçinlenmesi ve üst ucunun kıvrılmasıyla oluşturulmuştur. Bezeme yüzeyinin nokta ve kabartı çıkıntılarla oluşturulduğu bu örnek kompozisyon açısından birinci örnek ile benzeşmektedir. Birinci pektoralden ayrılan temel özelliği ana bezeme alanında figüratif öğeler yerine nokta bordürlü kabara dairelerle süslenmiştir. Üstten alta doğru içinde nokta dizilerinin ve zikzak bezemelerin olduğu geometrik şekillerle süslenmiştir. Ortadaki ana bezeme alanında toplamda 8 adet nokta bordürlü kabartma daire yerleştirilmiştir. Zikzak bezemelerin oluşturduğu üçgen hatların içi de taralı çizgiler ile doldurulmuştur.

5 Nolu Pektoral (Fig. 5)

Env no: A.2935.06

Gen: 16,2 cm.

Orta kısım yüksekliği: 6,3 cm.

Yarım ay biçimli pektoral önceki örnekte olduğu gibi tamamen geometrik bezemelerle süslenmiştir. Sağ ucu kırık ve eksik olan pektoralin sol uçtaki asma halkası mevcuttur. Asma halkası şerit biçimli bir levhanın perçinlenmesi ve üst ucunun kıvrılmasıyla oluşturulmuştur. Pektoralin bütün yüzeyini içinde iki sıra nokta dizisinin olduğu 4 adet ikişerli çıkıntı yiv şekillendirmiştir. Ortadaki daha geniş olan bezeme alanında nokta bordürlü 7 adet daire yerleştirilmiştir. Daralan kenarlarda ise içinde yine iki sıra nokta bezemenin olduğu bu kez dikey olarak yapılan iki kısa yiv ile iki küçük pano yapılmıştır. Bu panolardan en uçtakinde tek diğesinde ise ikişer adet nokta bordürlü daireler yer almaktadır.

6 Nolu Pektoral (Fig. 6)

Env no: 74.35.10

Gen: 7,9 cm.

Orta kısım yüksekliği: 2,8 cm.

Pektoraller içerisinde sade ve bezemesiz olan tek örnektir. 3 nolu örnekte olduğu gibi her iki ucunda asma halkaları yerine bu işlevi gören birer deliğe sahiptir. Orta kısmı geniş ve köşelere doğru daralarak devam eden bir formda şekillendirilmiştir.

Gruplandırma ve Tarihleme

Urartu merkezlerinden bilinen sınırlı örneklere karşın müze ve özel koleksiyonlardaki çok sayıdaki pektoral örneği bu takıların Urartular'da yaygın kullanım gördüğünü göstermektedir. Bugüne değin altından yapılmış tek örnek bilinmektedir (Kellner 1987: Taf. 17; 1991: 165, Fig. 3). Urartu örneklerine benzer altın bir pektoral yine Ziwiy'e'de karşımıza çıkmaktadır (Godard 1950: 19-20, Fig. 10). Altın örneklerin yanı sıra gümüşten yapılmış örnekler de bilinmektedir². Özel koleksiyonlarda yer alan 2 adet gümüş pektoralin altın yıldızlı olduğu belirtilmiştir. Daha küçük boyutlu diğer bir gümüş pektoral ise Toprakkale'deki gümüş bir kutu içinde bulunmuştur (Meyer 1955: 208-209; Wartke 1990: 146, Kat. Nr. 367, Taf. XLIII/a). Mevcut örnekler içinde bronzdan yapılmış olan örneklerin sayısı daha fazladır. Burada tanıtımını yaptığımız Van Müzesi örneklerinin hepsi bronzdan üretilmiştir.

Kellner tarafından yapılan değerlendirme doğrultusunda, Urartu pektoraleri, boyna takılma özelliklerine göre üç grup altında değerlendirmiştir (Kellner 1977). İlk gruptakiler her iki ucunda perçinli asma halkalarına sahip örneklerdir. İkinci gruptakiler ise her iki ucuna açılan ip deliklerinin olduğu pektoraler iken son grupta ise çengel uçlular yer almaktadır. Van Müzesi örneklerine baktığımızda 1, 2 4 ve 5 nolu pektoraler ilk grupta yer alırken 3 ve 6 nolu örnekler ise ikinci grup örnekleri temsil etmektedir. Pektoralerin özellikle boyna asılma özelliklerine göre yapılan gruplandırma bunları kronolojik bir düzleme oturtma noktasında çok da belirleyici değildir. Ancak burada perçinli asma halkalarına sahip ilk gruptakilerin daha erken örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

Urartu bronz eserlerinin tarihlendirilmesinde özellikle çivi yazıtları belirleyici olmaktadır. Bunun yanı sıra tasvirli eserlerin ikonografik ve biçimsel özellikleri de kronolojik bir gelişimin varlığını mümkün kılmaktadır. Bugüne kadar yazıtlı bir pektoral örneği bilinmemektedir. Buna karşın at koşum takımının parçası olarak kullanılan ve göğüs plakası olarak adlandırılan çivi yazıtlı benzer biçimli örnekler bu tarzdaki bronz eserlerin varlığını krallığın erken dönemlerinden itibaren kanıtlamaktadır. Kellner tarafından pektoraler içinde değerlendirilmesine karşın ön tarafında kabartma bir hilal motifi de taşıyan bu örnekler Seidl tarafından at koşum parçası olarak değerlendirilmiştir (Seidl 2004: Abb. 84/a-d). Üzerlerinde kral Minua ve I. Arğıştı'nın yazıtlarını taşıyan bu örnekler (CTU IV. B 8-26, 27) sonuç itibari ile yarım ay biçimli bronz eserlerin M.Ö. 8. yüzyılın başından itibaren Urartu repertuarında olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Üzerinde çivi yazıtları taşıyan Urartu eserlerinin sayısı artmasına karşın tarihlemede özellikle bezeme öğelerinin daha ön planda olduğunu görmekteyiz. Yine bu noktada arkeolojik kazı alanlarından bir konteks dahilinde tespit edilen örneklerin olduğunu da belirtmek gerekiyor. Toprakkale'den bilinen küçük bir gümüş pektoralin yanı sıra özellikle Giyimli Bronz Definesi içerisinde bulunan bronz bir pektoral parçası (Erzen 1974: 204, Res. 31-32) ve bir mezar buluntusu olarak Nor Aresh'ten (Barnett 1963: 194, 197, Fig. 44) ele geçen bir diğer pektoral kazı alanlarından bilinen sınırlı örneklerdir. Burada ne yazık ki çok sayıda örneğin kaçak kazılar yolu ile özel müze ve koleksiyonlarına yayılmış olduğunu görüyoruz (Kellner 1977; 1991b; Uygun-Gerçekler 2013: 144, Kat no: 061).

² M.Ö. 714 yılında Assur Kralı Sargon tarafından yağmalanan Muşafir Tapınağı'nın yağma listesindeki eserler içinde hilal formu süslemelerden bahsedilmektedir, bkz: RINAP II. no. 65, 360) ...54 (items): silver-plated kappu-bowls, <together with> [their] lids, cups (decorated with) cone-shaped ornaments (and) *crescent-shaped ornaments*, (and) silver torcs...

Bu durum çok sayıdaki Urartu eserinde olduğu gibi arkeolojik kontekslerinden bağımsız olarak yorum yapmamızı zorunlu kılıyor³.

Bu makale kapsamında değerlendirilen örnekler içinde 1 nolu pektoralin en erken tarihli örnek olduğunu söylemek mümkündür. Bu pektoraldeki bezeme öğelerine odaklandığımızda ikili zikzak motifi Urartu bronz eserlerinde en erken I. Argiştı Dönemi'nden (M.Ö. 780-756) itibaren görülmektedir (Kellner 1987: 20; Seidl 2004: Abb. 93). II. Sardur dönemi (756-735/730) bronz eserlerinde de sıklıkla kullanılmıştır (Seidl 2004: 121). Bunun yanı sıra ana sahnenin her iki kenar ucundaki dar alanda sehpa üzerinde çömelmiş olarak betimlenen kadın figürünün benzerlerini de yine M.Ö. 8. yüzyıl bronz kemerleri üzerinde de görebilmekteyiz (Kellner 1991: Kat. nr: 261/Taf. 68; Kat. nr: 269/Taf. 69, 279 Kat. nr: 261/Taf. 70). Giriktepe'den bir mühür üzerinde de çömelmiş bir kadın figürü bulunmaktadır (Yağcı 1996: 181 vd., Lev. 1). Ana sahnedeki kartuş içindeki uçları tomurcuklu dallara sahip hayat ağacına yönelen kuyrukları kalkık saldırgan aslanlar da yine M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısındaki örneklerle uygun bir kompozisyon oluşturmaktadır. Aslanların hemen arkasındaki yere çökmüş boğa figürlerinin benzerleri ise Arin-berd (Erebuni) duvar resimlerinde karşımıza çıkar (Hovhannisyan 1973: Fig. 10). Bütün bu örnekler 1 nolu pektoralin M.Ö. 780-730 yıllarına arasındaki bir döneme ait olabileceğini gösterir.

Giyimli bronz definesinin bir parçası olarak ön görülen 2 nolu pektoral, Taşyürek tarafından, özellikle üzerindeki kabara noktalar ve aslan figürünün özellikleri doğrultusunda M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir (Taşyürek 1975: 141). Ortadaki hayat ağacının özellikleri Urartu sanatından bilinen hayat ağaçlarından farklı bir yapıda görünür⁴. 2 Nolu pektoral ile aynı kompozisyona sahip 3 nolu pektoralde ise aslanların ağız yine açık iken kuyrukları arka ayaklara paralel biçimde tasvir edilmiştir. Stil olarak daha yüzeysel özellikler gösterir ve ağaç bir önceki örnekteki benzer bir yapıdadır. Yüzeysel hatları ve üzerindeki kabara noktalar bu pektoralin de M.Ö. 7. yüzyılın 2. yarısına ait bir örnek olduğuna işaret etmektedir. Kabara nokta bezemeli 4 nolu pektoral özellikle zikzak bezeme kuşağıyla 1 nolu pektoral ile benzerlik göstermektedir. M.Ö. 7. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Erivan'daki Nor-Aresh I Nolu mezarda bulunan pektoral ile aynı stildedir (Barnett 1963: Fig. 44). 5 nolu pektoral de aynı gelenekte benzer özelliktedir. 6 nolu sade ve bezemesiz olan örnek ise yine M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına ait bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde tespit edilebilen pektoraler sadece Giyimli ile Nor-Aresh'ten bilinmektedir. Giyimli'deki kazılardan ele geçen pektoral parçası yağmalanmış bir bronz definesinden geriye kalmıştır. Bundan dolayı bulunduğu eser grubu içerisindeki niteliği net olarak anlaşılamamaktadır. Nor Aresh Nekropolü'nde bir ölü armağanı olarak ele geçen pektoral ise bunların kişisel bir takı olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle Toprakkale'den bir tahta ait olduğu düşünülen figürinlerden bazıları (Seidl 1996: 186, Fig. 8) ve yine aynı yerden bir şamdan ayağı üzerindeki bir diğer karışık yaratık figürü (Merhav 1991: Fig. 8) bu tarzdaki göğüslüklerin kullanımı hakkında oldukça yol gösterici olmuştur. Nitekim Toprakkale tahtı ile ilişkili figürinler içinde mitolojik yaratıkların dışında çoğu zaman hadım olarak tanım-

³ Rezan Has Müzesi'nden bir örnek için bkz: <https://artsandculture.google.com/asset/pectoral-urartian/-wGuuR0Nmgao2A?ms=%7B%22x%22%3A0.5%2C%22y%22%3A0.5%2C%22z%22%3A9.175827202936366%2C%22size%22%3A%7B%22width%22%3A2.056130917016692%2C%22height%22%3A1.237500000000007%2D%7D%7D>

⁴ Bu tarzda palmye veya hurma ağaçları III. Tiglatpileser (M.Ö. 744-727), Sanherib (M.Ö. 704-681), Esarhaddon (680-669) ve Assurbanipal (668-631?) dönemi kabartmalarında sıklıkla işlenmiştir (Giovino 2007: Fig. 45-47).

lanan bir figürinde kullanılması bu türdeki objelerin saray mensubu kişiler tarafından kullanılabilmesine işaret eder. Pektorallerin az sayıda olması ve yine altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış örneklerinin olması bunların özel veya statü açısından ön planda olan kişiler tarafından kullanılmış olduklarını desteklemektedir. Nimrud G Odası kabartmalarında da, II. Assurnasirpal'e hizmet eden bir hadımın boyun kısmında da karşımıza çıkması (Merhav 1991: 172, Fig. 10a) bu yaklaşımı güçlendirmektedir. Üzerlerindeki dini içerikli tasvirler bu pektorallerin bir rütbe nişanesi olarak özellikle önemli bir statüye sahip kişiler tarafından veya dini anlamda ön plana çıkan rahipler tarafından da kullanılmış öğeler olduğunu kanıtlamaktadır (Kellner 1977: 481). Son olarak bunların kötü ruhlara karşı koruyucu özellikleri olan, sahibine şans getiren ve kötü ruhlara karşı amulet amaçlı olarak kullanılmış parçalar olduğunu da söylemek mümkündür (Işık 1984: 77-78). Sonuç itibarıyla Van Müzesi örnekleri de benzer amaçlar doğrultusunda kullanılmış ve az sayıda bilinen pektoral örneklerine katkı sağlayan yeni örneklerdir.

Kaynakça

- Barnett 1963 R.D. Barnett, "The Urartian Cemetery at Igdyr", *Anatolian Studies*, 13, 153-198.
- Calmeyer 1991 P. Calmeyer, "Some Remarks on Iconography", *Urartu A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.* (Ed. R. Merhav), Jerusalem, 312-319.
- CTU IV 2012 M. Salvini, *Corpus die testi urartei*, vol. IV. Iscrizioni su bronzi, argilla e altri supporti nuove iscrizioni su pietra paleografia generale, DocAs VIII/IV, Roma.
- Erzen 1974 A. Erzen, "Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı", *Belleten*, 38/150, 191-212.
- Giovino 2007 M. Giovino, *The Assyrian Sacred Tree: A History of Interpretations*, *Orbis Biblicus et Orientalis* 230, Fribourg.
- Godard 1950 A. Godard, *Le Tresor De Ziwiye*, Haarlem.
- Hovhannisyan 1973 K. L. Hovhannisyan (Oganesjan) *The Wall-Paintings of Erebuni*, Yerevan (Ermenice, Rusça ve İngilizce).
- Işık 1984 C. Işık, "Urartu Pektoralleri", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 77-78.
- Kellner 1977 H.J. Kellner, "Pectorale Aus Urartu", *Belleten*, 41/163, 481-493.
- Kellner 1987 H.J. Kellner, "Datierungsfragen zu Urartu", *Skythika*, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, phil.hist. Kl. NF 98, München, 1987, 19-23.
- Kellner 1991a *Gürtelbleche Aus Urartu*, Stuttgart.

- Kellner 1991b H.J. Kellner, "Medallions and Pectorals", *Urartu, A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*(Ed. R. Merhav), Jesrussalem,164-166.
- Merhav 1991 R. Merhav, "Some Observations on Pectorals and Medallions", *Urartu, A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*(Ed. R. Merhav), Jesrussalem,171-176.
- Meyer 1955 G. R. Meyer, "Ein neuentdeckter urartäischer Brustschmuck", *Das Altertum*,1, 205-213.
- RINAP 2 G. Frame, (2021): The royal inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721–705 BC). The royal inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3, Penn State University Press.
- Seidl 1996 U. Seidl, "Urartian Furniture", *The furniture of Western Asia, ancient and traditional : papers of the Conference held at the Institute of Archaeology, University College London, June 28 to 30, 1993* (Ed. G. Hermann-N. Parker), Verlag Philipp Von Zabern-Mainz, 181-186.
- Seidl 2004 U. Seidl, *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp Von Zabern-Mainz Am Rhein.
- Taşyürek 1975 O.A., Taşyürek, "Adana Bölge Müzesindeki Urartu Süs Eşyaları ve Delici Aletler", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII/II,141-150.
- Taşyürek 1977 O.A., TAŞYÜREK, "The Urartian Bronze Hoard From Giyimli", *Expedition*, 19/4,12-20.
- Uygun - Gerçekler 2013 D. Uygun – S.Ö. Gerçekler *Kadim Çağlardan İzler. Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu / Traces of Ancient Ages. Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu/Sadberk Hanım Museum Collection.* İstanbul.
- Yağcı 1996 R. Yağcı, " İnsan Başı ve Yumruk Biçimli Bir Grup Mühür İle İğne", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı*, 181-214.
- Wartke 1990 R. B. Wartke, *Toprakkale. Untersuchungen zu den Metallobjekten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*, Akademie-Verlag Berlin.

Fig. 1- 1 nolu pektoral

Fig. 2- 2 nolu pektoral

Fig. 3- 3 nolu pektoral

Fig. 4 - 4 nolu pektoral

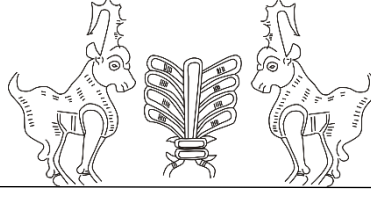

Fig. 5- 5 nolu pektoral.

Fig. 6- 6 nolu pektoral.

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 23.11.2022
Kabul / Accepted: 24.12.2022
DOI: 10.55169/tujanes.1208987

AĞRI/DOĞUBEYAZIT'TAKİ ÖZEL BİR KOLEKSİYONDAN BİR GRUP ERKEN DEMİR ÇAĞ ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Rıfat KUVANÇ* – Şilan AYDIN**

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki arkeolojik araştırmalar büyük ölçüde bölgenin özellikle Orta Demir Çağı'nın da başlangıcı kabul edilen Urartu Krallığı'na yönelik olmuştur. Bölgenin Urartu öncesi dönemi ise Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran'da yapılan sınırlı kazı çalışmaları ve daha çok yüzey araştırmaları sayesinde elde edilen veriler sayesinde tanımlanabilmektedir. Özellikle Orta ve Yeni Assur dönemi yazılı kaynakları, Urartu öncesi dönemde, bölgede yoğun bir yerleşim dokusunun varlığını ifade etse de Erken Demir Çağ ile ilgili yazılı kaynakların ve bilimsel arkeolojik kazıların yetersizliği, dönemi kavramamız açısından engel oluşturmaktadır. Buna karşın özellikle demirden yapılmış sınırlı sayıdaki süs eşyası ile bir takım törensel silahlar ve çanak çömlek malzemesinin elde edildiği çoklu gömü geleneğine sahip aşiret nekropollerini bu dönemi tanımlamamızda en önemli arkeolojik kaynak noktalarıdır. Bu arkeolojik malzemeler içerisinde ne yazık ki kaçak kazılardan elde edilen çanak çömlek malzemesi Erken Demir Çağ'ın tanımlanmasında sıklıkla başvurulan arkeolojik buluntulardır. Bu makalenin konusunu oluşturan çanak çömlekler, Ağrı İli, Doğubayazıt İlçesi'nde yer alan Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'na satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Adı geçen özel koleksiyondaki kayıtlı pişmiş toprak eserler içerisinde Erken Demir Çağ karakteri gösteren çanak çömlekler önemli bir grubu oluşturmaktadır. Bu dönem ile ilişkilendirilen 60 adet çanak çömlek örneği bu makale kapsamında değerlendirilmiştir. Satın alma yoluyla edinildikleri için arkeolojik kontekslerine ilişkin fikir yürütmek problemlili olsa da çanak çömleklerin tipolojik özellikleri, üretim teknikleri, hamur ve bezeme örnekleri doğrultusunda özellikle Van Bölgesi merkezlerinden bilinen Erken Demir Çağ çanak çömlekleri ile benzeştiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Doğu Anadolu, Erken Demir Çağ, Çanak Çömlek, Yivli Mal

A Group of Early Iron Age Pottery from a Private Collection in Doğubeyazıt/Ağrı

Abstract

Archaeological research in the Eastern Anatolia Region has been mostly focused on the Urartian Kingdom, which is considered the beginning of the region, especially the Middle Iron Age. The pre-Urartian period of the region, on the other hand, can be defined thanks to the data obtained through limited excavations and intensive surveys in the South Caucasus, Eastern Anatolia, and Northwest Iran. Although the written sources of the Middle Assyrian and Neo-Assyrian periods express the existence of a dense settlement pattern in the region in the pre-Urartian period, the inadequacy of the written sources and scientific archaeological excavations related to the Early Iron Age creates an obstacle to our understanding of the period. On the other hand, tribal necropolises, which have a tradition of multiple burials, where a limited number of ornaments made of iron and some ceremonial weapons and pottery materials were obtained, are the most crucial archaeological resource points in our definition of this period. Unfortunately, among these archaeological materials, the pottery obtained from illegal excavations are the

* Dr. Öğr. Üyesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Iğdır/TÜRKİYE. rifatkuvanc@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-0198-8754.

** Şilan Aydın (MA), Siirt/TÜRKİYE. Silan.aydn@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7507-2699.

archaeological finds that are frequently used in the definition of the Early Iron Age. The pottery, which is the subject of this article, has been acquired by purchasing the Ahmet Köroğlu Collection located in Doğubayazıt District of Ağrı Province. Among the registered artifacts in the aforementioned private collection, the pottery showing the Early Iron Age character constitutes an important group. 60 pottery samples associated with this period were evaluated within the scope of this article. Although it is problematic to speculate on their archaeological context since they were acquired through purchase, it is seen that the pottery resembles the Early Iron Age pottery known especially from the centers of the Van Region in terms of typological features, production techniques, paste, and decoration samples.

Keywords: Eastern Anatolia, Early Iron Age, Pottery, Grooved Ware

EXTENDED ABSTRACT

A group of monochrome Early Iron Age pottery from the Ahmet Köroğlu Collection in Ağrı/Doğubeyazıt evaluated within this article. Investigations were made by considering the characteristics of the pottery such as typology, paste, and manufacturing technique. In the direction of clay paste colors, four different ware groups come to the fore. While the brown-red ware group constitutes the largest group, the pinkish-buff-colored ware group is the second largest group. Gray and red slipped wares are few. When the paste colors are considered, it is seen that the brown-red and pinkish-buff-colored wares are similar to the samples of Karagündüz, Yoncatepe, Dilkaya and Ernis in the Lake Van Basin. Especially in Erzurum-Kars Region, gray-colored paste samples, which is a more dominant ware group, are encountered in small numbers. Their gray appearance is thought to be poorly fired rather than deliberate firing. The last group, which is characterized by a thick red slip, is similar to the samples known from the Karagündüz chamber tombs and seen as the precursors of Urartian red pottery, and the Early Iron Age samples from the Elazığ-Malatya Region. Another distinctive feature is the mottle caused by firing, which can be seen in almost all samples except the thick red slipped samples.

When we analyze all examples typologically, simple and plain forms come to the fore as seen in other Eastern Anatolian Region Early Iron Age centers. The variety of forms is quite limited and the basic forms are bowls and pots. In line with the dimensions of the pottery, different variations such as miniature vases and bowls are also seen. The bowls, which are generally in a carinated form, are sometimes shallow and sometimes wide. Similar carinated bowls are frequently known from the Ernis, Karagündüz, Yoncatepe, and Dilkaya necropolises. Again, it is possible to see many similar examples from Erzurum and Muş regions. The most striking feature among the bowls we have evaluated within the scope of the article is the parallel grooves between the rim and the shoulder. This style of pottery, which entered the Early Iron Age literature with names such as "Groovy ware" or "Nairi ware", was first evaluated as the marker of a new period following the Hittite Period layers in the Keban Region excavations. Two radiocarbon samples obtained from Korucutepe are important in terms of showing that these wares belong to the Early Iron Age Period between 1371 and 845 BC. This chronological approach, which was shaped based on the grooved ware, was also deemed appropriate by Sevin for the samples unearthed from the necropolises in the Van Region. The chronological approach based on grooved pottery in the Van Lake Basin was not considered appropriate by some researchers. In particular, Konyar and Köroğlu suggested that the materials in question be dated to the Urartian Period, in line with the presence of Urartian artifacts and grooved pottery in cemeteries such as Karagündüz, Dilkaya, and Yoncatepe, as well as indistinct stratigraphic data from the necropolises. Again, in the light of Ayanis Castle examples, the existence of grooved wares in Urartian centers was suggested by Erdem.

An important feature that we encounter prominently in Early Iron Age pottery is the knobs on the vessel bodies and the pierced lugs, which are mostly located on the rim. Another distinctive feature is the spouts in both deep bowls and bowls and pots. Horizontal and vertical pierced lugs, spouts, and knob decorations seen on our vessels are known especially from Ernis, Karagündüz, Yoncatepe, Çatak, and Dilkaya examples. In addition, it is possible to show examples with similar characteristics in the centers of the Keban region. Another group that stands out among the bowls is the tripod ones. We know similarly shaped tripods from the graves of Karagündüz, Yoncatepe, Hakkari, and Dinkha Tepe. Especially the pots with low-necked samples come to the fore with their "S" profile forms. It is possible to see similarly shaped examples in many of the Early Iron Age centers of the Eastern Anatolia Region.

The Early Iron Age of the Eastern Anatolia Region is a period that contains chronological discussions. The main starting point of these discussions is the necropolis areas with controversial stratigraphical data such as Dilkaya, Yoncatepe, Karagündüz, and Ernis, especially in the Van Lake Basin. In addition, the group of archaeological artifacts associated with this period, mostly consisting of pottery, is not very helpful since it was found as a result of illegal excavations. Recent surveys and studies on artifacts in museums and collections do not make it possible to draw the chronological framework exactly. In addition, the fact that the archaeological materials associated with this period have different regional characteristics such as Elâzığ-Malatya, Erzurum-Kars, Northwest Iran, South Caucasus, and Van Region requires detailed studies in itself. In light of all these discussions, the pottery evaluated in this article shows significant similarity to the Early Iron Age samples from the Van Lake Basin, dated between 1200-850 BC, in terms of form and decoration elements as well as paste and ware features.

1- Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi, iklim ve coğrafi özellikler açısından Türkiye'nin en zorlu bölgelerinin başında gelmektedir. Nitekim bu zorlu koşullar, ülkemizin diğer bölgelerine kıyasla, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki prehistorik dönemlere ait izlerin daha seyrek ve geç bir evrede ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Sagona-Zimansky 2015: 9-26). Özellikle son dönemlerde Erciş İlçesi, Meydan Dağı Bölgesi'ndeki Orta ve Üst Paleolitik Döneme tarihlendirilen Gürgürbaba lokasyonu bu anlamda ön plana çıkan merkezlerin başında gelmektedir (Baykara-Dinçer-Şahin 2018). Doğu Anadolu Bölgesi'nin tarihsel süreçleri içerisinde özellikle Tunç Çağı'nın başlarından itibaren bölgenin daha yoğun bir yerleşime maruz kaldığını görebilmekteyiz (Işıklı 2011). Özellikle siyah renkli, parlak görünümlü ve el yapımı bir çanak çömlek geleneği ile bilinen Kura-Aras Kültürünün en önemli merkezleri ise bölgenin batısında Keban Kurtarma Kazıları ile tespit edilen Norşuntepe, Tepecik, Tülintepe ve kazıları halen devam eden Arslantepe'dir. Sos Höyük, Pulur, Güzelova ve Karaz höyükleri Erzurum Bölgesi'ndeki merkezler iken Van Gölü Havzası'ndaki ön plana çıkan merkezler ise Karagündüz ve Dilkaya höyükleri olmuştur. Daha çok höyük tarzı yerleşmelerin görüldüğü bu dönemden sonra bölgenin 2. bin yılı daha çok boyalı çanak çömlek geleneğinin egemen olduğu pastoral karakterli bir yayla yerleşim dokusuyla bilinmektedir (Özfirat 2002).

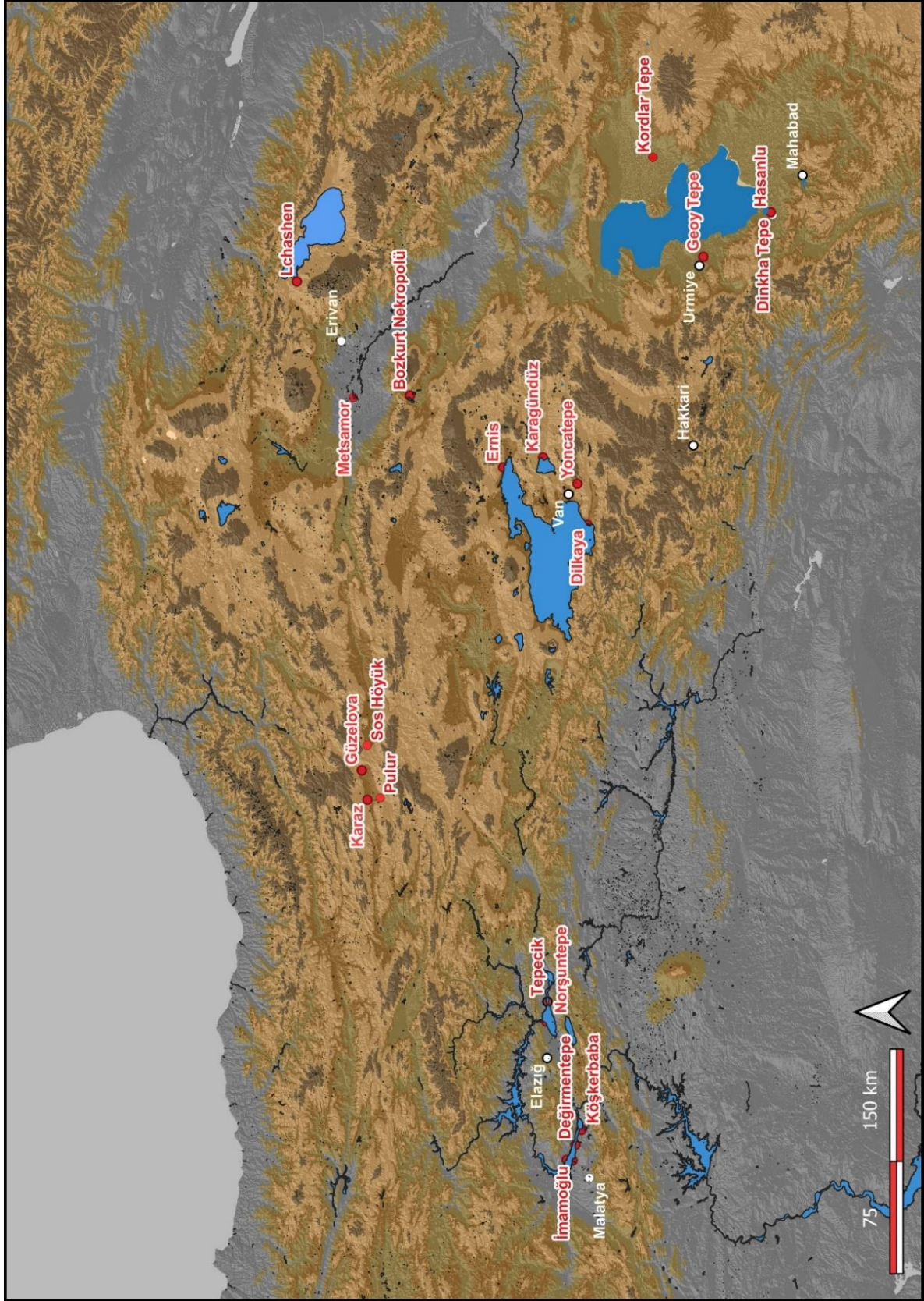
M.Ö. 2. bin yılın sonlarında; Anadolu, Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır'da ciddi siyasal, askeri ve ekonomik sonuçlara sebep olan ve bu coğrafyalarda Tunç Çağı'ndan itibaren gelişmeye başlayan Hitit, Mitanni ve Doğu Akdeniz'deki krallıkların tarihten silinmesi ile iliş-

kilendirilen Deniz Kavimleri göçleri Tunç Çağlarının sonu olarak kabul edilir (Sagona and Zimansky 2015: 257-258). Bu süreç adı geçen coğrafyalarda büyük bir yıkım getirmiş ve oldukça farklı kültürel, siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerin de önünü açmıştır. M.Ö. 12. yüzyılda gerçekleşen bu tarihi olayların Anadolu'daki arka planında ne olduğuna ilişkin sınırlı veriler olmasına karşın aynı dönemlerde özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki siyasi ve toplumsal görünüm hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. M.Ö. 13. yüzyıl Orta Assur Dönemi yazıtları Doğu Anadolu yüksek yaylasının Uratri veya Uruatri isimleriyle anıldığını ifade etmektedir (Salvini 2006: 28-34). Sırasıyla Assur kralları I. Şalmaneser (1273-1244), I. Tukulti-Ninurta (1243-1207), I. Tiglat-pileser (1114-1076) ve Assur-bel-kala'nın (1073-1056) krali yazıtlarında bölgenin Nairi ve Uruatri olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Nitekim adı geçen krallara ait belgelerde bölgenin henüz geniş ölçekli merkezi bir güç tarafından yönetilmediğini ve kendi bölgelerinde egemen olan aşiret konfederasyonları tarafından yönetildiğini de öğrenmekteyiz. Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Ermenistan'da yapılan arkeolojik çalışmalar, Urartu Krallığı'nın kuruluşu öncesindeki görünüm noktasında krali Assur belgelerinin ortaya koyduğu tabloyu desteklemektedir. Bu araştırmalar adı geçen bölgelerde temel yerleşim biçiminin aşiret beyleri tarafından yönetilen etrafı surlarla çevrili kaleler ile bunlara eklentili olan sur dışı yerleşimler ve nekropol alanları olduğunu ortaya koymuştur (Biscione 2003; Sevin 2004: 358; Smith-Badalyan-Avetisyan 2009; Biscione 2009; Khatchadourian 2011: 476; Özfırat 2013; Özfırat 2018; Narimanishvili 2019).

Yerleşim dokusunu kale ve eklentili yerleşim alanı ile nekropollerin temsil ettiği bu dönemi arkeolojik materyal açıdan ise daha çok çark ve el yapımı çanak çömlek örnekleri temsil etmektedir. Kuzeybatı İran'dan Fırat Nehri'ne kadar oldukça geniş bir alanı göz önüne aldığımızda Erken Demir Çağ kültürlerinin özellikle çanak çömlek malzemesi doğrultusunda bölgesel karakterler gösterdiğini de ifade etmemiz gerekir. Güney Kafkasya'da özellikle Lchassen-Metsamor kültürü olarak da bilinen bölgesel bir kültür Geç Tunç Çağı'ndan itibaren başlayan kültürel bir sürekliliğin özelliklerini yansıtmaya rağmen özellikle yeni çanak çömlek formlarının varlığı ve demir malzemenin artışıyla beraber farklı bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir (Khatchadourian 2011: 478-79). Kuzeybatı İran'da gri bir çanak çömlek ile karşımıza çıkan bu gelenek Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise pembe-devetüyü ve kahverengi ile kırmızı renkli örneklerin çoğunlukta olduğu bir yapıdadır (Ayaz 2020). Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısında ise Keban Baraj Kurtarma Kazıları neticesinde Elâzığ- Malatya Bölgesi'ndeki çanak çömlemlerde görülen ağız kenarı ile gövde keskinliği arasındaki yivli çanak çömlemler Erken Demir Çağ Dönemi'nin başlangıcının belirgin özelliği olarak kabul edilir (Winn 1980; Bartl 2001; Konyar 2005; Erdem 2012). Aynı şekilde çok sayıda yivli çanak çömlek örnekleri Erzurum Bölgesi Demir Çağ merkezlerinden de bilinmektedir (Işıklı and Erdem 2009). Ernis, Alacahan, Karagündüz, Yoncatepe ve Dilkaya nekropelleri ile Çatak oda mezarından bilinen örnekler bu geleneğin Van Gölü Havzası'ndaki en önemli temsilcileri konumundadır (Kuvanç et al. 2015; Ayaz 2017; Özfırat 2018) (Harita 1).

2- Çanak Çömleklerin Mal Grupları, Form ve Bezeme Özellikleri

Yukarıda tanımladığımız ve farklı gelenekleri yansıtan 4 farklı kültür bölgesini göz önüne aldığımızda özellikle arkeolojik bağlamı belirgin olmayan çanak çömlek örneklerinin kronolojik tayinini yapmak oldukça güçtür. Buna rağmen Erken Demir Çağ Dönemi'nin belirgin form ve mal grubu özellikleri doğrultusunda bir saptama yapmamız da mümkün olmuştur. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'na ait Erken Demir Çağ çanak çömlemleri bugüne değin

Harita 1- Doğu Anadolu Bölgesi ve yakın çevresindeki
Erken Demir Çağ Yerleşim Merkezleri

herhangi bir bilimsel çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir¹. Erken Demir Çağ çanak çömlek koleksiyonu içindeki 60 adet çanak çömlek doğrultusunda 4 farklı mal grubu tespit edilmiştir².

Kahve-Kiremit Mal Grubu: 36 parça ile en büyük mal grubunu temsil etmektedir (Fig. 1-6). Bu mal grubunda kahverenginden koyu kahverengine, kırmızı kahverenginden kiremit rengine kadar değişkenlik gösteren hamur renkleri görülmektedir. Astar olarak her zaman için aynı hamurun inceltirilerek kullanımı söz konusudur. Çoğunlukla ince kum ve taşçık katkıdırlar. Orta kum katkılı örnekler az sayıdadır. Örneklerin büyük kısmı orta ve kötü pişirilmiştir. Pişme dengesinin iyi sağlanamamasından kaynaklı olarak da kapların yüzeylerinde farklı renk tonlarında alacalanmalar oluşmuştur. Açıklama işlemi kapların çoğunda belirgin bir yüzey işlemi olarak uygulanmıştır. Bu uygulama özellikle kapların dış yüzeyinde daha belirgindir. Büyük kısmı çark yapımı olan bu mal grubundaki çanak çömleklerin bazıları da el yapımıdır. Bu mal grubundaki kaplar form açısından çok fazla çeşitlilik göstermez. Çanak ve çömlek iki temel kap formudur. Çanaklar açık, dik ve kapalı ağızlı örnekleri içeren bir yapıda olmasının yanı sıra çoğunlukla omurgalı olarak şekillendirilmişlerdir (Fig. 1-3). Yarım küre formu örnekler az sayıdadır. Bu kaplarda basit ağız kenarlarının olduğu görülmektedir. Çanaklar içerisindeki ayaklı örnekler servis ve meyvelik amaçlı olarak bu kapların kullanıldıklarını göstermektedir (Fig. 3: 5-7). Çömlekler ise genelde alçak boyunlu ve küresel gövdeli “S” formu tipik örneklerdir (Fig. 4-6). Ağız kenarlarına baktığımızda basit, dışa çekik, dışa eğik ve yuvarlatılmış örneklerden oluştuğunu görülmektedir. Kimi örnekler ağız kenarının altında ve yine gövde üzerinde paralel yivler taşımaktadır. Yine akıtacaklar da sıklıkla kullanılmıştır (Fig. 2: 3; Fig. 4: 5,7; Fig. 6: 4).

Kahve-kiremit renkli mal grubunda yer alan çanak çömleklerdeki bezemeler çok fazla çeşitlilik göstermemektedir. Erken Demir Çağ çanak çömlekçiliğinin belirgin bir uygulaması olarak paralel yivler özellikle çanaklar üzerinde uygulanmıştır (Fig. 2: 1-6; Fig. 3: 2-4). Ancak bu uygulama bir bezeme olmaktan ziyade dönem özelliği olarak yapılan bir uygulama niteliğindedir. Kaplardaki bezeme uygulamalarına baktığımız takdirde sivri uçlu bir alet ile uygulandığı anlaşılan kazıma bezemeler çok nadir olarak uygulanmıştır. Küresel gövdeli ve kapalı ağızlı bir çanak üzerinde bu bezeme görülmektedir (Fig. 3: 4). Bunun yanı sıra bir çanaktaki tutamak üzerinde de çapraz çizgiler ile bir bezeme yapılmıştır (Fig. 2: 2). Son olarak yine bir çömleğin omuz kısmındaki yivler arasında bütün gövdeyi dolanan yan yana çukur daire dizisi bir diğer bezeme ögesi olarak görülür (Fig. 4: 1). Kazıma bezemelerin yanı sıra sayıları değişebilen yumru bezemeler de özellikle çömlekler üzerinde karşımıza çıkmaktadır (Fig. 4: 2-4; Fig. 5: 4; Fig. 6: 3). Kulp ise yine çok az kullanılmış (Fig. 1: 2) ve bazı örneklerde tutamak şeklinde uygulanmıştır (Fig. 1: 5; Fig. 2: 2; Fig. 3: 4). Ayaklı çanakların iki tanesinde ağız kenarından başlayıp gövde üzerinde sonlanan dikey kulplar vardır (Fig. 3: 5-6).

Pembe-Devetüyü Mal Grubu: 16 parça ile ikinci büyük grubu oluşturmaktadır (Fig. 7-9). Pembeden devetüyü rengine değin değişkenlik gösteren hamur renkleri vardır. Bu gruptaki malzemenin hepsi hamurunun renginde astarlıdır. İnce kum ve taşçık katkı maddeleri kullanılmıştır. Bazılarında saman katkısı hamura dâhil edilmiştir. Çoğunluğu iyi pişirilmiş olup

¹ Bu çalışma Ş. Aydın tarafından hazırlanan “Ahmet Köroğlu Koleksiyonu’ndaki Bir Grup Erken Demir Çağ Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi” adlı tez çalışmasının yeniden değerlendirilmesiyle üretilmiştir.

² 2022 yılı güncel kayıtları doğrultusunda, Ahmet Köroğlu Koleksiyonu’ndaki kayıtlı eserler içerisinde, Erken Demir Çağı’na tarihlenen 271 adet çanak çömlek örneği olduğu belirlenmiştir.

bir kısmı ise orta pişirilmiştir. Pişme dengesinin iyi sağlanamamasından kaynaklı olarak kap yüzeylerinde renk değişimleri ve alacalanmalar görülebilmektedir. Hemen hepsi çark yapımıdır. Kahve-kiremit mal grubunda olduğu gibi form olarak sadece çanak ve çömlekler vardır. Çanaklarda dik ve kapalı ağızlı olmak üzere iki grup görülür. Dik ağızlı çanakların ağız kenarları içe dönüktür (Fig. 7: 4-6; 8: 1-4). Gövde kısımları ise küreseldir. Üç örnek omurgalı bir formdadır (Fig. 7: 5-6; Fig. 8: 2). Genelde basit ağız kenarlı olarak görülen çanakların bazıları içte kalınlaştırılmış, yine içte kanallı ve eğik ağız kenarlı olarak da yapılmışlardır. Ağız kenarlarındaki ip delikli tutamaklar sıklıkla görülmektedir (Fig. 7: 1-2; Fig. 8: 2). Dik ağızlı ve keskin karınlı bir çanağın ağız kenarında şerit bir kulp vardır (Fig. 7: 4). İki örnek ise ağız kenarı ile gövde keskinliği arasındaki klasik paralel yivlere sahiptir (Fig. 7: 5-6). Kahve-kiremit mal grubundaki örneklerde olduğu gibi büyük kısmı "S" profilli çömleklerden oluşmaktadır (Fig. 8: 5-10). Kimi örnekler basık küresel bir gövde yapısı ile görülürken bazıları da küresel gövdelidir. Bir çömlek akıtacaklıdır. Ağız kenarları genelde dışa dönük ve basit ağız kenarlıdır. İki örnekte ise kalınlaştırılmış bir ağız profili görülmektedir (Fig. 8: 6-7).

Kahve-kiremit renkli mal grubuna benzer biçimde sınırlı bezeme öğeleri ile karşılaşmaktayız. İçi taralı üçgenler (Fig. 8: 2), iki sıralı çentik dizileri (Fig. 8: 5) ve tek sıralı nokta dizileri (Fig. 8: 4) kap gövdelerinde uygulanan bezemelerdir. Kazıma bezemelerin yanı sıra bir çömlek üzerinde yumru bezmeler de uygulanmıştır (Fig. 8: 9).

Kiremit Astarlı Mal Grubu: Kahverenginden kırmızı-kahverengine kadar değişen hamur renkleri vardır. Bu mal grubu özellikle farklı renkteki astarı ile ön plana çıkmaktadır. Astar rengi; kiremit renginin koyu tonundan açık tonuna değin değişkenlik göstermektedir. Bu grupta sadece çanaklar yer almıştır (Fig. 10: 1-4). İyi derecede pişirilmiştir. Tamamı açıkıdır. İnce kum ve taşçık katkı maddeleri kullanılmıştır. Hepsi çark yapımıdır. Çanaklar içe dönük ağız kenarlıdır. Üç örnek ağız kenarında ip delikli tutamalara sahiptir (Fig. 10: 2-4). Kaplar herhangi bir bezeme taşımamaktadır. Ancak, ağız kenarından başlayıp omuz keskinliğine devam eden paralel yivler bütün örneklerde görülmektedir.

Gri Mal Grubu: Bu mal grubu gri renk hamurlu ve hamurunun renginde astarlıdırlar. Kötü pişirilmeden dolayı yüzey kısımlarında alacalanmalar mevcuttur. Bazılarında hafif açık kullanılırken, bazılarında sadece dış kısmına açık yapılmıştır. Çoğunluğu çark yapımıdır. İnce kum, taşçık ve bitki gibi katkı maddeleri içermektedirler. Bu grupta yer alan tek çanak örneği açık ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı ve küresel gövdelidir (Fig. 11: 4). Küresel gövdeli ve alçak boyunlu çömleklerin de ağız kenarları dışa çekik olarak şekillendirilmiştir (Fig. 11: 1-3). Gri mal grubundaki çanak çömlekler herhangi bir bezeme taşımazken sadece iki örnek üzerinde yumrular görülmektedir (Fig. 11: 1-2). Bunlardan birinin gövdesi üzerinde akıtacak da yapılmıştır (Fig. 11: 1). Bir çömleğin omuz kısmında karşılıklı iki adet ip delikli tutamak vardır (Fig. 11: 3).

3-Değerlendirme ve Sonuç

Ağrı/Doğubeyazıt'ta yer alan Ahmet Koroğlu Koleksiyonu'ndaki tek renkli Erken Demir Çağ Dönemi örneklerinden bir grup malzeme bu makale kapsamında değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler çanak çömleklerin tipoloji, hamur ve yapım tekniği gibi özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Hamur renkleri doğrultusunda 4 farklı mal grubu ön plana çıkmaktadır. Kahve-kiremit mal grubu en büyük grubu oluşturmakla birlikte pembe-devetüyü

renkli malların özellikle Van Gölü Havzası'ndaki Karagündüz, Yoncatepe, Dilkaya ve Ernis örnekleri ile benzeştiği görülmektedir (Ayaz 2017; Ayaz 2020: 61; Özfırat 2018 : 160, 165, 169, 181). Özellikle daha çok Erzurum-Kars Bölgesi'nde daha hakim bir mal grubu olan gri renk hamurlu örnekler ise az sayıda karşımıza çıkar. Bunların gri görünümü bilinçli bir pişirmeden ziyade kötü pişirilmiş örnekler olarak düşünülmektedir. Kalın bir kırmızı astar ile belirginleşen son grup ise özellikle Karagündüz mezarlarından bilinen ve Urartu kırmızı seramiğinin de öncüsü olarak görülen örnekler (Sevin: 1999; Sevin 2005: 380) ile Elazığ-Malatya Bölgesi Erken Demir Çağ örnekleri ile benzeşmektedir (Bartl 2001). Kırmızı renk astarlı örnekler hariç neredeyse bütün örneklerde görülen ve fırınlamadan kaynaklı renk alacalanmaları de belirgin bir diğer özelliktir (Sevin 1996: 141).

Bütün örnekleri tipolojik olarak analiz ettiğimizde diğer Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağı merkezlerinde de görüldüğü gibi basit ve sade formlar ön plana çıkmaktadır. Form çeşitliliği oldukça sınırlı ve temel formlar çanak ve çömleklerdir. Çanak ve çömlüklerin boyutları doğrultusunda çömlekçik veya kase gibi farklı varyasyonları da görülmektedir. İster sığ isterse daha yayvan bir formda olsun çanaklar genellikle omurgalı bir formda şekillendirilmişlerdir. Benzer biçimli hem omuzdan hem de karından omurgalı çanaklar Ernis, Karagündüz, Yoncatepe ve Dilkaya nekropollerinden sıklıkla bilinmektedir. Yine Erzurum (Işıklı-Erdem 2009) ve Muş Bölgesi'nden de çok sayıda benzer örnek görebilmek mümkündür. Makale kapsamında değerlendirdiğimiz çanaklar içinde göze çarpan en önemli özellik ise ağız kenarı ile omurga arasında karşımıza çıkan paralel yivlerdir. Erken Demir Çağ literatürüne "Yivli mal/Groovy ware" (Bartl 2001: Konyar 2005) veya "Nairi ware" (Guarducci 2019: 121-148) gibi isimler ile giren bu tarzdaki seramikler ilk olarak Keban Bölgesi kazılarında Hitit Dönemi tabakalarından sonra gelen yeni bir dönemin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Korucutepe'den elde edilmiş iki radyokarbon örneği de bu malların M.Ö. 1371 ile 845 yılları arasında ve Erken Demir Çağ Dönemi'ne ait olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Khatchadourian 2011: 470, Tab. 20.1). Yivli mal temelinde şekillenen bu kronolojik yaklaşım, Sevin tarafından, Van Bölgesi'ndeki nekropollerden çıkan örnekler için de uygun görülmüştür (Sevin 2004; Özfırat 2018). Van Gölü Havzası'ndaki yivli çanak çömlek temelli kronolojik yaklaşım bazı araştırmacılar tarafından reddedilmiştir. Özellikle Konyar ve Köroğlu nekropollerin sağlıklı olmayan stratigrafik verilerinin yanı sıra Karagündüz, Dilkaya ve Yoncatepe gibi mezarlıklarda Urartu dönemi eserleri ile beraber yivli çanak çömlüklerin varlığı doğrultusunda söz konusu malzemelerin Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmesini önermişlerdir (Köroğlu-Konyar 2008: 126-131). Yine Ayanis Kalesi örnekleri ışığında yivli malların Urartu merkezlerindeki varlığı Erdem tarafından gündeme getirilmiştir (Erdem 2009; Erdem 2012).

Erken Demir Çağ çanak çömlüklerinde belirgin olarak karşımıza çıkan önemli bir özellik kap gövdeleri üzerinde görülen yumrular ile çoğu zaman ağız kenarında yer alan ip delik tutamaklardır. Yine belirgin bir diğer özellik hem derin çanak ve kaselerde hem de çömlüklerde yer alan akıtacaklardır. Kaplarımızda görülen yatay ve dikey ip delikli tutamaklar, akıtacaklar ve yumru bezmeler özellikle Ernis, Karagündüz, Yoncatepe, Çatak ve Dilkaya örneklerinden bilinmektedir. Bunun yanı sıra Keban bölgesi merkezlerinde de benzer biçimde özelliklere sahip örnekler göstermek mümkündür. Çanaklar içinde ön plana çıkan bir diğer grup üç ayaklı olanlardır. Benzer biçimli üç ayaklı örnekleri Karagündüz, Yoncatepe, Hakkari ve Dinkha Tepe mezarlarından bilmekteyiz (Ayaz 2017: 113, Lev. CLXXI-2; 126, Lev. CCXXXV-1; 139, Lev. CCLXXVI-11).

Özellikle alçak boyunlu örneklerin yoğunlukta olduğu çömlükler ise "S" profilli formlarıyla ön plana çıkmaktadır (Sevin 1996: 442, fig. 4/1-9; 2004: 360, fig. 4/6-11). Benzer biçimli örnekleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erken Demir Çağ merkezlerinin bir çoğunda görmek mümkündür.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erken Demir Çağ Dönemi yukarıda da vurguladığımız üzere kronolojik tartışmaları barındıran bir dönemdir. Bu tartışmaların temel çıkış noktası özellikle Van Gölü Havzası'ndaki Dilkaya, Yoncatepe, Karagündüz ve Ernis gibi stratigrafik verileri tartışmalı nekropol alanlarıdır. Bunun yanı sıra bu dönem ile ilişkilendirilen ve büyük kısmını çanak çömleklerin oluşturduğu arkeolojik eser grubu da kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği için çok da katkı sağlayıcı değildir. Son dönemlerde yapılan yüzey araştırmaları ve müzeler ile koleksiyonlarda yer alan eserlere yönelik çalışmalar da kronolojik çerçeveyi tam olarak çizmemizi mümkün kılmamaktadır. Bunun yanı sıra bu dönem ile ilişkilendirilen arkeolojik materyallerin Elâzığ-Malatya, Erzurum-Kars, Kuzeybatı İran, Güney Kafkasya ve Van Bölgesi olmak üzere farklı bölgesel gelişmeler gösteren özelliklere sahip olması da kendi içinde detaylı çalışmaları gerektirmektedir. Bütün bu tartışmalar ışığında yukarıda değerlendirdiğimiz çanak çömlekler hamur ve mal özelliklerinin yanı sıra form ve bezeme öğeleri doğrultusunda M.Ö. 1200-850 yılları arasına tarihlendirilen Van Gölü Havzası Erken Demir Çağ örneklerine önemli ölçüde benzerlik göstermektedir.

Çanak Çömlek Kataloğu:

Fig. 1:

1. Kahverengi hamurlu (5YR 7/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, orta kum ve taşçık katkılı, orta açıklı, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 8,9 cm, (Envanter No. 618).
2. Kırmızı kahverengi hamurlu (5 YR 5/8), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle kırmızı ve siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, orta açıklı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 11,6 cm, (Envanter No. 513).
3. Kahverengi (7,5 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, açkısız, kötü pişirilmiş, çark yapımı, çap: 23,8 cm, (Envanter No. 623).
4. Kahverengi hamurlu (5 YR 3/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah görünümlü, orta kum ve taşçık katkılı, hafif açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 11,2 cm, (Envanter No.516).
5. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, orta açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 13,7 cm, (Envanter No. 481).
6. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 5/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, orta açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, ağız 21 cm, (Envanter No. 652).

Fig. 2:

1. Kahverengi hamurlu (5 YR 4/4), hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, açıklı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10,3 cm, (Envanter No. 509).
2. Kahverengi hamurlu (5 YR 4/6), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, orta açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 11,4 cm, (Envanter No.523).
3. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve bitki katkılı, orta açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10,2 cm, (Envanter No. 423).
4. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 7/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, hafif açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 11,2 cm, (Envanter No. 507).
5. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, hafif açıklı, orta kum ve taşçık katkılı, kötü pişirilmiş, çark yapımı, çap: 16 cm, (Envanter No. 615).
6. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 5/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, hafif açıklı, ince kum ve taşçık katkılı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 18 cm, (Envanter No. 445).

Fig. 3:

1. Koyu kahverengi hamurlu (5 YR 3/4), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, hafif açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10,5 cm, (Envanter No. 525).
2. Koyu kahverengi hamurlu (5YR 3/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah görünümlü, ince kum ve taşçık katkılı, açıklı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 13,2 cm, (Envanter No. 527).
3. Kahverengi hamurlu (5YR 3/1), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah görünümlü, ince kum ve taşçık katkılı, hafif açıklı, kötü pişirilmiş, el yapımı, çap: 17 cm, (Envanter No. 616).
4. Kahverengi hamurlu (5YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, orta kum ve taşçık katkılı, hafif açıklı, kötü pişirilmiş, el yapımı, çap: 22 cm, (Envanter No.661).
5. Kahverengi hamurlu (5YR 4/6), hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, hafif açıklı, el yapımı, çap: 22 cm, (Envanter No. 682).

6. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 6/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum katkı, açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 27,5 cm, (Envanter No. 677).
7. Kahverengi hamurlu (5YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, ince kum katkı, iyi açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 21,5 cm, (Envanter No. 649).

Fig. 4:

1. Kahverengi hamurlu (5YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, pişmeden dolayı dip kısmı siyah görümlü, ince kum ve taşçık katkı, orta açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 6,2 cm, (Envanter No. 625).
2. Kahverengi hamurlu (5YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle gövdesi siyah görümlü, ince kum ve taşçık katkı, hafif açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 9,4 cm, (Envanter No. 595).
3. Kiremit rengi hamurlu (2,5 YR 6/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 9,9 cm, (Envanter No. 472).
4. Kiremit rengi hamurlu (2,5 YR 6/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, az açık, orta kum ve taşçık katkı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10,8 cm, (Envanter No. 577).
5. Kahverengi hamurlu (5 YR 6/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, az açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8,6 cm, (Envanter No. 505).
6. Kahverengi hamurlu (5 YR 5/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8,9 cm, (Envanter No. 436).
7. Kahverengi hamurlu (5 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, orta açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8,8 cm, (Envanter No. 470).

Fig. 5:

1. Kırmızı kahverengi hamurlu (5 YR 4/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, dışı açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 8,2 cm, (Envanter No. 446).
2. Kahverengi hamurlu (5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, orta açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 9,9 cm, (Envanter No. 452).
3. Kahverengi hamurlu (5 YR 7/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, orta açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 10,2 cm, (Envanter No. 432).
4. Kahverengi hamurlu (5 YR 5/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8,8 cm, (Envanter No. 502).
5. Kahverengi hamurlu (5 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 11,5 cm, (Envanter No. 435).
6. Kahverengi hamurlu (5 YR 5/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 9,2 cm, (Envanter No. 427).

Fig. 6:

1. Kahverengi hamurlu (5 YR 7/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, orta açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10 cm, (Envanter No. 478).
2. Kahverengi hamurlu (7,5YR 7/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah görümlü, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 9,8 cm, (Envanter No. 429).
3. Kiremit rengi hamurlu (2,5 YR 7/8), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkı, hafif açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 12,6 cm, (Envanter No. 602).
4. Kahverengi hamurlu (7,5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah görümlü, ince kum ve taşçık katkı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 11,9 cm, (Envanter No. 596).

Fig. 7:

1. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 5/6), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkı, orta açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8,8 cm, (Envanter No. 568).
2. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 5/6), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkı, orta açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 14,5 cm, (Envanter No. 499).
3. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 27,5 cm, (Envanter No. 635).
4. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 5/8), hamurunun renginde astarlı, pişmeden dolayı siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, az açık, orta pişirilmiş, el yapımı, 9,2 cm, (Envanter No. 511).
5. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, pişmeden dolayı siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 14,2 cm, (Envanter No. 439).
6. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, pişmeden dolayı siyah alacalı, ince kum, taşçık ve saman katkı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 21 cm, (Envanter No. 658).

Fig. 8-9:

1. Pembe renk hamurlu (10 R 6/8), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 22cm, (Envanter No. 597).
2. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 13,5 cm, (Envanter No. 517).
3. Pembe renk hamurlu (2,5 YR 3/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 20,8 cm, (Envanter No. 761).
4. Pembe renk hamurlu (5YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 17,5 cm, (Envanter No. 680).
5. Kiremit renkli hamur (2,5 YR 5/6), hamurunun renginde astarlı, orta açık, ince kum, taşçık ve saman katkılıdır. İyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 7,1 cm (Envanter No. 569).
6. Kiremit renkli hamur (2,5 YR 5/6), devetüyü renginde (7,5 YR 6/4) astarlı, siyah alacalı, orta açık, ince kum ve taşçık katkılı, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 7,4 cm, dip çapı 5 cm, (Envanter No. 471).
7. Kiremit renkli hamur (2,5 YR 5/8), hamurunun renginde astarlı, Siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılıdır. Orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 9,2 cm, dip çapı 5,3 cm, (Envanter No. 483).
8. Kiremit renkli hamur (2,5 YR 5/8), hamurunun renginde astarlı, Kırmızı alacalıdır. Hafif açık, ince kum, taşçık ve saman katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 10,8 cm, dip çapı 5 cm, (Envanter No. 587).
9. Kırmızı kahverengi hamurlu (5 YR 4/6), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, hafif açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 9,6 cm (Envanter No. 428).
10. Kiremit renkli hamur (2,5 YR 7/8), hamurunun renginde astarlı, Siyah alacalıdır. Hafif açık, ince kum, taşçık ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 9,4 cm, dip çapı 5,1 cm, (Envanter No. 411).

Fig. 10:

1. Kırmızı kahverengi hamurlu (5YR 5/6), kiremit renginde (2,5 YR 5/6) astarlı, orta kum ve taşçık katkılı, açık, orta pişirilmiş, çark yapımı, çap: 8 cm, (Envanter No. 619).
2. Kahverengi hamurlu (5YR 3/4), kiremit renginde (2,5 YR 3/6) astarlı, ince kum katkılı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 18,5 cm, (Envanter No. 640).
3. Kahverengi hamurlu (5YR 3/4), kiremit renginde (2,5 YR 3/6) astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 23,5 cm, (Envanter No. 643).
4. Kahverengi hamurlu (5YR 3/4), kiremit renginde (2,5 YR 3/6) astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, açık, iyi pişirilmiş, çark yapımı, çap: 23 cm, (Envanter No. 641).

Fig. 11:

1. Gri renkli hamurlu (7,5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum ve taşçık katkılı, dışı açık, kötü pişirilmiş, çark yapımı, çap: 16,5 cm, (Envanter No. 454).
2. Gri renkli hamurlu (7,5 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve bitki katkılı, dışı açık, kötü pişirilmiş, çark yapımı, çap: 7,9 cm, (Envanter No. 464).
3. Gri renkli hamurlu (7,5 YR 8/2), hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle siyah alacalı, ince kum, taşçık ve bitki katkılı, dışı açık, orta pişirilmiş, el yapımı, çap: 10,6 cm, (Envanter No. 474).
4. Kahverengi hamurlu (5YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, ince kum ve taşçık katkılı, orta pişirilmiş, hafif açık, çark yapımı, çap: 8,3 cm, (Envanter No. 696).

Kaynakça

Ayaz 2017

G. Ayaz, *Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağ Çanak Çömlek Kültür Bölgeleri: Gelişimleri Sınırları, Çanak Çömlek Grupları ve İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ayaz 2020

“Doğu Anadolu Erken Demir Çağ Çanak Çömlek Kültür Grupları: Kısa Bir Değerlendirme”, *Seramik Araştırmaları Dergisi*, 2, 54-79.

Bartl 2001

K. Bartl, “Eastern Anatolia in the Early Iron Age”, *Migration and Kulturtransfer* (Eds. R. Aichmann and H. Parzinger), Berlin, 383-410.

- Baykara-Dinçer-Şahin 2018 İ. Baykara, B. Dinçer, S. Şahin, “Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van”, *Anadolu Araştırmaları*, 21, 76-104.
- Biscione 2003 R. Biscione, “Pre-Urartian and Urartian Settlement Patterns in the Caucasus, Two Case Studies: The Urmia Plain, Iran, and the Sevan Basin, Armenia”, *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Eds. A. T. Smith-K. S. Rubinson), Cotsen Institute of Archaeology-UCLA, Los Angeles, 167-183,
- Biscione 2009 “The distribution of pre- and protohistoric Hillforts in Iran”, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, 51, 123-143.
- Erdem 2009 A. Ü. Erdem, “Van Gölü Havzasında Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı,” *Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat* (Eds. H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. U. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M.B. Baştürk and E. Konakçı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 299-308.
- Erdem 2012 A. Ü. Erdem, “Regional variations in Iron Age grooved pottery in Eastern Anatolia,” *Anatolian Iron Ages 7: The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19–24 April 2010 (Ancient Near Eastern Studies supplement 39)*, (Eds. A. Çilingiroğlu-A. Sagona, Leuven: Peeters, 113–130.
- Guarducci 2019 G. Guarducci, *Nairi Lands: The Identity of the Local Communities of Eastern Anatolia, South Caucasus and Periphery During the Late Bronze and Early Iron Age. A Reassessment of the Material Culture and the Socio-Economic Landscape*, Oxbow Books.
- Işıklı 2011 M. Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü : Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Işıklı-Erdem 2009 M. Işıklı, A.Ü. Erdem, “A group of Early Iron Age pottery from the Erzurum Region”, *Archäologische Mitteilungen Aus Iran und Turan*, 41, 249-268.
- Khatchadourian 2011 L. Khatchadourian, “The Iron Age in Eastern Anatolia”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10,000-323 B.C.E.*, (Eds. S. R. Steadman-G. McMahon), Oxford University Press, New York, 469-499.
- Konyar 2005 E. Konyar, “Grooved Pottery of the Van Lake Basin: A Stratigraphical and Chronological Assessment”, *Colloquium Anatolicum*, IV, 105-127.

- Köroğlu-Konyar 2008 K. Köroğlu, E. Konyar, “Comments on the Early/Middle Iron Age chronology of Lake Van Basin,” *Ancient Near Eastern Studies*, 45, 123-146.
- Kuvañç et al. 2015 R. Kuvañç, G. Ayaz, K. Işık, S. Erdoğan, B. Genç, “A New Iron Age Chamber Tomb Near Çatak, South of Van Lake”, *Ancient Near Eastern Studies*, 53, 149-194.
- Narimanishvili 2019 D. Narimanishvili, *Cyclopean Fortresses In Georgia/საქართველოს ციკლოპური სიმაგრეები*, Tbilisi/თბილისი.
- Özfirat 2002 A. Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özfirat 2013 A. Özfirat, “Survey on the settlements of Late Bronze Age/Early Iron Age in the north shore of Lake Van Basin”, *Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und Seinen Angrenzenden Regionen Spätbronze-Früheisenzeit*, (Eds. A. Mehnert, G. Mehnert, S. Reinhold), Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 22, Beier& Beran Verlag, Langenweißbach: 237–249.
- Özfirat 2018 A. Özfirat, “The Early Iron Age Cemeteries of the Lake Van Basin: an Overview of Burial Tradition of Pre-Urartians”, *TÜBA-AR, Special Issue*, 19-33.
- Salvini 2006 M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü* (Çev. B. Aksoy), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sevin 1996 “Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri”, *Anadolu Araştırmaları*, XIV, 439-467.
- Sevin 1999 “The Origins of the Urartians in the Light of the Van/Karagündüz Excavations”, *AnatSt* 49 (AIA 4. *Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*), 159-164.
- Sevin 2004 V. Sevin, “Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi, Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu”, *Belleten*, 252, 2004, 355-386.
- Smith-Badalyan-Avetisyan 2009 *The Archaeology and Geography of Ancient Transcaucasian Societies, vol. 1: The Foundations of Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit Plain, Armenia*, Chicago, Oriental Institute.
- Winn 1980 M. M. Winn, “The Early Iron Age Pottery”, *Korucutepe 3, Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia (1968–1970)*, (Ed. M. N. Van Loon), Amsterdam/New York/Oxford, 155-175.

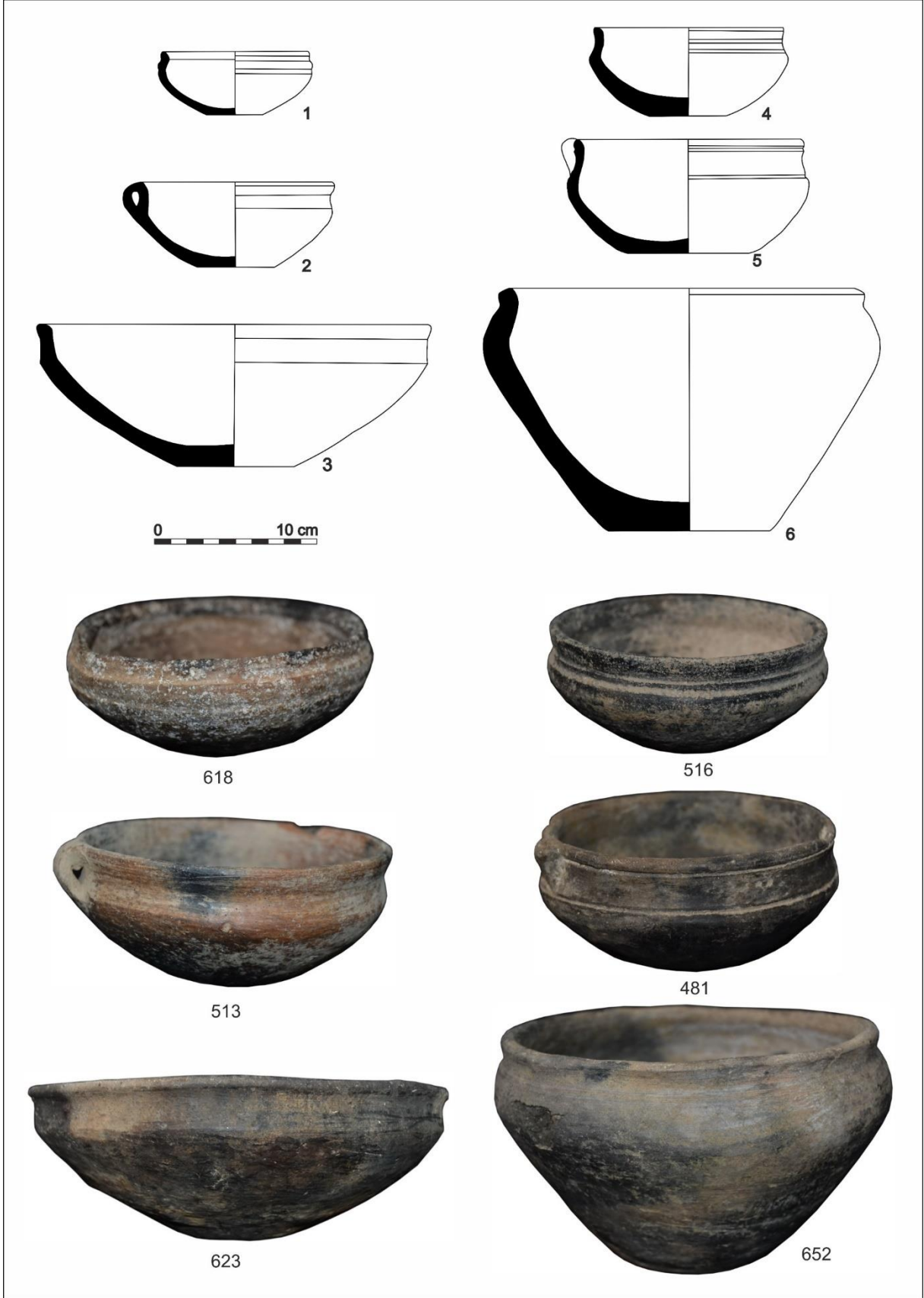

Fig. 1- Kiremit-kahverengi mal grubu çanak örnekleri

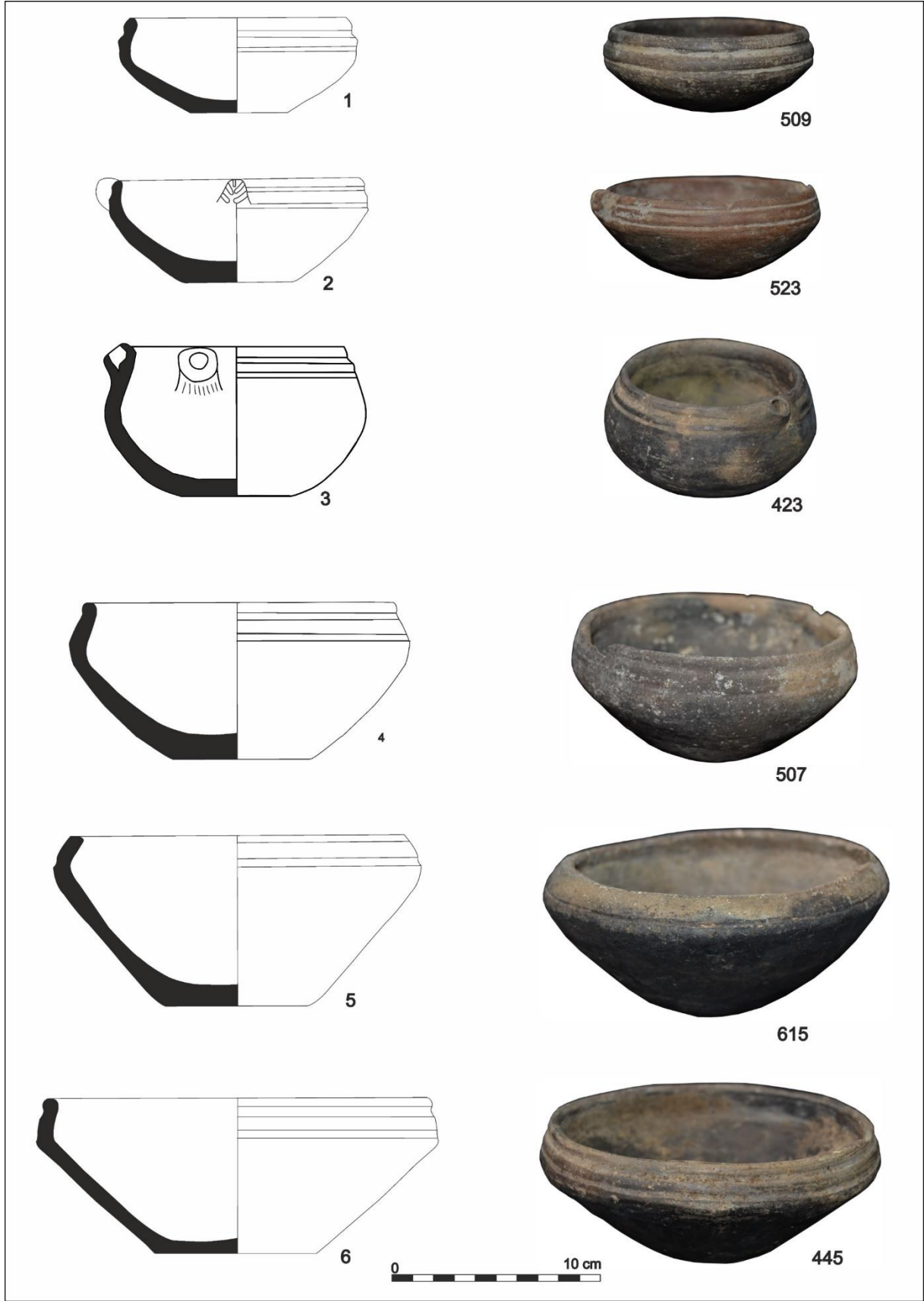

Fig. 2- Kiremit-kahverengi mal grubu çanak örnekleri

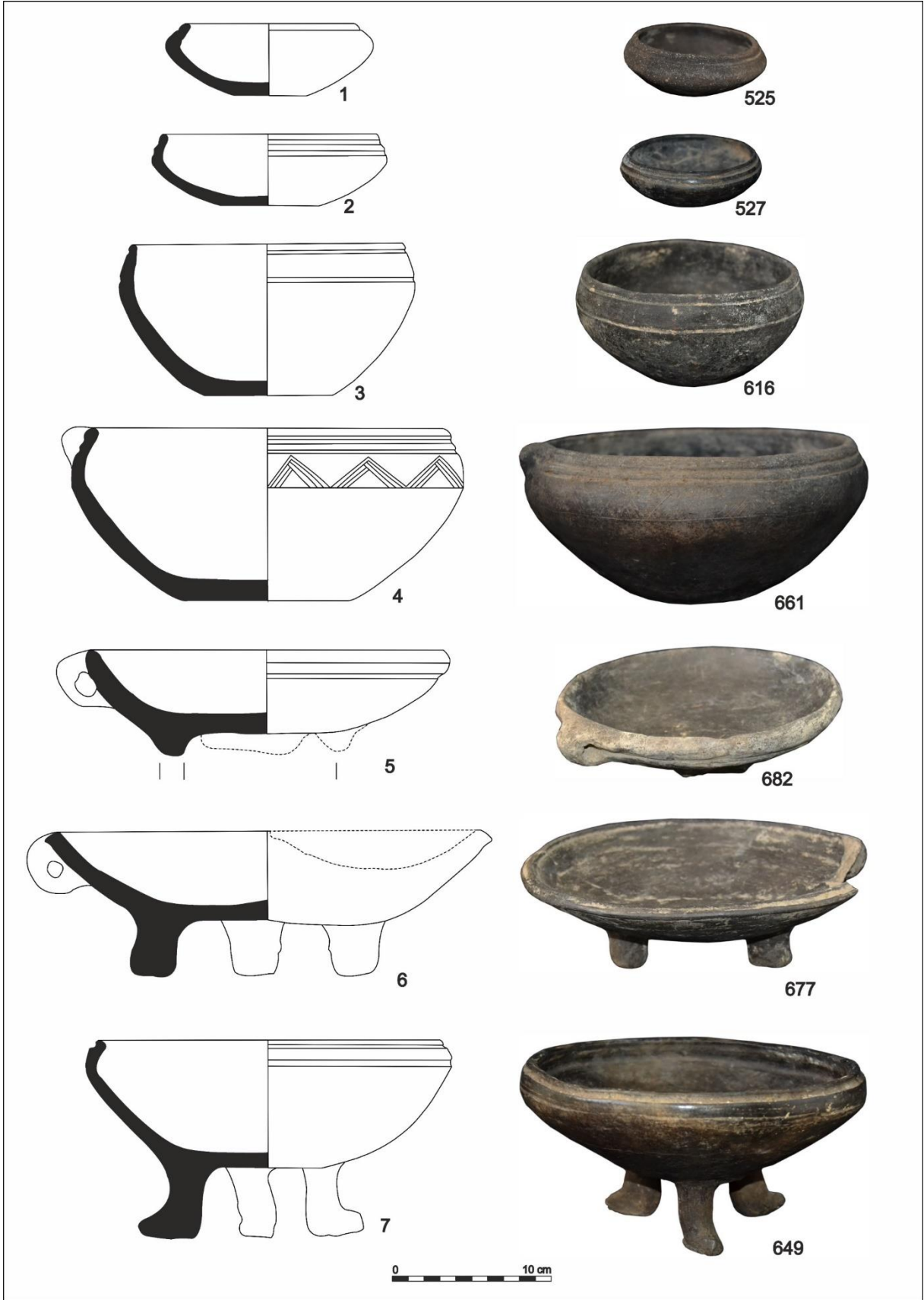

Fig. 3- Kiremit-kahverengi mal grubu çanak örnekleri

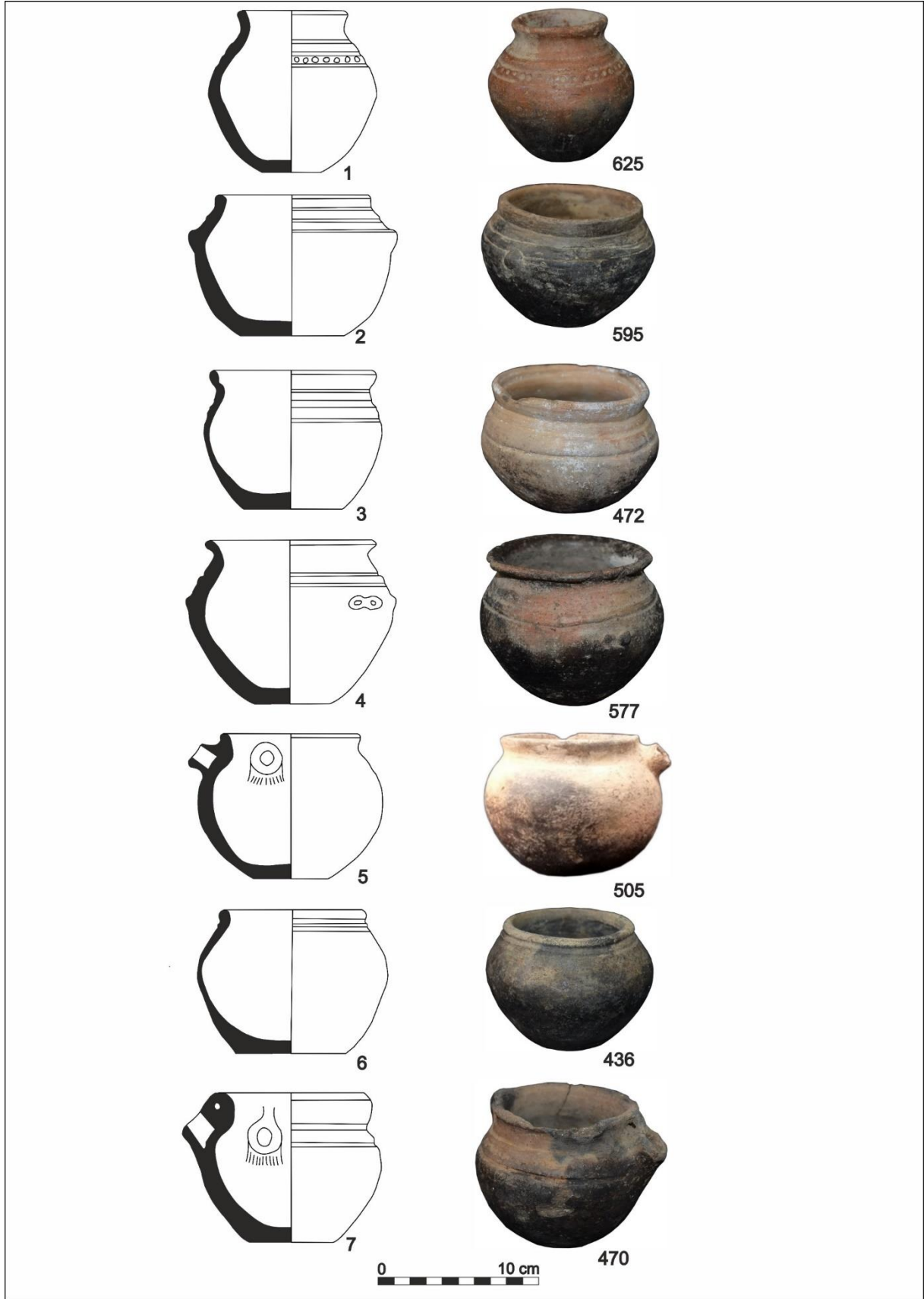

Fig. 4- Kiremit-kahverengi mal grubu çömlek örnekleri

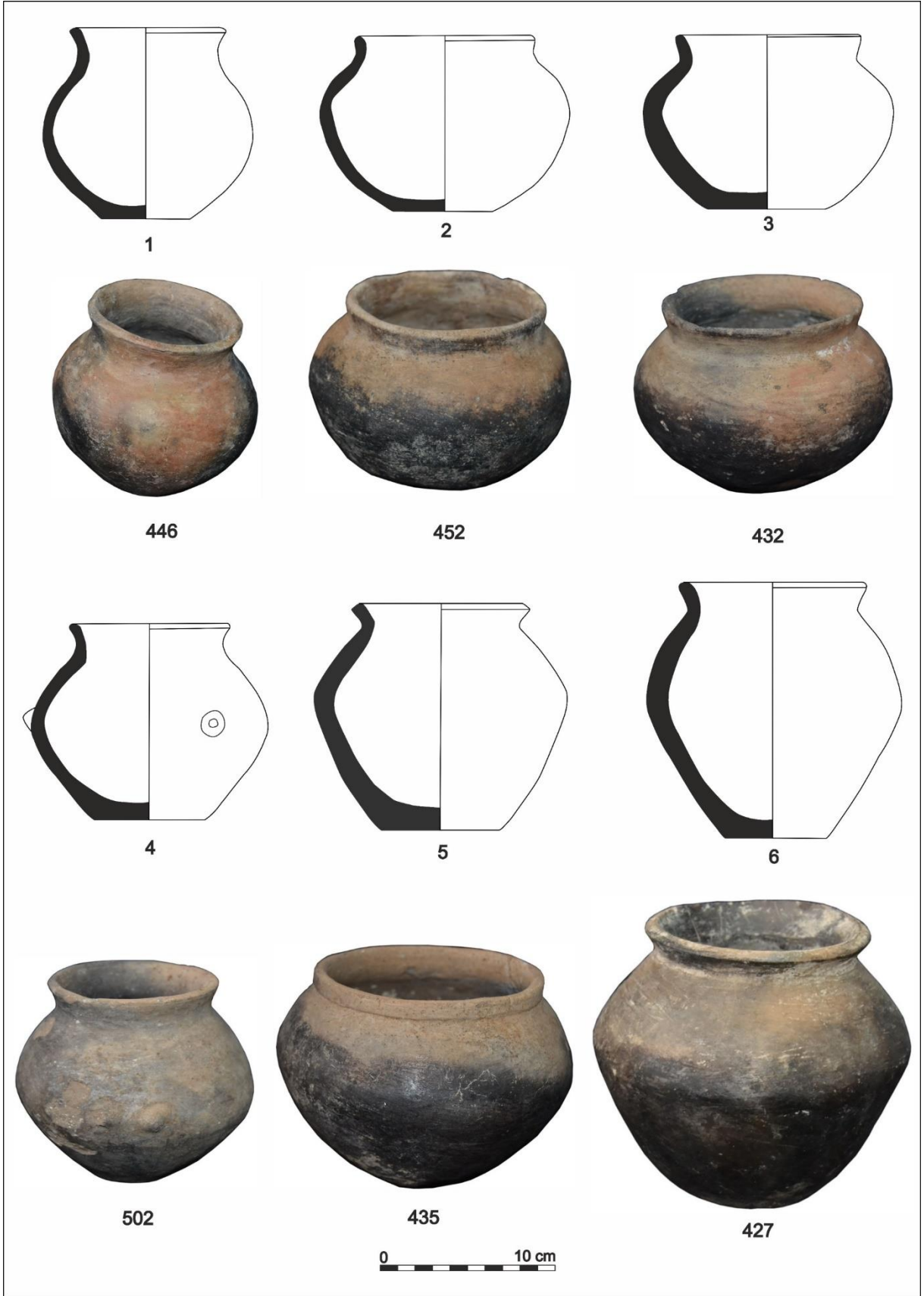

Fig. 5- Kiremit-kahverengi mal grubu çömlek örnekleri

Fig. 6- Kiremit-kahverengi mal grubu çömlek örnekleri

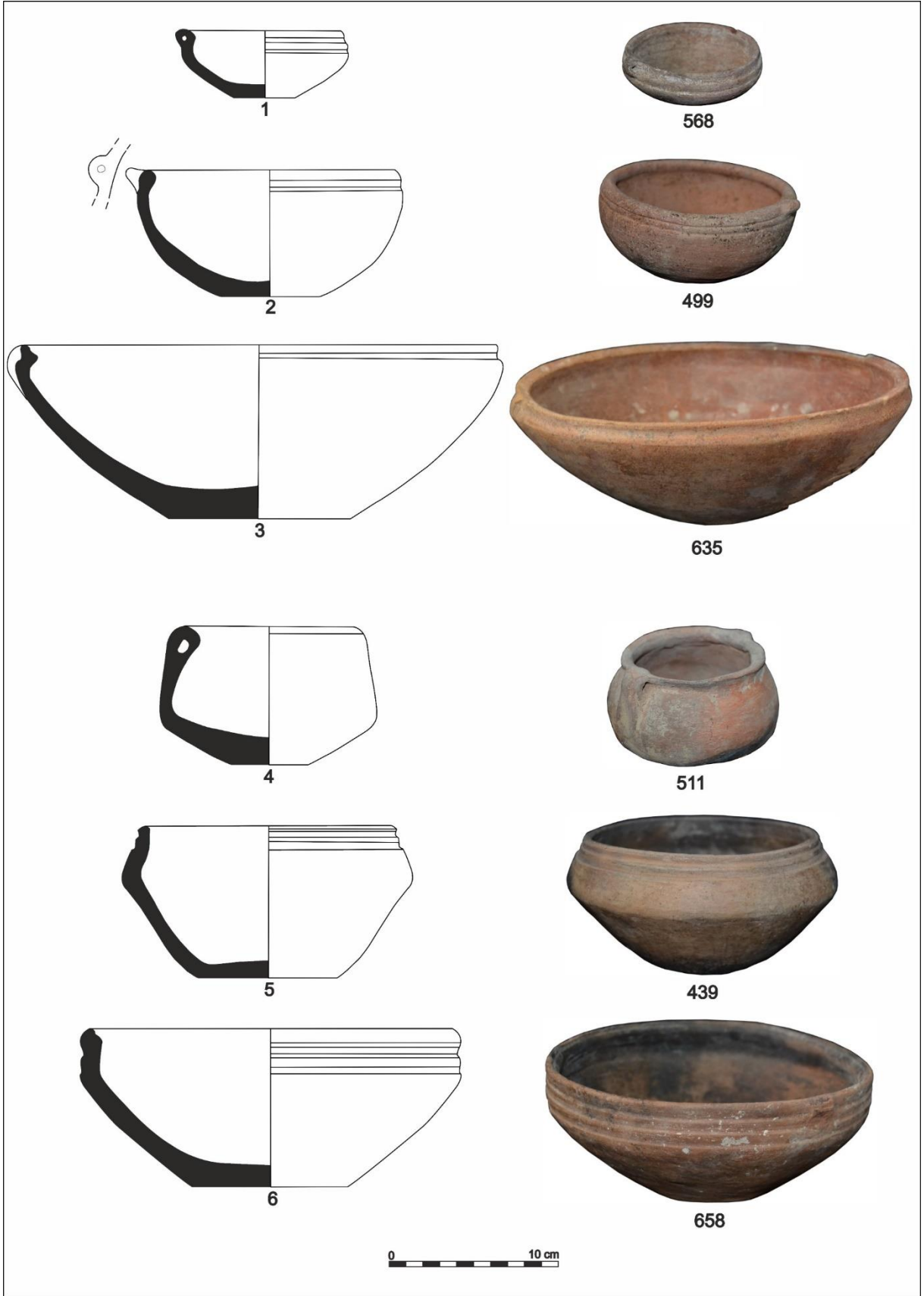

Fig. 7- Pembe-devetüyü mal grubu çanak örnekleri

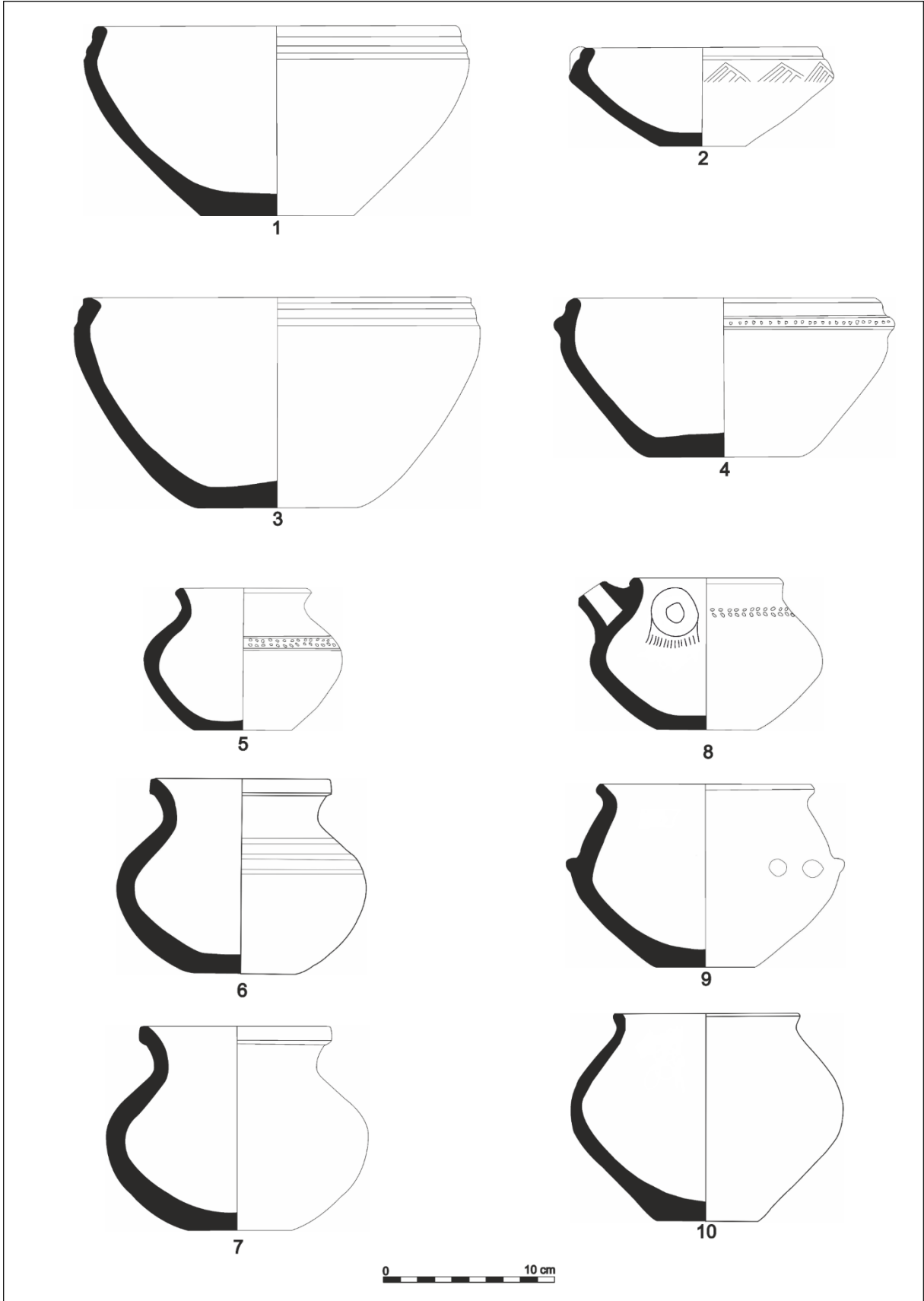

Fig. 8- Pembe-devetüyü mal grubu çanak ve çömleđ örnekleri

Fig. 9- Pembe-devetüyü mal grubu çanak ve çömlek örnekleri

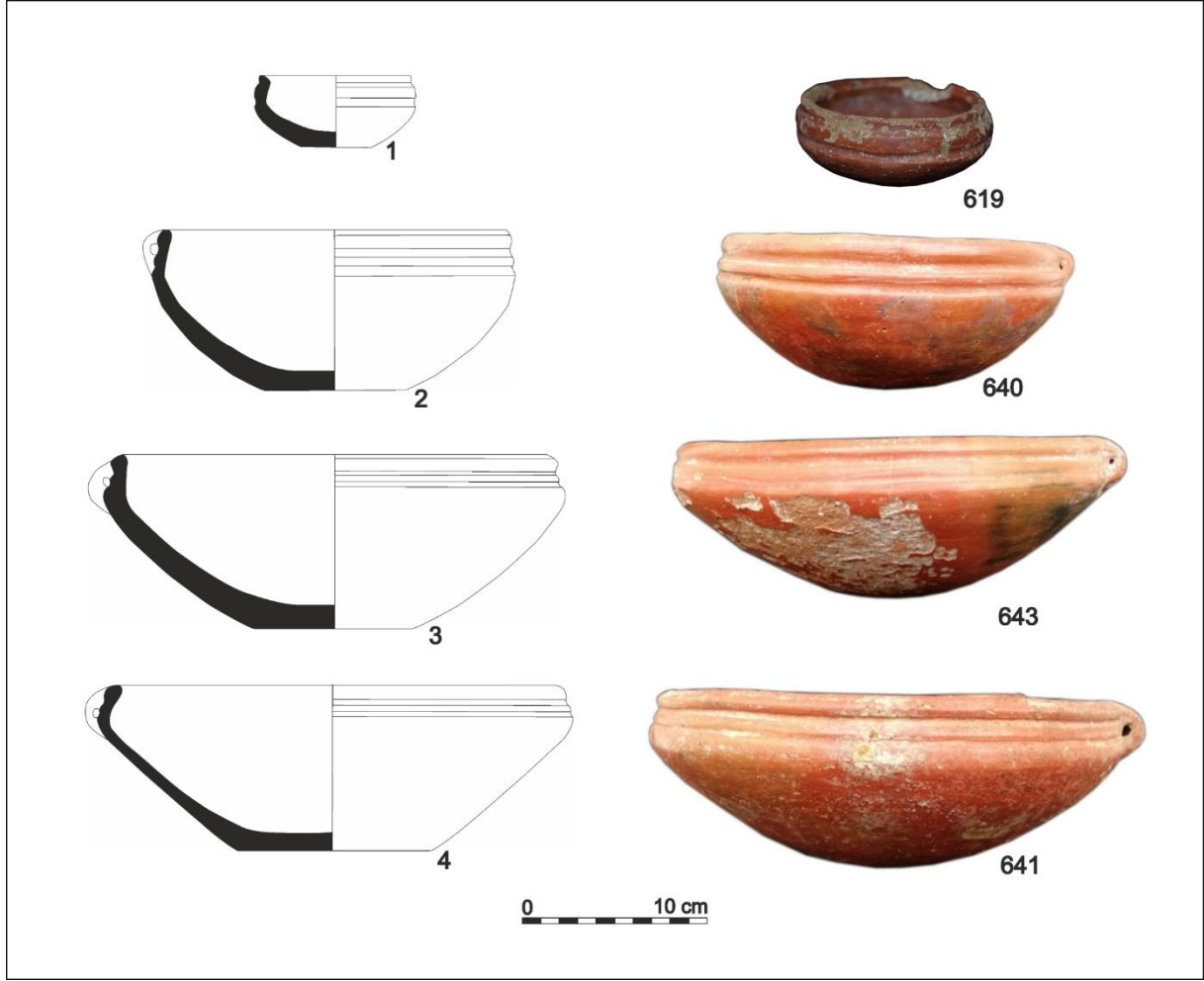
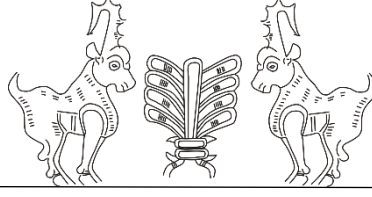

Fig. 10- Kiremit astarlı mal grubu çanak örnekleri

Fig. 11- Gri mal grubu çanak ve çömlek örnekleri

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 11.12.2022
Kabul / Accepted: 24.12.2022
DOI: 10.55169/tujan.es.1217633

URARTU KRALI II. SARDURİ’NİN YAPTIRDIĞI GUGUNAINİ DERESİ SU KANALI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kazım ÖZKAN*

Öz

MÖ I. bin yılın ilk yarısında Yakınoğu’nun en önemli politik aktörlerinden olan Urartu Krallığı, kurulduğu Van Gölü Havzası merkezli, çoğunluğu dağlardan oluşan coğrafyada birçok yeniliğin öncülüğünü yapmıştır. Bu yenilikler içinde su tesisleri hemen göze çarpmaktadır. Bu yatırım ve tesisler içinde kale ve yerleşimler için sarnıç, drenaj kanalları, su kuyusu, baraj, gölet, çeşme ve özellikle su kanalları en başta gelenlerdir. Krallık sınırları içerisinde birçok yere inşa edilen su kanalları, temel yaşamın sürdürülmesinde önemli katkılar sunmuştur. Bu su kanallarından biri, Van’ın Gürpınar ilçesinde yer alan Çavuştepe Kalesi’ne ve çevresine hizmet etmiştir. Günümüzde de işlerliğini koruyan çoğu Urartu su/sulama kanalları içinde Hewasor Ovasında (Van/Gürpınar Düzlüğü) bulunan Gugunaini Deresi (Hoşap Suyu) su kanalı özel bir yere sahiptir. Bu yazıda Urartu Kralı II. Sarduri (MÖ 756-730) tarafından Hewasor Ovasında yapılmış Gugunaini Deresi Kanalı mercek altına alınmıştır. Çavuştepe Kalesi’nin de içinde bulunduğu geniş Gürpınar Ovası’ndaki kalıntılar iki farklı kanal hattının varlığını ortaya koymaktadır. Kalenin hemen güney yamacında kale kayalığına paralel uzanan kanalın tapınak yazıtında ismi geçen Gugunaini Deresi Kanalı olduğu görülmektedir. Düzlüğü; güneyde, Çat Dağı (Sürdüz) ile birleştiği yamaçlardaki kanallar ise işçilik ve işlevsellik açısından farklı özellikler gösteren muhtemelen daha geç dönemlere ait kalıntılardır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, II. Sarduri, Gugunaini Su Kanalı, Çavuştepe Kalesi, Sardurihinili, Hewasor Vadisi

An Evaluation of the Gugunaini Water Channel Built by The King of Urartu II. Sarduri

Abstract

The Urartu Kingdom, centered on the Van Lake Basin, mostly consisting of mountains and one of the most important political actors of the Near East in the first half of the 1st millennium BC, pioneered many innovations in the geography where it was founded. Among these innovations, the facilities built by the Urartians regarding water are immediately striking. Among these investments and facilities, cisterns, drainage channels, water wells, dams, ponds, fountains, and especially water channels for castles and settlements stand out. The water channels built in many places within the kingdom’s borders made essential contributions to the maintenance of basic life. One of these water channels served the Çavuştepe Castle and its surroundings in the Gürpınar district of Van. The Gugunaini Stream (Hosap Water) water canal in the Hewasor Plain (Van/Gürpınar Plain) has a special place among most Urartian water/irrigation canals still operate today. In this article, Urartian King II. Gugunaini Stream Canal built by Sarduri (756-730 BC) in Hewasor Plain was studied. The remains in the wide Gürpınar Plain, including Çavuştepe Castle, reveal the existence of two different canal lines. It is seen that the canal running parallel to the castle rock on the southern slope of the castle is the Gugunaini Stream Canal mentioned in the temple inscription.

* Dr., Van/TÜRKİYE, e-mail: kazimozkan85@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1710-0019.

Of the plain; the canals on the slopes where it joins with Çat Mountain (Sürdüz) in the south are probably the remains of later periods, showing different characteristics in terms of workmanship and functionality.

Keywords: Urartian, II. Sarduri, Gugunaini Water Canal, Çavuştepe Castle, Sardurihinili, Hewasor Valley

EXTENDED ABSTRACT

In the second half of the 9th century BC, the Urartians established a powerful kingdom that spanned the Lake Van Basin in eastern Turkey and a significant part of Armenia and Northwestern Iran. In this mountainous geography, in addition to architectural investments such as strong castles, cities, bridges, and roads consisting of many architectural units, they built very important irrigation systems with different functions. Some of the best examples of these investments belong to one of their most powerful kings, Sarduri II (756-730 BC). Sarduri II, like his predecessor and father Argišti I, organized many military expeditions to different regions. In the north, Lake Çıldır/Taşköprü and Lake Sevan/Tsovak; Ahar Valley/Seqendel to the east; In the west, the Malatya/İzoli rock inscriptions show us the borderlines reached by the military campaigns of the Sarduri II period. Besides, we know that Sarduri II is also engaged in construction activities. In the Urartian inscriptions, we know of the existence of two cities that the king in question founded in his name. The first of these is Çavuştepe Castle (Sardurihinili), located in the Gürpınar (Payızava) District of Van Province, and the other is the city of Sardurihinili, which we know from the Elazığ/Bahçeçik inscription, which he founded with his name.

The Çavuştepe Castle, which was excavated between 1961-1985 under the direction of Afif Erzen, has been a guide for us to understand the reconstruction activities related to the Sarduri II period. The aforementioned castle was built in a position overlooking the Hewasor Plain (Gürpınar) in the south of the Van Plain, where the Urartian capital, Van Castle (Tuşpa), is located. The castle is dominating the crossing routes in the middle of the Hoşap water valley extending in the southwest-northeast direction. Çavuştepe castle; is a significant military, administrative, and economic center for the Urartian Kingdom with its inscriptions, architectural elements, and cisterns, drainage canal, and the irrigation canal passing nearby. At the beginning of the excavations in the castle, a susi (square-planned temple room) temple was unearthed in the area defined as the Lower Castle. This temple was probably dedicated to Irmuşini, who appears to be a local god worshiped in the Hewasor Plain. In the temple inscription, Sarduri II informs us when he built the Çavuştepe Castle and the investments around it. In the continuation of the inscription, the king mentions the construction of a water canal as well as many architectural and agricultural activities.

Some suggestions have been made so far regarding the localization of the Çavuştepe Canal, which takes its water from the stream, which is understood to be called Gugunaini in the Urartian period. The different opinions are due to the abundance of the region in terms of water resources and the construction of water canal facilities in this region in different periods, starting from the early periods of the kingdom. It is understood that the first intervention in the water resources of the Hewasor Valley in the Urartu period started with the Urartian King Minua, and the Minua (Shamran) Canal, which carried water from the west of the valley to the kingdom capital Tuspa. Sarduri II completed the second major water project on the Hewasor Plain. The Gugunaini creek canal is the second water canal in the region we know so far, after

the Minua Canal.

Hoşap creek flows from east to west with a certain altitude difference made it possible to open many canals on the creek. The water line in the Zerneke-Norkuh direction, proposed for the canal opened by Sarduri II, is a canal that takes its water from the modern Zerneke Dam and only irrigates the lands on the Norkuh and Zerneke Lines. Another canal, the Hindistan-Mijjingera Jor water canal, which circulates on the slopes of the hills in the south of the Hewasor Valley, has been observed to have no Urartian character in many ways. It is striking that there are no large agricultural lands on the canal, which runs in a separate direction to the south of Çavuştepe Castle and even Hoşap Creek. The canal's water with a strong flow and the presence of mills on the flow line, which are understood to have been used until a hundred years ago, more than explain that it is actually a canal close to today.

It is understood that the most ideal canal reaching Çavuştepe Castle and its surroundings is the canal line extending along the southern slopes of the castle. The canal, which takes its water from Hoşap Creek, has a length of approximately 8 km. With this water canal built by Sarduri II, both the water need of the castle should have been met and agricultural activities should have been provided in the areas on the south side of the castle.

Giriş

Urartular, MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısında günümüz Türkiye'nin doğusundaki Van Gölü Havzası merkez olmak üzere Ermenistan ve Kuzeybatı İran'ın önemli bir kısmına yayılan güçlü bir krallık kurdular. Bu dağlık coğrafyada çok sayıda mimari birimden oluşan güçlü kaleler, kentler, köprüler, yollar gibi mimari yatırımların yanı sıra birbirinden farklı işlevlere sahip çok önemli sulama sistemleri inşa ettiler. Bu yatırımların en güzel örneklerinden bazıları, en güçlü krallarından II. Sarduri Dönemi'ne (MÖ 756-730) aittir. II. Sarduri; selefi ve babası I. Argişti gibi farklı coğrafyalara birçok askeri sefer düzenlemiştir. Kuzeyde Çıldır Gölü/Taşköprü (CTU I. A 9-5) ve Sevan Gölü/Tsovak (CTU I. A 9-7); doğuda Ahar Vadisi/Seqendel (CTU I. A 9-8); batıda Malatya/İzoli (CTU I. A 9-4) kaya yazıtları bize II. Sarduri Dönemi askeri seferlerinin ulaştığı sınırları gösterir. Bunun yanında II. Sarduri'nin imar faaliyetlerinde de bulunduğunu bilmekteyiz. Urartu yazıtlarında söz konusu kralın kendi adına kurduğu iki kentin varlığını bilmekteyiz. Bunlardan ilki Van İli, Gürpınar (Payızava) İlçesinde yer alan Çavuştepe Kalesi (*Sardurihinili*), diğeri ise Elazığ/Bahçeçik yazıtından adını bildiğimiz yine kendi adıyla kurduğu *Sardurihinili* kentidir¹.

1961-1985 yılları arasında Afif Erzen başkanlığında kazılan Çavuştepe Kalesi, II. Sarduri Dönemi ile ilgili imar faaliyetlerini anlamamız noktasında rehber olmuştur. Sözü edilen kale, Urartu başkenti Van Kalesi'nin (Tuşpa) yer aldığı Van Ovası'nın güneyinde yer alan Hewasor Ovası'na (Gürpınar) hâkim bir konumda inşa edilmiştir (Fig. 1). Ortaçağ kaynaklarında adı Haykapert olarak geçen kale, Çavuştepe (Aswadzaşin/Aspeşin) Mahallesi'nin hemen doğusunda uzanan Bolkar Kayalığı (Gırén Spi/Beyaz Tepeler) adlı kireçtaşıdan tepeden tepeye üzerine kurulmuştur. Kale, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan Hoşap suyu vadisinin ortasında geçiş güzergahlarına hâkim bir konumdadır. Söz konusu kale; yazıtlarla, mimari öğelerle ve içinde barındırdığı sarnıçlar, drenaj kanalı ve yakınından geçen sulama kanalıyla, Urartu Krallığı için büyük bir askeri, idari ve ekonomi merkezidir (Erzen, 1978: 7). Kalede ya-

¹ Söz konusu II. Sarduri adına kurulmuş iki kentin geçtiği yazıtlar için bkz. Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* Tapınağı Yazıtı CTU I. A 9-17; Bahçeçik Yazıtı CTU I. A 9-18.

pılan kazıların başında Aşağı Kale olarak tanımlanan alanda bir *susi* (kare planlı tapınak odası) tapınağı açığa çıkarılmıştır. Bu tapınak muhtemelen Hewasor Ovasında tapınım gören yerel bir tanrı olduğu anlaşılan *İrmuşini*'ye adanmıştır. Fakat burada bizi asıl ilgilendiren söz konusu tapınağın giriş cephesi blokları üzerinde yer alan II. Sarduri'ye ait yazıttır. Bu yazıtta II. Sarduri, Çavuştepe Kalesi'ni ve etrafındaki yatırımları ne zaman yaptırdığını bize bildirir. Yazıtta II. Sarduri, babasının tahtına geçtiği zaman burayı inşa ettiğini beyan eder. Bu tarih, kralın Urartu tahtına geçtiği MÖ 756 tarihinden hemen sonra olarak tahmin edilebilir. Yazıtın devamında kral birçok mimari ve tarımsal icraatın yanında bir su kanalı yapımından da söz eder².

Gugunaini Deresi Su Kanalı

Tanrı *İrmuşini* tapınağı yazıtında Çavuştepe imar faaliyetleri dâhilinde yapıldığı anlaşılan su kanalı bir Sumerogram olan PA₅ ifadesi ile belirtilmiştir (Fig. 3). Bunun yanında Urartuca *pili* ifadesinin “Su Kanalı” anlamına geldiğini biliyoruz. Burada yazmanın Sumerogram ifadesini tercihinin ötesinde asıl dikkat çekici nokta, söz konusu su kanalının Gugunaini Deresi adıyla geçmesidir. Çivi yazısı sisteminde doğal akarsu isimlerinin önünde yer alan “ID” Sumerogramı ile geçen “Gugunaini” deresi kuşkusuz Hewasor Ovası'nın ortasından geçen Hoşap Suyunun Urartu dönemindeki ismiydi (Salvini 2006: 140). Sözü edilen dere, Gürpınar ve Başkale (Elbak) ilçeleri arasındaki Girêgever, İspiriz, Mengonis dağlarından çıkan suların birleşmesi ile oluşur (Bozkoyun-Elmastaş 2019). Doğudan batıya doğru akan dere Van Gölü'ne karıştığı yerde Horkum Deltası'nı oluşturmuştur. İzlediği farklı etaplarda halk tarafından Zerne, Engil (Angıl) ve çoğunlukla Hoşap olarak anılan bu akarsuyun adı son yıllarda resmi otoritelerce “Güzelsu” olarak değiştirilmiştir.

Urartu Dönemi'nde Gugunaini olarak adlandırıldığı anlaşılan dereden suyunu alan Çavuştepe Urartu Kanalı'nın lokalizasyonu ile ilgili bugüne kadar bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan Ok'a göre söz konusu kanal Norkuh Mahallesi'nden (Yolaşan) bir regülatörle Hoşap Çayı'na bağlanmaktadır (Ok, 2019: 29). Fakat Ok'un sözünü ettiği güzergahta bulunan kanal, günümüzde Hoşap Çayı ve diğer küçük akarsuların biriktirilmesiyle oluşturulmuş olan modern Zerne Barajı'ndan açılan modern betonarme bir sulama kanalıdır (Fig. 1). Gugunaini Urartu Kanalı ile ilgili bir diğer görüş ise Özfırat tarafından geliştirilmiştir. Özfırat, sözü edilen kanalın doğuda yer alan Hindistan (Erkaldı) Mahallesi ve batıdaki Xêk (Yatağan) Mahallesi'ni geçerek Êremir (Otbiçer) Mahallesi'ne kadar devam ettiğini ileri sürmektedir (Özfırat, 2013: 296). Bu kanal hattı; ovanın Sürdüz (Çat Dağı) ile birleştiği yamaçlarda yer almaktadır. Bu hattaki yerleşimlerden Erkaldı Mahallesi'nin batısında Hoşap Çayı'ndan kaynağını aldıktan sonra, Xêk, Êremir, Engüştanis (Parmakkapı) mahallelerinden aktıktan sonra Mijingera Jor (Yukarı Kaymaz) Mahallesi'nde, Minua (günümüzdeki Şamram) Kanalı'nın ana kaynağının üst kesimlerinden akmaya devam etmektedir (Fig. 2). Bu kanal yakından incelendiğinde birçok yönü ile Urartu kanalı özellikleri taşımadığı görülecektir. Öncelikle kanal hattı üzerinde sulamaya dönük geniş arazilerin varlığından pek söz edilemez. Nitekim çoğunlukla Hoşap deresinin güney yakasında, bir başka deyişle derenin hemen altında devam eden ve Hewasor güney tepelerini takip eden kanal hattında çok fazla tarım arazisi yoktur (Fig. 2). Elbette Hoşap suyunun yıllar içinde yatak değiştirdiğini hesaba katabiliriz. Yine de tarımsal açıdan çok fazla bir değişikliğin olduğu düşünülemez. Kaldı ki Hoşap suyunun güneyinde kalan dar bir şerit gibi uzanan topraklar pekâlâ Hoşap deresine açılan arklarla da sulanabilir. Ayrıca söz konusu kanal

² Bu makale, “Urartu Krallığı'nda Su Kullanımı ve Sulama Sistemleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir (Özkan, 2022)

hattının ulaştığı Mijingera Jor Düzlüğü Şamran Kanalını besleyen kaynağın çıktığı yerdir. Dolayısıyla güçlü bir suyun doğduğu ve rakım açısından ovaya hakim olduğu bir yerde ayrıca bir kanala neden ihtiyaç duyulsun? Tam bu noktada iddia edilen kanalın işlevinin veya yapılış amacının sorgulanması da yerinde olacaktır. Tüm bu gerekçelerle beraber gerek kanalın ovadan yüksekliği, gerekse de üzerinde yer alan mahallelerle ilişkisine bakıldığında sulamadan ziyade, hattı üzerinde kurulan su değirmenlerini çalıştırmaya dönük inşa edildiği hemen göze çarpar. Kanalın Urartular tarafından inşa edildiğine dönük iddiayı çürüten bir diğer nokta yine kanalın bulunduğu yerdir. Burada kanal ve Çavuştepe Kalesi arasında Hoşap Deresi akmaktadır. Dolayısıyla Özfirat'ın işaret ettiği kanal ile Çavuştepe Kalesi arasında akan Hoşap Deresi, su ve arazi kullanımı ve ulaşım açısından günümüzde olduğu gibi önemli bir engel teşkil etmiş olmalıdır. Tüm bu nedenler bize Hindistan-Mijingera Jor hattı su kanalının Urartu'dan ziyade günümüze daha yakın dönemlere ait bir su kanalı olduğunu göstermektedir.

Burada *İrmuşini* yazıtında sözü edilen Gugunaini yani Hoşap Deresi'nden suyunu aldığı anlaşılan II. Sarduri'nin yaptırdığı su kanalı tam olarak nereden geçiyordu ya da kanal güzergahı/hattı nasıl bir seyir izliyordu? Bu kanaldan söz eden tek Urartu yazıtı Tanrı *İrmuşini* Tapınağı yazıtıdır. Yazıtın kanal hattında değil de kale sitadelin de yer alan bir yapı yazıtı oluşu da kanal güzergahını lokalize etmemizi zora sokar. Aslında Urartu Kralı Minua (MÖ 810-780) dönemine tarihlenen Şamran Kanalı (*Minuai pili*) örneğinde de görüleceği üzere Urartu kanal güzergâhları üzerine kanalla ilgili tanıtıcı yazıtlar konulmuştur³. Nitekim kanal, Urartu kralının Hewasor Ovası'nda Çavuştepe merkezli yaptığı imar programının da bir parçasıdır. Bu ayrıntı aslında kanalın, imar yazıtının bulunduğu Çavuştepe Kalesi'ne çok uzak olmadığını da kanıttır. Yani II. Sarduri'nin Çavuştepe/*Sardurihinili* mimari ve tarımsal projesinin ana yatırımını kale oluşturuyorsa üzüm bağı, meyve bahçesi, dış kent ve nihayetinde su kanalı gibi yatırımlarında kaleye uzak olmamaları gerekir. Buna bir de doğudan batıya uzanan Hoşap Suyu vadisi ve azalan eğim veya Hewasor Ovası'nın topografik yapısı da eklendiğinde Urartu su kanalının olası güzergâhı tahmin edilebilir. Buna göre en ideal güzergâh bugün yine su kanalı olarak kullanılan kalenin olduğu tepenin güneyi boyunca doğudan batıya akan kanal hattıdır. Bu kanal yine Urartu yazıtında belirtildiği gibi suyunu Hoşap Deresi'nden almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden aldığımız izin doğrultusunda, söz konusu arazide yaptığımız incelemelerde Çavuştepe Kalesinin güneyindeki eski kanal hattının akış yönü olan doğuya doğru takibi yapılmıştır⁴. Sözü edilen kanalın, Norkuh ve Hindistan mahallelerinin ortasına yakın bir noktadan Hoşap Deresi'nden koparıldığı tespit edilmiştir (**Fig. 3, 6**). Bu noktada Hoşap Çayı'nın eski yatağında, önüne toprak ve taşlardan oluşan setle suların toprakta açılan hatta doğru akıtıldığı gözlemlenmiştir. Kanal, Çavuştepe Kalesi'nin bulunduğu kayalık alanın doğu ucunun yaklaşık olarak 3 km doğusunda yer almaktadır. Hoşap Deresi'nden sularını aldıktan sonra Çavuştepe Kalesi'ne doğru akan kanal, sözü edilen kalenin bulunduğu Girêspi kireçtaşı kayalık yükseltinin doğu ucuna vardıktan sonra, tepenin güney etekleri boyunca ilerler. Kanalın uzunluğu, kayalık uca kadar 3 km, toplamda ise 8 km'den fazladır. Kanal başlangıç noktası 1810 m yükseklikte iken, aktığı düşünülen son seviye ise 1790 m yüksekliktedir. Kanalın başlangıç etabında günümüzde yoğun tarımsal etkinlikler yapıldığı için bu hatta kanalın izleri yer yer kesintiye uğramaktadır. Yine de kanal yatağının genişliği ortalama 3.5 m olarak ölçülmüştür. Söz konusu kanal, diğer Urartu sulama kanallarında olduğu gibi toprağın kazılması ile açılan basit toprak kanal şeklindedir.

³ Özellikle kanal hattını izleyen onlarca yazıtıyla Minua kanalı yazıtları için bkz. CTU I. A 5-12- A 5-23.

⁴ Kanalın Koordinatları: 38°21'38'' K, 43°32'7'' D

II. Sarduri'nin, Gugunaini Deresi'nden açtığı kanal suları, kalenin bulunduğu kayalıkların güneyinden akarak Çavuştepe Kalesi etekleri boyunca ilerlemiş olmalıdır. Kanal buradan muhtemelen bugünkü Aspeşin Mahallesi'nin içinden geçirilerek batı yönüne doğru götürülmüştür. Kanalla birlikte kale ve etrafındaki olası tesislerin su ihtiyacı giderilmiş olmalıdır. Bu noktada, su kanalı hattının, sözü edilen kale dışındaki kentin, bir başka deyişle Urartu kalelerinin hemen yakınında gördüğümüz aşağı kent ya da dış kentin olası konumunu da bize gösterebilir. Aşağı Kale sitadelinin su ihtiyacı, batı uçtaki saray bölümünde ana kayaya oyulmuş büyük ölçekli sarnıçlarla karşılanmış olmalıdır. Ancak sarnıç sularının yetmediği zamanlarda kalenin aşağısından akan kanaldan su tedarikinin kaleye yapılmış olması akla daha yakın görünmektedir. Bunun dışında, kalenin güneyinde uzanan düzlükte bulunan olası tarla, bağ ve bahçelerin, söz konusu kanal suları ile bolca sulandığı düşünülebilir. Yapılan bu sulama ile birlikte kanal hattı üzerinde bulunan kale ve etrafındaki olası yerleşimlerin su ihtiyacı çözüme kavuşturulmuş olmalıdır. Günümüzde de aynı işlevi gören alanda fazla sulanmadan dolayı toprağın aşırı tuzlandığı görülür. Bu muhtemelen Urartu döneminde başlayan sulamanın verdiği etkinin sonucudur. Yine de kale ve kanal hattının güneyinde uzanan düzlük, günümüzde otlak ve tarla olarak kullanılmaktadır (Fig. 4). Sözü edilen alanda yapılan sulama faaliyetleri hem tarımsal üretime hem de hayvancılığa da katkı sağlamıştır. Nitekim sulama ile yapılan tarımsal etkinliklerde, ekinlerin bir kısmı günümüzde olduğu gibi doğrudan hayvan yemi olarak kullanılmış olmalıdır. Yine günümüzde sürdürüldüğü gibi benzer şekilde, Urartu Dönemi'nde de ekinler biçildikten sonra arta kalan kısımlar hayvanlar için yem oluşturmuş olmalıdır. Söz konusu tarımsal etkinliklerin yapılabileceği alanın 55 km²'lik oldukça büyük bir yer kapladığı öne sürülmüştür (Avcı, 2013: 40). Bu ölçüm, günümüz Gürpınar ilçe merkezinin bulunduğu Hewasor Ovası ve batısındaki Mijinger Düzlüğü'nün yüzölçümüne denk gelmektedir. Burada Mijinger Düzlüğü ise II. Sarduri döneminde güçlü bir kaynağa sahip Minua Kanalı tarafından sulanmış olmalıdır. Hewasor Ovası'nın kuzeydoğusunda ise kaynağını Urartu Kralı Erimena oğlu Rusa'nın Varak Dağı'nın doğusuna inşa ettiği Rusa Barajından (Keşiş Gölü) alan Doni-Norkuh su hattı ile sulanmaktadır. Bu hat su kanalından ziyade doğal bir vadiden akan suyun baraj suları ile beslenmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu hattın suları, Çavuştepe Kalesi'nin kuzeyinde kalan toprakların sulanmasında da kullanılmış olmalıdır. Görüldüğü gibi Hewasor Düzlüğü ya da Hoşap Vadisi yöresi günümüzde olduğu gibi Urartular Dönemi'nde de su ve sulama olarak birçok alternatifte sahipti. Doğuda Zerneke Barajı'ndan batıda Van Gölü kıyılarına kadar uzanan Hewasor Düzlüğü zengin su kaynakları sayesinde sulu tarımın yoğun yapıldığı bir yer olmuştur. Söz konusu ovada, Gugunaini Kanalı dışında kanallar da bulunmakta olup Gugunaini Kanalı ile ilişkili kanallar değildir. Söz konusu kanallar Çavuştepe Kalesi'nden ve Gugunaini Kanalı'ndan uzak mesafe yer alan ve ovanın güney-güneybatı kesiminin sulanması amacı taşımaktadır⁵.

Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* yazıtından anlaşıldığı üzere su kanalı tamamen Çavuştepe Kalesi imar programı kapsamında yapılan kale dışında yeni bir yerleşim yeri, üzüm bağı, meyve bahçeleri, tahıl tarlası ile birlikte anılmaktadır. Bu noktada su kanalına neden sadece sulama kanalı diyemeyeceğimize de açıklık getirmek gerekir. Bu tamamen kanalın çoklu işlevi ile ilgili bir durumdur. Gerek *İrmuşini* yazıtında gerekse de kanallardan söz eden birçok Urartu yazıtında

⁵ Söz konusu kanallardan biri Hawasor Ovası'nın güneybatısında yer almaktadır. Bu kanal, yapısal olarak Urartu kanalları ile örtüşmemektedir. Söz konusu kanal Mejingera Jor (Yukarı Kaymaz) Kaynağı'ndan kaynağını alarak Hoşap Deresi'nin güneyinden akışını sürdürmektedir (Konyar, 2022: 260). Kanal, kaynaktan çıkan kireçli suların zamanla taşlaşmasıyla kireçli bir yapı göstermektedir. Bu kanal yapısal olarak Urartu kanalları gibi derin ve geniş bir yapıya sahip olmamakla birlikte, daha dar ve sığ bir yapıya sahiptir.

kanalın salt tarımsal faaliyetler için yani sulama için inşa edildiği ifadelerine rastlanmaz. Bir su kanalı elbette tarımsal sulama için kullanılır. Bunun yanında insan ve hayvanların içmesi, yıkanması vs. gibi zorunlu günlük ihtiyaçları da giderdiğini unutmamak gerekir. Bu durumda modern bir algıyla sıklıkla kullanılan “sulama kanalı” yerine Urartu için “su kanalı” ifadesinin kullanılması daha yerinde olacaktır.

Sonuç

Hoşap Deresi yatağını takip eden Hewasor Vadisi, su kaynakları açısından zengin bir yöredir. Urartular Dönemi'nde Hewasor Vadisi'nin su kaynaklarına ilk müdahalenin, kral Minua tarafından, vadinin batısından krallık başkenti Tuşpa'ya kadar götürülen Minua (Şamran) Kanalı inşası ile yapıldığı görülmektedir. Hewasor Düzlüğü'ndeki ikinci büyük yatırım hamlesini başlatan kral II. Sarduri döneminde yapılan Gugunaini deresi kanalı Şamran'dan sonra şu ana kadar bildiğimiz yöredeki ikinci su kanalını oluşturur. *Irmuşini* tapınağı yazıtında açıkça Çavuştepe Kalesi projesi kapsamında inşa edildiği anlaşılan bu kanalın lokalizasyonu ile ilgili farklı öneriler geliştirilmiştir. Bu karışıklığın en önemli nedeni Hewasor Düzlüğü'ndeki su kaynakları ve dolayısıyla su kanallarının çokluğudur. Başta Hoşap deresinin doğudan batıya belli bir rakım farkı ile akması dere üzerinde çok sayıda kanalın açılmasını olanaklı kılmıştır. II. Sarduri'nin açtırdığı kanal için önerilen Zerneke-Norkuh istikametinde yer alan su hattı modern Zerneke Barajı'ndan suyunu alan ve sadece Norkuh ve Zerneke Hattındaki toprakları sulamaya dönük bir kanaldır. Bir diğer kanal olan Hewasor Vadisi'nin güneyindeki tepelerin yamacını dolaşan Hindistan-Mijingera Jor su kanalının ise birçok yönden Urartu karakteri taşımadığı görülmüştür. Çavuştepe Kalesi hatta Hoşap Deresi'nin güneyinde ayrı bir istikamette ilerleyen söz konusu kanal üzerinde geniş tarım arazilerinin olmadığı göze çarpmaktadır. Kanalın güçlü debiye sahip suyu ve yüksek kodu hattı üzerinde bulunan değirmenlerin varlığı aslında günümüze yakın bir kanal olduğunu fazlasıyla açıklamaktadır. Yine de Çavuştepe Kalesi'ne ve yakın çevresine ulaşan en ideal kanalın, kalenin olduğu kayalığı güney yamaçları boyunca takip eden kanal hattı olduğu görülür. Hoşap Deresi'nden suyunu alan kanal yaklaşık 8 km'lik bir uzunluğa sahiptir. II. Sarduri'nin inşa ettiği kanal ile hem kalenin su ihtiyacının giderilmesini hem de kalenin güney tarafında kalan alanlarda tarımsal etkinliklerin yapılmasını sağlamış olmalıdır. Urartu'da bağ, bahçecilik ve diğer tarım faaliyetlerinin yanı sıra hayvancılıkta tamamlayıcı bir etkinlikti. Bugün de yörede temel geçim kaynaklarından birini oluşturan hayvancılık, tarımsal etkinliklerin olduğu her alanda yapılmaktadır. Urartu'da tahıl ürünlerinin ekilip biçilmesinden sonra da söz konusu tarlalar olasılıkla günümüzde olduğu gibi hayvan otlatılması için kullanılmış olmalıdır. Bu bağlamda yapılan sulama kanalı, günlük ihtiyaçlar, tarımsal etkinlikler ve hayvancılığa katkı sağlamış olmalıdır.

Kaynakça

- Avcı 2013 C. Avcı, “Sardurihinili Kenti ve Yeni Değerlendirmeler”, *Tarhan Armağanı M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler Essays in Honour of M. Taner Tarhan (Ed. Oğuz Tekin, Mustafa H. Sayar, Erkan Konyar)*, Ege Yayınları, 37-53.
- Belli 2004 O. Belli, “Urartu Krallığı’nın Tarihsel Gelişimi”, *Urartu: Savaş ve Estetik/Urartu: War and Aesthetics*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 45-73.
- Bozkoyun-Elmastaş 2019 M. Bozkoyun, N. Elmastaş, “Hoşap Çayı Havzası’nın Su Potansiyeli ve Bu Potansiyelin Değerlendirilmesine Yönelik Öneriler”, *Turkish Studies*, 14/3, 1225-1252.
- CTU I 2008 M. Salvini, *Corpus Dei Testi Urartei, I, Le Iscrizioni Su Pietra e Roccia, I, Test I*, Roma: CNR – Istituto di studi sulle civiltà dell’Egeo e del Vicino Oriente.
- Erzen 1978 A. Erzen, *Çavuştepe I, M.Ö. 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Konyar 2022 E. Konyar, *Urartu: Aşiretten Devlete*, Homer Kitapevi Yayınları.
- Ok 2019 O. Ok, *Urartu Dönemi’nde Gürpınar Ovası Sulama Sistemleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Van.
- Özfirat 2013 A. Özfirat, “Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırması, 2011”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 293-303.
- Özkan 2022 K. Özkan, *Urartu Krallığı’nda Su Kullanımı ve Sulama Sistemleri*, Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Batman.
- Salvini 2006 M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin 2011 V. Sevin, “Urartu Devleti”, *Arkeo-Atlas Dergisi*, 1, 2011, 422-480.

İnternet Kaynakları

URL 1, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 20 Kasım 2022].

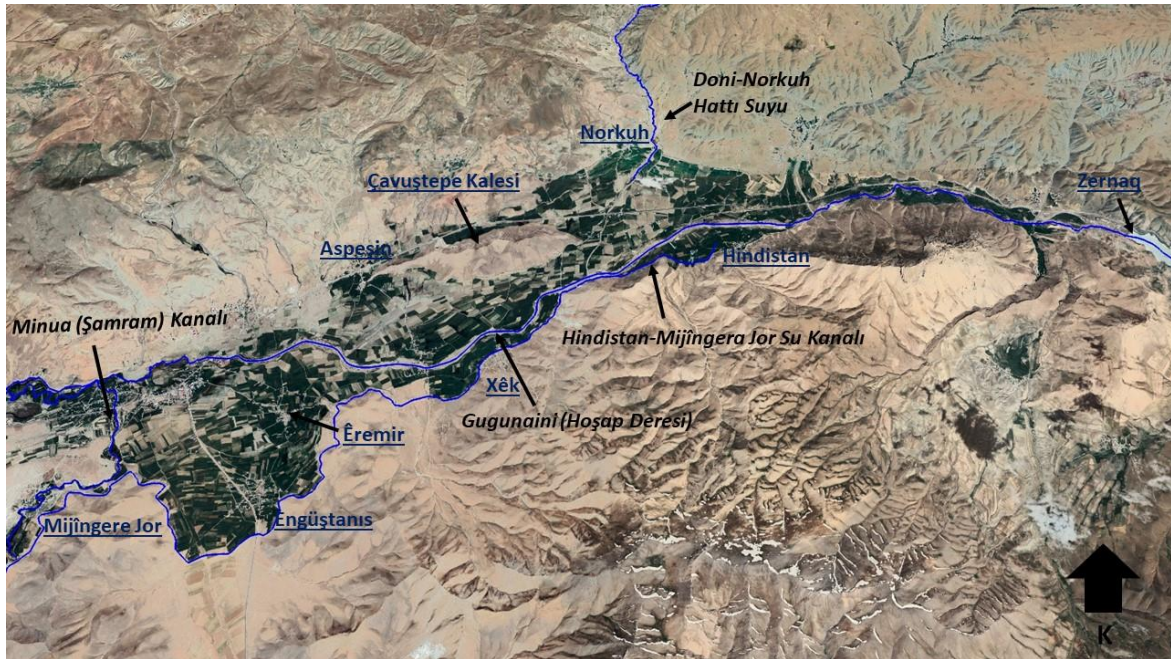
URL 2, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 21 Kasım 2022].

URL 3, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 23 Kasım 2022].

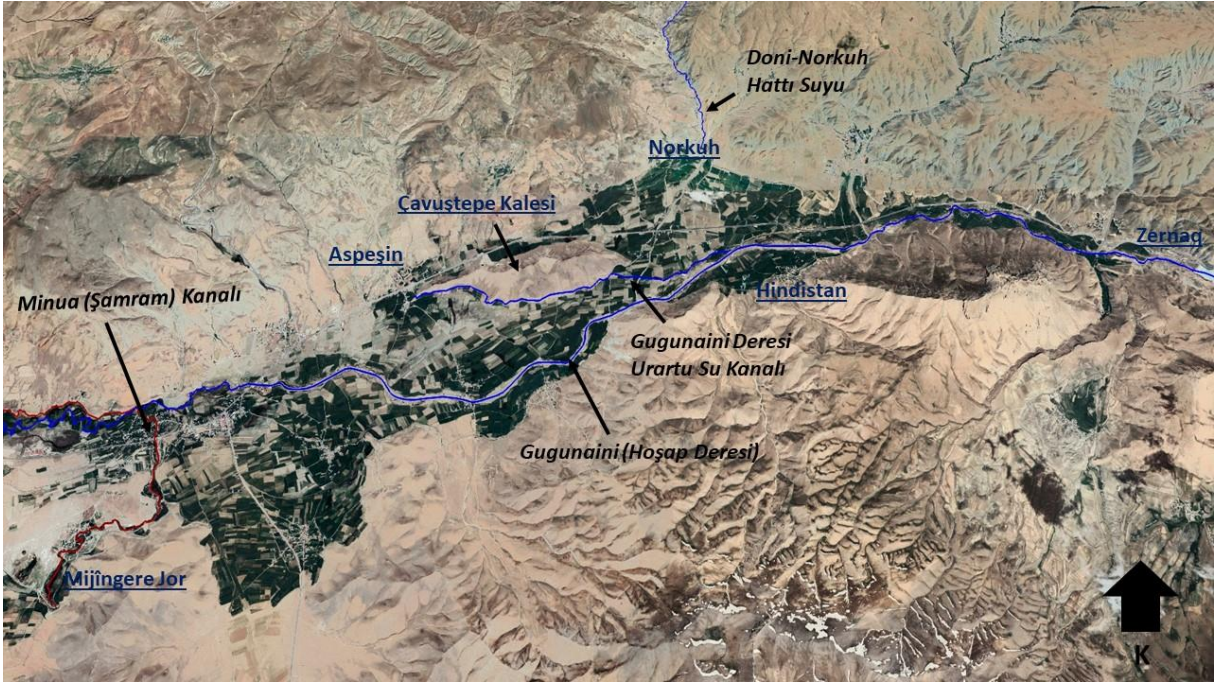
Urartu Kralı II. Sarduri'nin Yaptırdığı Gugunaini Deresi Su Kanalı Üzerine Bir Değerlendirme

Figür 1- Çavuştepe Kalesi, Gugunaini Kanalı Hattı Olduğu İleri Sürülen Güzergâh 1 (URL 1, 2022)

Figür 2- Çavuştepe Kalesi, Gugunaini Kanalı Hattı Olduğu İleri Sürülen Güzergâh 2 (URL 2, 2022)

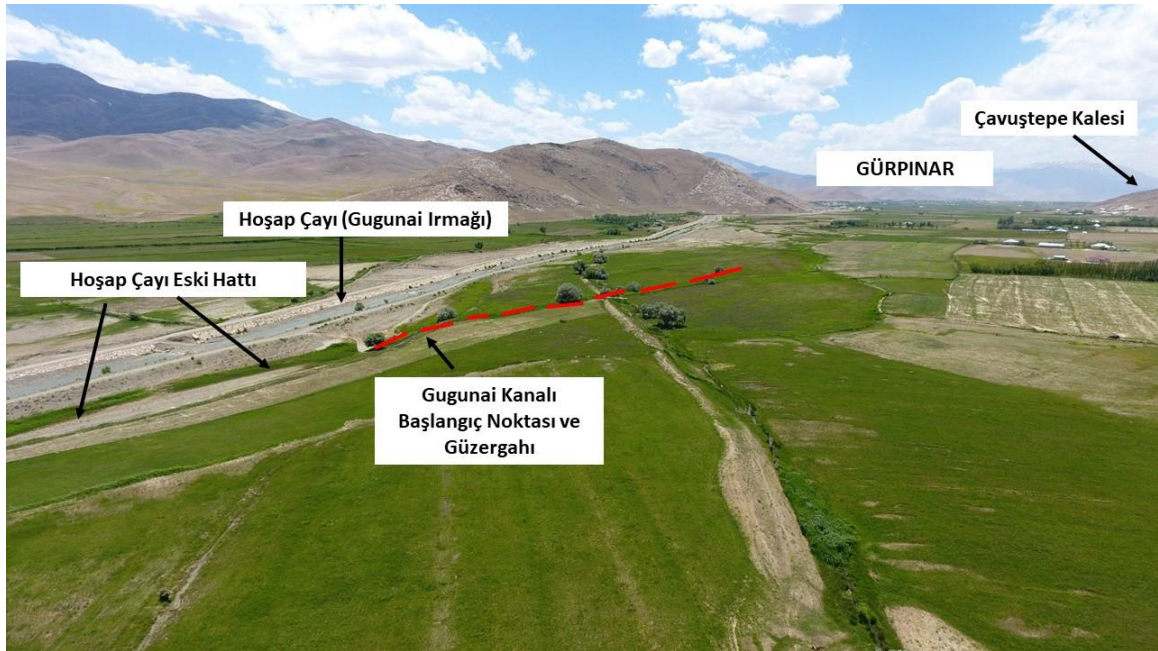
Figür 3- Gugunaini Kanalı Güzergâhı ve Hoşap Çayı (Gugunaini Irmağı) (URL 3: 2022)

Figür 4- Çavuştepe Kalesi, Hoşap Çayı (Gugunaini Irmağı) ve Gürpınar Ovası

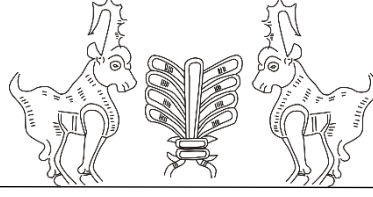
Figür 5- Gugunaini Deresi Su Kanalının inşasından söz eden Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* Tapınağı yazıtı (Kenan Işık 2014 Kazı Arşivinden)

Figür 6- Hoşap Çayı'ndan (Gugunaini Irmağı) Açılan Gugunaini Kanalı ve Güzergâhı

Figür 7- Çavuştepe Kalesi Güney Eteklerinden Akan Kanal ve Tarım Arazileri.

Derleme Makalesi – Review Article
Başvuru / Submitted: 08.10.2022
Kabul / Accepted: 30.11.2022
DOI: 10.55169/tujan.es.1186129

ERKEN VE ORTA DEMİR ÇAĞINDA KIBRIS-ANADOLU İLİŞKİLERİ

PINAR PINARCIK * – HAVVA SEDA ŞAHİN **

Öz

Binlerce yıllık geçmişe sahip Anadolu ile Doğu Akdeniz'in önemli adalarından biri olan Kıbrıs, buldukları coğrafi konum, sahip oldukları doğal zenginlikler, uygun iklim koşulları ve geçiş noktası olmalarından dolayı her dönem yerleşime sahne olmuştur. Jeolojik yapı açısından Anadolu'ya bağlı olan Kıbrıs ile Anadolu arasında kültürel, ticari, siyasi etkileşim kaçınılmazdır. Hatta adanın bu konumu antik coğrafyacılar tarafından da vurgulanmıştır. Çalışma konumuz olarak Kıbrıs Anadolu ilişkilerini Erken ve Orta Demir Çağı ile sınırlandırdık. Neolitik Çağ'dan beri süregelen ilişkiler özellikle Bronz Çağı'nda yoğunlaşmıştır. Demir Çağı başlangıcında ticari faaliyetler ve kültürel ilişkiler azalmış olsa da yapılan çalışmalar sonucunda ele geçen maddi kültür buluntuları bu ilişkilerin sürdüğünü gösterir. Özellikle seramik geleneği, ticaret rotasını izlememiz açısından önemli bir göstergedir. Buna göre Anadolu'nun güneydoğu, güney ve batı bölgelerinde konumlanan yerleşimlerle daha yoğun ilişki görülürken, iç bölgelerle daha az etkileşim olmuştur. Makalemizde, bunu göz önünde bulundurarak Erken ve Orta Demir Çağı'nda Kıbrıs ve Anadolu'nun kültürel ve ticari ilişkilerini bölgesel olarak ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Anadolu, Demir Çağı, ticaret, materyal kültür.

Cyprus-Anatolia Relations in the Early and Middle Iron Age

Abstract

Anatolia with thousands of years of history and Cyprus, one of the significant islands of the Eastern Mediterranean, have always been the scene of settlements due to their geographical locations, natural riches, and suitable climatic conditions, and is a transition point for thousands of years. Cultural, commercial and political interaction is inevitable between Anatolia and Cyprus, which is bonded with Anatolia in terms of geological structure. In fact, this location of the island was emphasized by ancient geographers. As our study subject, we limited the Cyprus-Anatolian relations to the Early and Middle Iron Ages. The relations that have been going on since the Neolithic Age intensified especially in the Bronze Age. Although commercial activities and cultural relations decreased at the beginning of the Iron Age, the material culture finds obtained as a result of the studies show that these relations had continued. In particular, the tradition of ceramics is an important indicator to follow the trade routes. Accordingly, while there was a more intense relationship with the settlements in Anatolia's southeast, south and west regions, there was less interaction with the inner regions. With this in mind, in our article, we have discussed the cultural and commercial relations between Cyprus and Anatolia in the Early and Middle Iron Age as regionally.

Keywords: Cyprus, Anatolia, Iron Age, trade, material culture.

* Doç. Dr. Pinar PINARCIK, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Düzce/TÜRKİYE, E-mail:pinarpinarcik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6757-1719.

** Havva Seda ŞAHİN (MA), Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Düzce/TÜRKİYE, E-mail:seda040986@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8293-4135.

EXTENDED ABSTRACT

Cyprus and Anatolia, which are at strategic points due to their geographical locations, are part of a whole in terms of geological structure. Therefore, the relationship between them is inevitable. Obsidian and small finds unearthed in settlements such as Khirokitia, Shillaurokambos, and Tatlısu-Çiftlikdüzü at Cyprus in the Early Neolithic Age show the cultural and commercial relations between Cyprus and Anatolia. It is known that there were intense migrations from Anatolia to the island during the Chalcolithic Age. Considering the findings unearthed, some researchers suggested that the Chalcolithic Culture came to the island from Tarsus. Ceramic finds of similar forms support this. During the Bronze Age, these relationships intensified. In fact, as a result of this communication, Cyprus witnessed great social and economic changes. Overseas trade increased during that period. Copper and ceramics played a dominant role in these relations.

During the Iron Age, the cultural and commercial activities between Anatolia and Cyprus continued, but these relations decreased especially in the Early Iron Age. As a result of the social events that developed with the Late Bronze Age, the island suffered a serious market loss. The finds showing the cultural and commercial interactions of the island with Anatolia during the Early and Middle Iron Age generally came from settlements located in the southeast, south, and west regions of Anatolia. There is no extensive data pointing to direct contact with the interior regions. The region where the relations between Cyprus and Anatolia were most intense was the Cilicia region. The region had been coming to the forefront due to its natural resources, important mineral reserve points, and fertile plains, as well as being located at the junction of the trade routes that were used extensively during the period. Until the end of the 8th century BC, the material culture of Cilicia, even ceramic production as the most, shows a strong resemblance to the island of Cyprus.

Nagidos, Soli, and Yumuktepe in Mersin; Gözlükule in Tarsus; Karatepe, Sirkeli Höyük, and Tatarlı, Misis, Tepebağ Höyük in Adana; Al-mina, Sabuniye Höyük in Hatay; Kinet Höyük in Dörtyol, where scientific studies are continued today, are the important settlements showing relations between Anatolia and Cyprus. Soli and Kinet Höyük are very important in terms of being port cities. Perge in Pamphylia, Patara in Lycia, Komama/Şeref Höyük in Pisidia, Miletos in Ionia, Pedasa in Caria, and some finds in Phrygia show these relations.

Most of the finds recovered from the settlements consist of ceramic vessels. As a result of the studies, the ware groups determined to be from Cyprus or to be local products imitating Cyprus are as follows: Black on Red, Monochrome Ware, White Slip Ware, Red Lustrous Wheel-made Ware, and Bichrome Ware. When ceramics are analyzed in terms of their forms, craters with four handles, spouted jugs with basket handles, bowls, cooking pots, skyphoi, bowls with omphalos, ring-bottomed vessels, and fragments of oil lamps were found as the most. Apart from these finds, the amphorae exhibited in Silifke, Marmaris, Bodrum, and Tarsus museums are very important in terms of showing the olive oil trade between Cyprus and Anatolia. In addition to the Early Iron Age ceramics, there are some similarities between Cyprus and Anatolia in terms of tomb architecture and terracotta figurines. It is stated that the monumental tomb architecture, which had not been seen on the island before, was transferred to Cyprus by Anatolian influence. In addition, although there are not many examples, the interaction is seen in the art of sculpture.

In our study, we examined the cultural and commercial relations between Anatolia and Cyprus

in the light of material culture finds. Although there have been social events and political balance changes throughout the ages, the cultural and commercial relations between Cyprus and Anatolia have never been completely interrupted, and despite the decline from time to time, they have managed to maintain their continuity. And again, considering the location of both geographies, these relations will continue in the future as they do today.

Giriş

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs güneyinde Mısır, güneydoğusunda Suriye, kuzeybatısında Rodos Adası, batısında Girit Adası ve Yunanistan, kuzey yönünde ise en yakın komşusu olan Türkiye (Anadolu) yer alır (Somuncuoğlu 2003: 25). Türkiye'nin 70 km açığında yer alan ada jeolojik yapı olarak Anadolu'ya bağlıdır. Bu durum göz önüne alınarak bölgeyle ilgili araştırma yapan bilim insanları Kıbrıs Adasını, Anadolu'nun güney kıyılarına paralel uzanan III. jeolojik zamanda oluşmuş Toros Dağ sistemi içerisinde ele almaktadır (Gürsoy 2002: 370). Bunun yanı sıra Kıbrıs, önemli bakır rezervleri, ılıman iklimi, floral zenginliği, önemli limanları ve Anadolu, Mısır, Ege, Mezopotamya gibi köklü medeniyetlerin kurulduğu bir bölgede geçiş noktası olması nedeniyle geçmişten günümüze kadar birçok devletin dikkatini çekmiş ve bunlarla bazen ticari bazen siyasi ilişki içinde olmuştur.

Makalenin ana konusunu, Erken ve Orta Demir Çağı'nda Kıbrıs ve Anadolu'nun kültürel ile ticari ilişkileri oluşturmaktadır. Aşağıda bu ilişkiler bölgesel bazda ele alınmıştır¹.

Kilikia Bölgesi

Demir Çağı'nda Anadolu ve Kıbrıs arasındaki ilişkilerde Kilikya Bölgesi, önemli bir nokta olma özelliğini sürdürmüştür. Bölge, doğal kaynaklar, önemli maden rezerv noktaları ve verimli ovalara sahip olmasının yanı sıra dönemin yoğun olarak kullanılan ticaret yollarının birleştiği noktada yer alması nedeniyle ön plana çıkmıştır. Ayrıca deniz kıyısındaki konumu sebebiyle de güneybatı Anadolu, Orta Anadolu, Ege, Kıbrıs, Mısır ve Suriye ile yakın ilişkiler kurmuştur (Küçük 2008: 6). MÖ 8. yüzyılın sonuna kadar Kilikya'nın maddi kültürü, hatta en çok seramik üretimi, Kıbrıs adasıyla güçlü bir benzerlik gösterir (D'Agata 2022: 264). Süregelen bu yakınlık kültürel anlamda etkileşimi beraberinde getirir. Seramik üretimi açısından bu iki bölgenin benzerlik ve farklılıklarını ele alan D'Agata, "*Misis yerleşiminin bu konuda en iyi örnek olduğunu*" aktarır. Misis², ticaret yollarının kontrolünde stratejik öneme sahip, dönemin ticari merkezlerinden biridir. Misis'te yapılan kazılar, kabaca MÖ 9. ve 8. yüzyılların ikinci yarısında, Grek, Kıbrıs ve az miktarda da Levant'tan yapılan ithalatı içeren verileri gün ışığına çıkarmıştır (D'Agata 2022: 264). Anna Lucia D'Agata, Misis'teki seramik üretiminin çoğunlukla yerel üretime işaret ettiğini ileri sürer. Ancak burada, Demir Çağı Kıbrıs'ına özgü üretilen White Painted (WP), Bichrome, Black on Red (BoR), Red Slip (RS),

¹ Bu çalışma Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda kabul edilen "Erken Demir Çağı'nda Kıbrıs Anadolu İlişkileri" konulu Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

² 14 seviye halinde incelenen Misis höyükte yapılan kazılar sırasında Demir Çağı'na ait olduğu belirlenen 13. seviye Demir Çağı IIA (MÖ 950-850?) ve 12. seviye Demir Çağı IIB'den (MÖ 850-760/750) seramik buluntuları ele geçmiştir. 13. seviyedeki buluntular Demir Çağı II'ye ait Cypro-Cilician seramikler, el yapımı kavanozlar ve Kıbrıs ithali mallardır. Kıbrıs ithali mallar Cypro-Geometrik II-III'e tarihlenir (Novak vd. 2017:168-169). 12. seviyede, sıvıların boşaltılması için kullanılan Cypro-Cilician ve Kıbrıs ithali seramikler ele geçmiştir. Kıbrıs ithali olan seramik buluntuları Cypro-Geometrik III'e tarihlenir (Novak vd. 2017: 168-169).

Black Slip (BS) ve Plain Ware gibi kaplar da ele geçmiştir. Üretimdeki üslup ve teknolojik benzerlikler Kıbrıs ile ilişkileri destekler. Bu konu hakkında birtakım tartışmalar olsa da Anna Lucia, MÖ I. binyılın başlarında Kıbrıs üslubundaki seramik örneklerinin yerel olarak üretildiğini kabul eder. Kıbrıs'ta hem ithal hem de yerel olarak üretilen figürlü vazolar Kilikya'da çok nadir bulunmuştur. Misis'te Kıbrıs'tan ithal edilen mallar çoğunlukla Paphos'ta üretildiği düşünülen parfümlü yağların ticareti ile ilgili olma olasılığı yüksek tutulan BoR testicikleridir (D'Agata 2022: 266). Anna Lucia, MÖ I. binyılın ilk yarısında Kilikya'da değişen maddi kültürün köklerini bölge dışında aranması gerektiğini ileri sürer. Bölgede yaygınlaşan tüm boyalı seramik türünün üretim teknolojisi açısından Kilikya'ya yabancı olduğunu, hatta bu seramiklerin kökeninin Kıbrıs olduğunu belirtir ve hatta bu yüzden Kilikya'daki Demir Çağı'nı karakterize eden maddi kültürün gelişimindeki itici gücün Kıbrıs olduğunu söyler (D'Agata 2022: 269). MÖ 9. ve 8. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'in şekillenmesinde, konumuz özelinde Kilikya'nın kültürel ve ekonomik gelişiminde Assur'un saldırgan politikalarının etkili olduğu görülür. Kilikya'nın seramik üretiminde Kıbrıs'ın Salamis ve Amathus yerleşimlerinden etkilenmesi bu görüşü destekler. Misis'in tipik seramik üretiminin Al Mina'da, Sidon'da ve Kilikya'nın bazı yerleşimlerinde görülmesi, Kıbrıs'ın belli başlı merkezleriyle ekonomik anlamda önemli ortaklıkları olduğunu ya da en azından Salamis ve Amathus ile özel bir ilişki geliştirdiklerini gösterir. D'Agata en azından Tarsus'tan Sidon'a kadar uzanan kıyı yerleşimlerinin Kıbrıs kültürüyle benzer olduğunu kabul edildiğini aktarır (D'Agata 2022: 269). Kısacası Kıbrıs ve Kilikya arasında ortak çanak çömlek üretimi iki ülke arasındaki derin kültürel ve siyasi bağların açık göstergesidir. Tüm bunların yanı sıra, ithal edilen sınırlı mal grubu –Grek mutfak kapları ve kokulu yağ kapları- aradaki ticari alışverişin bölgeselden çok, Misis'in yerel seçkinlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu belirtilir (D'Agata 2022: 269, 270).

Adana İli, Kadirli İlçesi'nin 25 km güneydoğusundaki Ceyhan Nehri kıyısında bulunan Karatepe yüksekliği 22 metre olan bir tepe üzerinde konumlanmıştır (Darga 1984: 371). Alanda yapılan kazı çalışmaları sonucu ele geçen buluntular Kıbrıs ve Anadolu arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Karatepe boya bezemeli seramikleri teknik, profil, boyama ve bezeme motifleri bakımından Kıbrıs Demir Çağı Cypro-Geometrik III tip III (MÖ 850-700) ve Tarsus Orta Demir Çağı seramikleri ile benzerlik göstermektedir (Darga 1984: 386-387). Kıbrıs ve Tarsus gibi merkezlerde Cypro-Geometrik III döneminin erken evresinde ortaya çıkan "Black on Red" yani "kırmızı üzerine siyah" paralel çizgilere sahip seramikler Karatepe ve Domuztepe kazılarında da ele geçmiştir. Ele geçen seramikler yapım tekniği, biçimi ve bezeme tekniği olarak incelendiğinde birbirlerine benzedikleri görülmektedir (Darga 1984: 398). Bunun yanında Karatepe'de ele geçen bir diğer buluntu grubu, ufak boyutlu kaplar grubunda sınıflandırılanlardır. Bu seramik parçaları Kıbrıs Red-slip vazoları ile benzerlik göstermektedir (Darga 1984: 380).

Kinet Höyük, Al-Mina'nın kuzeyinde, İskenderun Körfezinin doğusunda denize 500 m'lik bir mesafede konumlanmış durumdadır (TAY-Kinet Höyük) Erken Demir Çağı'na tarihlenen III. evrede Cypro-Geometrik I-II seramik buluntuları ele geçmiştir (Eslick vd. 2017: 179). M.H. Gates başkanlığında yürütülen höyüğün kazılarında siyah ve kırmızı renkli geometrik bezemelere sahip çanak formlu kaplara ve akıtacaklı testilere rastlanmıştır (Arslan 1998: 19). Bu kap formları Orta Demir Çağı'nda Kıbrıs ve Kilikia'ya özgüdür. Bu nedenle Kuzeydoğu Akdeniz'deki yerleşimler arasındaki kültür aktarımlarını ve ticari yayılımı göstermeleri açısından önem teşkil etmektedirler (TAY-Kinet Höyük). Kinet Höyük'te 1998 yılında yapılan çalışmalarda Orta Demir Çağı'nda seramik üretimi yapıldığı tespit edilen üç fırın keşfedilmiştir.

Bu fırınlarda kendilerine has yerel kapların yanı sıra Kıbrıs tipi kapların da üretildiği bilinmektedir (Arslan 1998: 20).

Mersin-Yumuktepe, Mersin kent merkezinde yer alır. Höyüğün bulunduğu alandan geçen yollar ticari ve kültürel ilişkileri kolaylaştırmıştır. Bu sebepten çok erken dönemlerden itibaren kültürlerin bir araya geldiği bir nokta konumunda olmuştur. II. binyılın ikinci yarısında Hitit etkisinde kalan yerleşim, Demir Çağı ile beraber Kıbrıs, Fenike ve Yunan Yarımadası ile ilişki kurmuştur (Caneva-Köroğlu 2010: 66). Kilikya'nın diğer merkezlerinde olduğu gibi Yumuktepe'de de bol miktarda Kıbrıs tipi seramik ele geçirilmiştir (Caneva-Köroğlu 2010: 78). Yumuktepe'de ele geçen kırmızı üzerine siyah bant bezemeli kapların yerel üretim olduğu düşünülse de, konu hakkında çalışma yapan bilim insanları tarafından Kıbrıs malı oldukları da ileri sürülmüştür. Yumuktepe'de ayrıca Cypro-Geometrik III Dönemi'ne ait Beyaz Boyalı seramik ele geçmiştir. Bu kapların bezemesinde birbirine paralel ince çizgiler ve konsantrik daireler kullanılmıştır. Bu tip kaplar Kilikia Bölgesi'nde yer alan diğer Demir Çağı yerleşkelerinde de ele geçmiştir (Özaydın 1999: 50). Yerleşkede ele geçen Kıbrıs seramiği tip olarak iki gruba ayrılmıştır. İlk gruptaki seramiklerin hamur rengi turuncu, az miktarda kum ve kireçtaşı karışımı, sarıya çalan bej bir astara sahip ve yüzeyleri pürüzlüdür. Süsleme için kullanılan bezemeler siyaha dönük mat koyu kahverengi ile açık renk bir astar üzerine yapılmışken, ikinci grup seramiklerin hamur rengi grimsi ve yeşilimsi, astarları parlak ve hamurun kendi renginde yapılmıştır. Süsleme için kullanılan bezemeler ise oldukça özenlidir (Özaydın 1999: 50).

Kilikia Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Gözlükule'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda birden fazla Kıbrıs tipi Kilikia seramiği pişiren fırın saptanmıştır (Caneva-Köroğlu 2010: 78). Elde edilen verilere göre fırınların Kıbrıs-Geometrik II'de üretime başladığı ve en fazla üretimi de Kıbrıs-Geometrik III'te gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır (Erhan 2009: 30). Bu fırınlar Kıbrıs ile Kilikia arasındaki yoğun ilişkileri göstermesi açısından önem teşkil etmektedir (Caneva-Köroğlu 2010: 78). Gözlükule'de bu ilişkileri gösteren diğer önemli buluntu grubu seramiklerdir. Bunlarda yerel üretim ve bezeme stili kullanılmış olmasına rağmen mal özellikleri açısından aynıdır. Yapılan çalışmalar sonucu ele geçen buluntu grubunun yüzde yirmilik bir kısmının Kıbrıs ithali geriye kalan yüzde seksenlik kısmının ise yerel üretim olduğu gözlemlenmiştir (TAY-Gözlükule). Gözlükule'deki Demir Çağı'na ait evlerde çok fazla terracotta figürin ile karşılaşmıştır. Bu figürinler genelde Kıbrıs tipi atlı figürinlerden oluşmaktadır. Ayrıca Demir Çağı Kıbrıs kontektlerinden gelen düğme gözlü, kafasında başlığı bulunan, yalın bir biçimde üretilmiş insan figürinleri de ele geçen buluntular arasındadır (TAY-Gözlükule). Burada ele geçen bir diğer buluntu grubu ise ok uçlarıdır³ (Dardeniz 2017: 9). Erken Bronz Çağı II döneminde bir kralın yönetimi altında olan yerleşimin Kıbrıs'la yoğun ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir (Dardeniz 2017: 8).

Sirkeli Höyük, Kıbrıs ile erken dönemden itibaren ticari ilişkilerde bulunmuştur. Burada Geç Bronz Çağı'nın başından itibaren Kıbrıs kökenli seramikler görülmektedir. Höyükte 2006-2007 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Demir Çağı'na ait seramik buluntularının Kıbrıs seramiği ile benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Alanda Bichrome, Red on Black, White Painted tekniği ile üretilmiş seramik gruplarına bolca rastlanmıştır (Novak-Kozal 2010: 44). Kıbrıs seramiğine emsal olan bu seramik türlerinin, Kıbrıs mallarını taklit ettiği ya da Kıbrıs'tan

³ Ok ucu, bir okun sivri ve saplanma özelliğine sahip delici kısmına denir. Ok uçları çakmaktaşı, obsidyen, bakır ve bakır alaşımları, demir gibi birçok farklı malzemeden yapılabilir (Dardeniz 2017: 9).

ithalat yoluyla Sirkeli'ye getirildiği düşünülmektedir (Novak vd. 2008: 301). Höyüğün kuzeybatı terası A alanında yürütülen çalışmalarda, Kıbrıs Orta Demir Çağı seramiklerinin yoğunluğu dikkat çekici bir durumdur (Novak-Kozal 2010: 43). Höyükte Kıbrıs ile ilişkileri gösteren diğer arkeolojik veri mezarlardır. Mezarların tarihi ile ilgili kesin bir kanıt elde edilememekle birlikte, Kıbrıs'taki Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı mezarlarıyla tipolojik benzerliklerinin olduğu ileri sürülmektedir. Mezarların etrafında az miktarda Hellenistik ve Roma dönemine ait buluntu da ele geçmiştir. Mezarların varlığı, bölgenin MÖ I. binyılın başlarında zaten mezarlık olarak kullanıldığını olasığını ortaya koymaktadır (Kozal 2016).

Tatarlı Höyük Demir Çağı tabakalarının büyük çoğunluğu Hellenistik yerleşimin oluşturduğu yıkıma maruz kalmıştır. Üzerinde Hellenistik Döneme ait mimari unsurların olmadığı ve tahribata uğramamış çok az bir bölüm vardır. Yapılan çalışmalarda ele geçen veriler neticesinde IIIb 1 tabakasının Orta Demir Çağı'na (MÖ 850-609) ait olduğu anlaşılmıştır (Girginer-Girginer 2020: 219). Bu çalışmalar sırasında ele geçen Black on Red (BoR) minyatür testiler, kâseler, derin kaseler, çömlekler, fincanlar, dipler ve gövde parçaları üzerinde yapılan analizler sonucunda, minyatür testilerin Gjerstad'ın yaptığı ayrıma göre, yoğunlukla Kıbrıs Black on Red I-II ile uyum gösterdiği, Gözlükule ve Karatepe'deki örnekler ile benzeştiği gözlemlenmiştir (Girginer-Girginer 2020: 219). Ayrıca alanda ele geçen seramik buluntularının yanı sıra bir hayvan figürinine (Girginer vd. 2016: 445) ve Orta Demir Çağı'nın sonlarına tarihlenen bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekânda, Kıbrıs bağlantılı Black on Red tek kulplu iki testicik ile birlikte ağırşak ve ağırlık da ortaya çıkarılmıştır (Girginer-Girginer 2020: 220).

Adana il merkezinde olan Tepebağ Höyük'te yapılan kazılar sırasında Demir Çağı'na ait mimari ve seramik buluntuları ele geçmiştir (Şahin 2017: 7). Bu yerleşim yerinde tespit edilmiş olan Kıbrıs malı White Slip II “milkbowl/süt kapları” da Kıbrıs-Anadolu arasındaki ilişkiyi gösterir (Şahin 2017: 9).

Nagidos, Mersin'in Bozyazı İlçesi'ndeki Anamur'un 10 km. doğusunda yüksek bir alan olan Paşabeleni Tepesi üzerine konulanan kent, Samos, Kıbrıs, Mısır, İonia, Attika ile ticari ilişkilerde bulunmuştur (Durugönül 2007: 3-4). Kentin akropolünün güney yönünde ele geçen seramiklerin yoğun olarak Kıbrıs etkisi gösterdiği anlaşılmıştır. Bu seramiklerde Kıbrıs ve Kilikia Bölgesi'ne has basit bant grupları veya konsantrik dairelerden oluşan bezemelerin kullanıldığı görülmüştür (Durukan 2007: 46). Bu seramik grubu Kıbrıs'ta yoğun biçimde karşılaşılan Kıbrıs Tipi Boyalı kaplardır. Bu kaplara Kilikia Bölgesi'ndeki diğer kentlerde de rastlanmaktadır. M. Durukan (2007: 47), “*Kilikia Bölgesi'nin Demir Çağı seramiğinin Kıbrıs'ın etkisi altında mı kaldığı yoksa Kıbrıs'ın mı Kilikia'daki seramik üretiminin tesirinde kaldığını söylemenin zor olduğundan bahseder ve MÖ III. binyıla kadar köklü bir seramik kültürü olan Kıbrıs'ın kendisine çok yakın bir noktada bulunan Nagidos'un seramik gelişimini etkilemesinin oldukça normal olduğu görüşünü*” belirtir. Nagidos'ta ele geçen Kıbrıs'la paralellik gösteren seramik formları arasında birden çok amphora formu vardır. Birinci tip olarak adlandırılan amphora grubuna ait parçalar Kıbrıs'ta yoğun bir biçimde ele geçirilmiş olanlarla benzerdir. Her ne kadar form ve bezeme tekniği Kıbrıs seramiklerini yansıtsalar da kil özelliklerine bakıldığında yerel üretim malı olabileceği de düşünülebilmektedir (Durukan 2007: 50). Bu tip seramik form ve bezemelerine Kıbrıs'ta Bichrome III ve IV grup seramiklerinde yoğun olarak rastlanmaktadır. Ayrıca Nagidos seramiklerinde görülen yatay bant grupları Kıbrıs amphoralarının olmazsa olmaz bezeme öğesidir. Aynı seviyeden çıkan diğer kap formları ise Kıbrıs White Painted IV Ware skyphoslar'dır (Durukan 2007: 51). Nagidos'ta ele

geçen ikinci tip amphoralar Kıbrıs'ta yoğun olarak kullanım gören amphoralarla benzerlik gösterir. Bu amphoralar Kıbrıs IV ve V. Tip seramiklerinde yaygındır. Kıbrıs seramikleri arasında Bichrome IV Ware, Bichrome V Ware, Bichrome Red I (IV) Ware ve Bichrome Red II (V) Ware grubu görülür (Durukan 2007: 51). Alanda ele geçen amphora buluntusu Kıbrıs ve Anadolu arasındaki zeytinyağı ve şarap ticaretini göstermesi açısından önemlidir (Şenol-Aşkın 2007: 272). Ayrıca alandaki diğer buluntuların yanında ele geçen Tanrıça Aphrodite figürünü, kentin ilk kuruluşundan itibaren Nagidos üzerindeki kuvvetli Kıbrıs etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Küçük 2008: 41).

Al Mina, Hatay'ın Asi Deltası ve Samandağ Körfezi yakınlarında sahil şeridinde konumlanmış olan kent, MÖ 8. yüzyılda yoğun olarak kullanılmıştır. Ele geçen buluntular arasında lüks tüketim malları ve çeşitli ithal eşyaların olması büyük ticaret ağına sahip bir merkez olabileceğini desteklemiştir (Yıldırım 2019:185; Pamir 2009: 270). Kazılar sonucunda ele geçen ithal ve lüks tüketim mallarının çeşitliliği Kıbrıs, Mısır, Batı Anadolu kıyıları hatta kıta Yunanistan'a kadar olan ticari ilişkileri göstermektedir (Pamir 2009: 270). II. Sargon'un tahta geçişi ile birlikte Fenike limanlarının en önemlisi olan Sur antik kentindeki siyasi kontrol Assur İmparatorluğu'na geçer. Radner-Vacek bu değişimin Kıbrıs ve Al-Mina arasındaki ekonomik ilişkiyi daha da yoğunlaştırmış olma ihtimalini ileri sürer. Arkeolojik veriler de bu ilişkiyi destekler. Alanda Kıbrıs seramik buluntularına yoğun biçimde rastlanmıştır. (Radner-Vacek 2020: 125, 152). Ele geçen kap formları, içki, servis ve depolama kaplarını içermektedir. Yine White Painted Ware, Bichrome Ware ve az miktarda Black on Red Ware olmak üzere çeşitli Kıbrıs malları ele geçmiştir. Al Mina'da yapılan kazılarda 9. seviyede MÖ 8. yüzyıla ait Kıbrıs seramikleri çıkmış (Hodos 2008: 60; Radner-Vacek 2020: 144) 6. ve 5. seviyelerdeki MÖ 7. yüzyılın 2. yarısında bu Kıbrıs seramiklerinin düşüşe geçtiği görülmüştür (Radner-Vacek 2020: 144). MÖ 7. yy başlarında ithal Kıbrıs seramiklerinin taklitlerinin yerel üretimle yapıldığı görülmüştür. Ele geçen Kıbrıs tipi skyphosların dış yüzeyleri dalga motiflidir. İyi şekilde fırınlanmış seramikler yerel üretim seramik formundan farklıdır. İç yüzeyleri Kıbrıs etkisi gösteren seramikler firmisli yerel üretimlerin aksine bantlı bir bezemeye sahiptir. Ayrıca alanda Kıbrıs terracota figürinlere de rastlanmıştır. Ancak bunların ticari bir mal mı yoksa Kıbrıslı tüccarlara ait kişisel eşyalar mı oldukları henüz belirlenememiştir (Radner-Vacek 2020: 144).

Soli Pompeipolis, Akdeniz kıyısında, Mersin'in 11 km güneybatısında, günümüz Viranşehir kentine konumlanır. Soli Pompeipolis kentinin Doğu yamacında yapılan kazı çalışmaları sırasında Arkaik ve Demir Çağı malzemelerinin ağırlıkta olduğu açık alanların iç ve dip bölümlerinden (D8, D9) Kıbrıs White Slip II (Kıbrıs Beyaz Astarlı) tipine ait üç seramik kap parçası ele geçmiştir. Bunlar Kilikia Bölgesi'nde nadir bulunan tipte seramikler olduğundan, Geç Bronz Çağı'ndan itibaren Kıbrıs-Anadolu ticari ilişkilerini ve ticaret rotalarını göstermesi açısından önem arz etmektedir (Yağcı 2003: 516). Soli Höyük'te 2005 yılı kazılarında G7 ve H8 açmalarından MÖ 8.- 7. yüzyıla ait olduğu belirlenen Kıbrıs tipi beyaz astar üzerine mor renkte boya ile yapılmış kafes bezemesinin bulunduğu bir gövde parçası ele geçmiştir (Yağcı 2007: 177). E7 açmasında yapılan çalışmalarda MÖ 7.-6. yüzyıl Kıbrıs beyaz astar üzerine siyah gamalı haç ve şevron bezemeleri ile süslenmiş "White Painted IV" seramik grubuna ait kapalı kap gövde parçalarına rastlanmıştır. G7 ve H8 açmalarında, Orta (MÖ 850-700) ve Geç Demir Çağı'na (MÖ 700-600) ait konsantrik daire bezemeli ve yatay şeritlerin olduğu gövde parçaları ele geçmiştir. Buluntular Soli'nin MÖ 7. ve 6. yüzyılda Kıbrıs ile yoğun ticari ve kültürel bağlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir (Yağcı 2007:178).

Antakya’da yer alan Sabuniye Höyüğü (TAY-Sabuniye Höyük) güneydoğu yönünde, dar bir terasta ve batı kesitinin güney ucunda yapılan çalışmalarda (Pamir 2014: 141) ele geçen seramik buluntular Geç Bronz II ve Demir Çağı I-II’ye tarihlenmektedir. Demir Çağı’na ait buluntuların arasındaki ithal mallar Cypro-Geometrik Black on Red (kırmızı üzerine siyah) ve White Painted (beyaz boyalı) kaplardan oluşmaktadır (Pamir-Nishiyama 2014: 301). Kazı çalışmasının yapıldığı bir diğer açma olan E açmasında, birden fazla çöp çukuru ve bu çukurlara bağlanan, belli bir forma sahip olmayan kanalvari yapılar belirlenmiştir. Belirlenen bu çukur ve kanalların bir kısmında perdahlı ve kırmızı astarlı Demir Çağı II seramik parçaları, boyalı ve boyasız yerel üretim kaplar ve Kıbrıs ithali Bichrome ve kırmızı boyalı kap parçaları bulunmuştur (Pamir-Nishiyama 2014: 305). Doğusunda ve güneybatısında yapılan çalışmalar sırasında bol miktarda seramik parçaları ele geçmiştir. Ele geçen seramik buluntuları arasında Demir Çağı II dönemine tarihlenen pişirme kabı, krater formlu kaplar, yerel üretim seramikler ve az sayıda Kıbrıs ithali parçalara rastlanmıştır (Pamir-Nishiyama 2014: 306-307). Yine Woolley tarafından Sabuniye’de keşfedilen Kıbrıs üretimi süt kaseleri Kıbrıs Anadolu ilişkileri açısından önem arz etmektedir (Radner-Vacek 2020: 152).

Mersin Silifke Müzesi’nde de Kıbrıs ile ilişkileri gösteren buluntular vardır. Bunlar arasında amphoralar başı çekmektedir. Müzedeki eserler arasında 7 tip⁴ amphora grubu tespit edilmiştir. Bunlardan sepet kulplu amphoraların Kıbrıs üretimi olduğu düşünülmektedir. Sepet kulplu amphoralar, Doğu Akdeniz’de üretimi yapılan en erken grubu oluşturur. Ancak üretim yeri ile ilgili fırın ve atık kalıntılarının hala bulunamamış olması Suriye-Fenike ve Kıbrıs’ta olabileceği görüşünün kabul görmesine sebep olmuştur. Bunu destekleyen bir veri ise, Kıbrıs’ta ele geçen bir sepet kulplu amphora’nın üzerindeki (Alkaç 2013: 109) Kıbrıs hece alfabesi (syllibik) ile yazılmış yazıtın saptanmasıdır (Şenoğlu 2013: 93). Bu buluntu sepet kulplu amphora tipinin Kıbrıs’ta üretilmiş olma ihtimalini pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra Kıbrıs-Salamis’teki MÖ 7. yüzyılın ortası ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen katmanlarda bol miktarda ele geçmiş olması da, üretim yerinin Kıbrıs⁵ olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmiştir (Alkaç 2013: 109). Silifke Müzesi’nde bu forma ait iki amphora belirlenmiştir. Ağız kenarları tamamıyla kırılmış olan ilk örneğin dikey kesitli yuvarlak kulpları vardır ve bu kulpların yüksekliği ağız kenarlarından yüksektir. Amphoranın gövde kısmı kalın ve ovaldir. Omuz kısmından gövdeye geçiş erken dönem amphoralarının yaygın özelliği olan keskin bir biçimde verilmiştir. Gövde düz, kaide bölümüne doğru daralıp sivrilmiştir (Alkaç 2013: 110-111). Bu formun erken örnekleri 65-70 cm yüksekliğe ve gövde bölümleri de bu yüksekliğe orantılı bir genişliğe sahiptir (Aslan 2015:324). Bu amphoranın benzerleri Taşucu, Bodrum ve Marmaris müzelerinde ve Kelenderis, Tell Keisan kazılarında ele geçmiştir. Amphoralar MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilir. Kil yapıları Kıbrıs üretimi olduklarını düşündürmektedir⁶ (Alkaç 2013: 110-111).

Silifke Müzesinde sergilenen ve Kıbrıs Anadolu ilişkilerinin kesintisiz bir şekilde sürdüğünü

⁴ Sepet Kulplu Amphora, Suriye-Filistin Grubu Amphorası, Kıbrıs-Kuzey Suriye Tipi Tek Kulplu Amphora (MÖ 5. ve 3. yüzyıl), M 239 Amphorası, Late Roman 1 Amphorası B ve C formları, Late Roman 4 Amphorası (Gaza Bölgesi), Mısır Amphorası/Amphores Egyptiennes (AE) 5-6 (Alkaç 2013: 109).

⁵ Yine Beyrut’ta ele geçen aynı form amphoralar olmuştur. Bunlar üzerinde yapılan çalışmalara göre üç farklı kil numunesi tespit edilmiş bu da amphoraların Kıbrıs haricinde Levant Bölgesi’nde de üretiminin yapılmış olabileceği varsayımını düşündürmüştür

⁶Müzedeki ikinci grup amphoraların ağız kısmı dışa doğru yuvarlatılmış ve boyun kısmı kısadır. Kulpları omuzun üzerinden başlar ve oval kesitli dikey kulplardır. Kulplar ağızın kenar kısımlarını aşarlar. Gövde kısmı silindriktir ve en çok genişlediği noktada ince yivler bulunmaktadır. Amphora gövdeden kaideye doğru sivri bir form almaktadır. Amphoranın dış yüzeyi astarlıdır. Ancak bu grup MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Katkı maddeleri ve kil yapılarından dolayı Kıbrıs üretimi oldukları düşünülmektedir (Alkaç 2013: 110-111).

ortaya koyan bazı buluntu grupları vardır. Bunlar arasında Kıbrıs-Kuzey Suriye Tipi Tek Kulplu Amphoralar yoğunluktadır. Üretim yeri tam olarak belirlenemeyen bu amphora grubu MÖ V. ve III. yy arasına tarihlenmiştir. Yaygın olarak Kıbrıs, Filistin ve Suriye’de ele geçen amphoralar, Kilikia, Mısır, Lübnan, Mezopotamya ve İran’ın iç bölümlerinde de saptanmıştır (Alkaç 2013: 112). İlişkiler açısından diğer önemli gruplar ise; Roma Dönemine tarihlenen Kelenderis Zemer 41 (Pinched Handle) ve Late Roman 1 Amphora buluntularıdır. Zemer 41 amphoralarına Kilikia Bölgesi’nde çokça rastlanmıştır. Bu amphora türünü Doğu Akdeniz’de ilk olarak üreten yer Kıbrıs’tır. Ancak Kelenderis’te ele geçen bu amphoralar yoğunlukla Kilikia yerel üretim mallarıdır (Tekocak-Zoroğlu 2013: 113). Late Roman 1 amphora buluntusu ise Kilikia’nın ve Kıbrıs’ın kıyı şeritlerinin açıklarındaki batıklarda ele geçmiştir. LR1 olarak adlandırılan bu amphora tipi Kilikia, Seleukeia Pieria, Kıbrıs ve Rodos’ta yapılan kazı ve survey çalışmaları sonucu saptanmıştır (Alkaç 2013: 114).

Pamphylia Bölgesi

Antalya’da konumlanan Perge antik kentinde yapılan kazılar sırasında, kentin Akropolisi’nde ele geçen Demir Çağı buluntuları arasında yerel üretim mallarının dışında Cypro-Geometrik I ve III’e (MÖ 1050-750) ait Kıbrıs malı seramikler bulunmuştur. Bu malların çoğunluğunu Cypro-Geometrik III grubu seramikler oluşturmaktadır. Alanda MÖ 7. yy itibarı ile Arkaik Dönem seramikleri de ele geçirilmiştir. Bunların içerisinde Kıbrıs’tan ithal edilen Black on Red, White Painted ve Bichrome V parçaları vardır (Özdizbay 2008: 843). Perge’de ele geçen buluntular, bölgenin Doğu Akdeniz’deki stratejik konumu sebebiyle, erken çağlardan itibaren Kıta Yunanistan, Ege adaları, Kıbrıs, Suriye, Fenike ve Mısır arasındaki deniz ulaşımının ve ticari faaliyetlerin olmazsa olmaz uğrak ve durak noktalarından biri olduğunu ispatlar niteliktedir (Arca vd. 2011: 288).

Lykia Bölgesi

Patara, Akdeniz Bölgesi’nde günümüzde Antalya Körfezi ve Fethiye arasındaki Teke Yarımadası’ndaki Gelemiş Köyü’nde konumlanmıştır (Öner-Akbulut 2015: 70). Lykia’nın en önemli liman kenti olan yerleşke Xanthos Vadisi’nin ağız kısmında konumlanmasından dolayı, bölgenin dış dünyayla ilişkisini sağlayan önemli bir nokta olmuştur (Alanyalı 2005: 2). Yapılan çalışmalar neticesinde M-16 açmasından Kıbrıs üretimi seramikler ile benzerlik gösteren çeşitli tekniklerde boyanmış (bichrome) ve Kıbrıs malları ile benzer form yapısına sahip seramik buluntuları ele geçirilmiştir. Kıbrıs’a atfedilen bu buluntu grupları MÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir (Aktaş vd. 2015: 91-92).

Pisidia Bölgesi

Antik Çağda Pisidia’nın en büyük höyüğü olan Komama/Şeref Höyük (Polat Becks 2014: 228) Burdur İli’nde yer alır (Özsait-Özsait 1996: 361). Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda Kalkolitik Çağ’dan Roma Dönemi’nin sonuna kadar yerleşim gördüğü saptanmıştır (TAY-Komama/Şeref Höyük). Arkaik Döneme ait buluntular içerisinde Kıbrıs ithal seramikleri mevcuttur. Bunlar, açık tonda astar üzerine Bichrome, kırmızı astar üzerine kızıl kahve ve konsantrik bezemeleri barındıran seramiklerdir (Becks -Polat Becks 2017: 256).

İonia Bölgesi

Ege Bölgesi'nde yer alan Miletos, Aydın İl merkezinin batısında konumlanmıştır (TAY-Miletos). Aphrodite kutsal alanında yapılan çalışmalar sonucunda Fenike, Rodos, Mısır, Kıbrıs, Lakonia, Etrüsk, Korinthos, Attika, Phrygia kökenli olduğu bilinen birçok buluntu ele geçmiştir. Bu buluntuların arasında MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendikleri bilinen sunu objelerinin neredeyse yarısı Kıbrıs ve Mısır menşeli mallardır (Eren 2019: 77-78). Kentin Kutsal alanındaki eserlerin çoğu, alandaki bothrostan elde edilmiştir (Niewöhner 2014: 617). Bothrosta ele geçen bir diğer buluntu grubu ise Kıbrıs'a ait pişmiş toprak figürünler oluşturmaktadır (Graeve 2009: 139). Bu figürünlerin çoğu MÖ 7. yüzyıl Dedalik Stil kadın figürünleridir. Alanda ele geçen diğer Kıbrıs buluntuları ise kireçtaşından oturur pozisyonda koç başlı bir tanrı figürü⁷ ile yine kireçtaşından yapılmış, koç taşıyan bir erkek figürüdür (Graeve 2009: 137).

Karia Bölgesi

Pedasa, Muğla İli, Bodrum (Halikarnassos) İlçesi'nde konumlanmış olan antik yerleşimlerden biridir (TAY-Pedasa). Yapılan bilimsel çalışmalar Ege ve Doğu Akdeniz kültürleri arasındaki ilişkileri kavrayabilmek açısından oldukça önemli sonuçlar vermiştir (Özer 2017: 41). Kekova adası, Gökova Kepçe Burnu ve Çaycağız Koyu batığı önemli veriler sunmaktadır. Bu batıklardan Kekova Adası ve Gökova Kepçe Burnu'nda sepet kulplu Kıbrıs amphoraları ele geçmiştir. Bu amphoralardan günümüzde Marmaris Müzesi'nde de sergilenmektedir (Marmaris Müzesi). Marmaris Çaycağız'da amphoraların yanı sıra mortarlar ile karşılaşılmış ve bu mortarların Arkaik Dönem'de gemi kargolarının yüklerinin içerisinde bulunduğu belgeler ile ispatlanmıştır (Özer 2017: 43). Pedasa'da ele geçen Kıbrıs kökenli mortarlar Athena Kutsal Alanı'nın güney yönünü sınırlandıran doğu batı doğrultusunda uzanan büyük çaplı teras duvarının arka tarafına atılan dolgu malzemeleri arasında da ele geçirilmiştir (Özer 2017: 42). Bu mortarların büyük bir bölümünün, yapılan çalışmalar neticesinde Kıbrıs/kuzeydoğu Akdeniz bölgesi üretimi olduğu kabul gören mallarla benzer özelliklere sahip oldukları anlaşılmıştır. Özellikle kil ve form olarak Kıbrıs mortarlarına benzemektedir (Özer 2017: 43-44). Mortarların, iki coğrafya arasında kurulan kültürel ve ticari ilişkileri pekiştirdiği, süreç içinde ticari değere sahip mallara dönüştükleri ileri sürülmüştür (Özer 2017: 50).

Pedasa'da ele geçen Kıbrıs ilişkili bir diğer buluntu grubu ise fibulalardır. Yapılan mezar kazılarında ortaya çıkarılan fibula örneklerinin form özellikleri açısından Akdeniz ve Ege'nin geniş bir bölümünde yayılım gösterdiği belirtilmiştir⁸. Pedasa ve Asarlık fibulaları ile alakalı örneklerle, Vergina, Voulokalyva (Halos), Lefkandi, Attika, Skyros ve Kamerios'ta rastlanılmaktadır. Özellikle Kıbrıs'ta benzer formda fibula örnekleriyle çokça karşılaşılmaktadır (Özer 2018: 44-45).

⁷ Kutsal alanda bulunan heykelticiklerin Zeus-Amon betimi olduğu düşünülmektedir (Özkan 2007: 99).

⁸ E. Caner, yapılan mezar kazılarında ortaya çıkarılan fibula örneklerini Karia üretimi mallar olarak tanımlamıştır. Son dönemde bölgede yapılan çalışmalarla bu tür içerisine yeni örneklerde dahil edilmiştir. Mezar 1 ve 13'te ele geçen fibulaların yay kısmını sınırlandıran iki adet boğumu olması, yuvarlak kesitli oluşları, çift halkadan oluşan spiralin boğumunun hemen kenar kısmından başlaması, iğne yuvasına uzanan bölümün dörtgen kesite sahip olması benzer özelliklerini oluşturmaktadır. Ancak Mezar 1 de ele geçen fibula daha yuvarlak ve dışa taşan boğumlara sahiptir ve boğumlarının üstünde kazıma çizgilerle yay kısmının ortaya doğru daha bariz bir biçimde şişkinleşmesinden ötürü, yatay, üstü kazımasız boğumları ve yay bölümünün Mezar 1 örneğine göre daha az şişkinleştiği Mezar 13 örneğinden farklı özellikler ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra iki mezarda ele geçen buluntular arasında boyut farkı da söz konusudur. Mezar 13 buluntusu daha küçük boyuttadır ancak form özellikleri açısından E. Caner, Tip IId grubu içerisine dahil olduğunu belirtmiştir (Özer 2018: 44-45).

Phrygia Bölgesi

Phrygia, önemli ticaret yolları üzerinde yer alması ve yerleşimlerinin genellikle kavşak noktalarında konumlanması nedeniyle Anadolu ticaretinde aktif bir rol oynamıştır. Sahip olduğu bu karayolu bağlantıları ile özellikle doğu ve batı liman kentlerine ulaşımı mümkün kılmıştır. Kıbrıs Phrygia arasındaki ilişkiyi gösteren en önemli buluntu grubu seramiklerdir. Erken Demir Çağı Phryg seramiğinde Kıbrıs etkisi görülür. Bittel'den aktaran Özkaya;

“Phryg ve Kıbrıs seramiklerinde kullanılan gölge görüntülü betimleme tekniğini; Scheffold, konsantrik dairelerin, bitkisel motiflerin ve çeşitli geometrik bezemelerin kullanımında benzerlikler olduğunu dile getirmiştir. Akurgal ise bu tezlerin dışında benzerliklerin olduğunu fakat bunların doğrudan Kıbrıs'a atfedilemeyeceğini ve Doğu Grek'in bu aktarımı sağladığını dile getirirken Kıbrıs ile Phrygler arasında bazı kültürel ilişkilerin olabileceğine değinmiştir. Kıbrıs Demir Çağı seramiklerinin temelde Anadolu-Phryg geleneği kap biçimlerine benzediğini, fakat bezemelerinde kullanılan kuşaklar, sık ve kalın bantlar ve tamamen boyanan alt gövdeleri ile Grek Geometrik seramikleri ile daha çok benzerlik taşıdıklarını belirtir. Özkaya, kap formlarında da farklılıklar olmasına rağmen Kıbrıs malları arasında bulunan zoomorfik vazolar ve emzikli testi gibi bazı formların benzerlik gösterdiğini, bu benzerliklere rağmen yine de Kıbrıs ve Phrygia arasında seramik geleneği açısından elle tutulur bir bağlantı kurulmadığını aktararak MÖ 8. yüzyılda Kıbrıs ve Anadolu arasındaki kültürel bağlantıları tam anlamıyla aydınlatacak bir veriye rastlanmadığını dile getirir” (Özkaya 1995: 169).

Bunun yanı sıra Tümülüs P'de yapılan kazılar sırasında ele geçen buluntular arasında, kırmızı üzerine siyah bezemeli bir lekythos ve bir kâse vardır. Bunlar Anadolu'da bilinen muhtemel Kıbrıs ürünleridir (Özkaya 1995: 170). Ancak Tümülüs P'de ele geçen buluntuda kullanılan hamur türü Mısır mavi seramik hamur yapısıyla bire birdir ve daha çok mezarlarda bulunan minik sürahi tipi kapların yapımında tercih edilmiştir. Kıbrıs'ta tercih edilen üst tonlar ise doğrudan Kıbrıs'tan gelmeyip, Suriye, Kilikia ve Filistin üstünden gelmesi olasılıklar dâhilindedir. Tümülüs III'te ele geçen kâsenin ise kulp kısımlarındaki nilüfer çiçeği bezemeli tepelikler (hotoz), hem Kuzey Suriye ile hem de Kıbrıs ile benzerlik göstermektedir (Berk 2011: 72).

Phryglerin ticari ilişkilerinde kullandıkları bir diğer buluntu fibulalardır. Phryg halkı Anadolu'da fibula kullanımının öncülerindedir ve bunu Antik Yunan uygarlığı ile kurdukları iletişim sonucu öğrenmişlerdir (Birecikli 2010: 226). Ancak Ege Adaları, Kuzey Suriye, Luristan ve Kıbrıs'a kadar geniş bir alanda görülen fibulaların ilk defa hangi uygarlık tarafından kullanıldığı ve yayılımının nasıl gerçekleştiği konusunda net bir bilgi yoktur (Erdan 2015: 124). Phrygia'da fibulalar konusunda en çok buluntu veren yer Gordion'dur. MÖ II. binyılda Avrupa, Akdeniz havzasında kullanım gören bu malzeme Orta Miken Devri bitmeden Kıbrıs, Kilikia, Ortadoğu'ya kadar yayılım göstermiştir (Birecikli 2010: 226). Özkaya, Muscarella'nın yaptığı çalışmalar sonucu bazı Phryg fibula modellerinin çıkış noktasının Kıbrıs olduğunu savunsa da bunlara bir örnek gösteremediğini söyler (Özkaya 1995: 169-170).

Phryglere ait omphaloslu kâse türlerinin bilinen en erken örneklerine W Tümülüsü'nde rastlanmıştır. Köken olarak Phrygler ile ilişkilendirilen bu omphaloslu kâselere Kıbrıs, Kıta Yu-

nanistan ve Etrüsk uygarlıklarında da rastlanılmıştır (Erdan 2015: 123). Kıbrıs Adası'nda ise Akdeniz coğrafyasında yaygın olarak ele geçmiş Phryg bronz eseri iki kâse ele geçmiştir. Ancak yine de verilerin kısıtlılığı bir kültürel ilişkinin varlığından bahsetmeyi mümkün kılmamaktadır (Özkaya 1995: 171).

Kıbrıs'ta Bulunan Diğer Maddi Kültür Buluntuları

Kıbrıs Anadolu ilişkilerine örnek teşkil eden buluntulardan bazıları günümüzde Kıbrıs Müzesi'nde sergilenmektedir. Müzede, 1935/a 76 no.lu, Lefkoniko Kutsal Alanı'nda ele geçen, Cypro-Achaic II periyoda (MÖ 600-500) tarihlenen 33 cm yüksekliğe sahip, oturan erkek figürü MÖ 8. yüzyıl Anadolu eserlerini yansıtmaktadır. Heykel, konik sivri uçlu, iki yana bakan bir başlık takar. Üzerinde sağ kolunu örtecek şekilde yukarıya doğru katlanmış bir khiton vardır. Sol kolu vücudunun yanında konumlanırken, sağ kolu kıvrık pozisyonundadır. Frontal pozisyonda duran heykelin ayakları bitişik vaziyette konumlanmıştır. Başındaki başlık türü Kuzey Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da MÖ 8. yüzyılda görülürken, bu Kıbrıs kireçtaşı heykel MÖ 7. yüzyıla tarihlenir (Georgiou 2012: 262).

Demir Çağı ile birlikte Kıbrıs'ta mezar yapılarında da bazı değişimler yaşanmıştır. Marki'de ele geçen bir bebeğe ait küp mezar önceki dönemlerde Kıbrıs'ta görülen bir gömü türü değildir. Ancak Erken Bronz Çağı Anadolusunda nispeten yaygındır. Bu ve benzeri veriler Bronz Çağı'nın erken evresinde Anadoludan Kıbrıs'a bir göçün gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir (Georgiou 2012: 96). Cypro-Geometric ve Cypro-Achaic dönemde ana kayaya oyulan geleneksel oda mezarlar Kıbrıs'ta kullanılmaya devam edilmesine rağmen bu mezar türleriyle aynı dönemde adada, daha önce bir örneğine rastlanmayan, adadaki kraliyet aileleri gibi üst statüdeki kişiler için yapılan ve sosyal statüdeki üstünlüğü belirtmek için yapıldığı düşünülen, taştan anıtsal mezar tipi görülmüştür (Georgiou 2012: 97-98). Adada bu anıtsal mezar mimarisinin önceki dönemlerde bir öncülü olmamakla birlikte bu tipe ait mezar türlerinin bazılarının Anadolu etkili olduğu görülmektedir. Adadaki en güzel örneklerine ise Salamis'te rastlamaktayız. Kesme blok taşlardan yapılan mezarın küçük bir mezar odası ve dromos'u vardır. Mezarın dromos kısmı bol miktarda fildişi parçalar, mobilyalar, bronz kazanlar ve seramiklerin oluşturduğu abartılı ölü hediyeleri ile doldurulmuştur. Bazı mezarlarda ölen kişinin at arabası ve atıyla gömüldüğü de gözlemlenmiştir (Georgiou 2012: 97-98). Bu anıtsal mezar tipi özellikle MÖ 1. binyılda önemi iyice artan Salamis kentinin dönem içerisindeki refah ve bolluk seviyesini göstermesi açısından da oldukça önemlidir (Özgünel 2007: 2).

Sonuç

Kıbrıs ve Anadolu buldukları coğrafi konumdan dolayı birbiri ile komşu olmanın yanı sıra bir parçanın bütünü olmuştur. Kıbrıs adası ile Anadolu arasındaki ilişki Neolitik Çağ'da⁹ başlamıştır. Khirokitia (Erzen 1976: 98), Shillaurokambos (Bodet 2018: 75) ve Tatlısu-Çiftlikdüzü (Şevketoğlu 2017: 16) gibi yerleşim yerlerinde ele geçen obsidyen ve küçük buluntular bu ilişkiyi ispatlamaktadır. Kalkolitik Çağla beraber adaya Anadoludan yoğun göçün yaşandığı görülür. Bu dönemde özellikle Anadolu'daki Tarsus yerleşimi ile ilişkiler gözlenir. Benzer forma sahip seramik buluntuları bu ilişkiyi destekler (Karageorghis 1982: 30-31). Bronz Çağı öncesi adada metal teknolojisi ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Adaya, metal işleme tekniğinin olasılıkla Anadolu'dan getirildiği genel kabul görür (Brown-Catling 1975: 12

⁹Kassianidou, Anadolu'dan ithal edilen obsidyenin, Erken Çanak Çömleksiz Neolitik'e tarihlendirildiğini aktarır (Kassianidou 2022: 74, dipnot 8).

Webb 2022: 38). Metal işleminin öğrenilmesi ile birlikte Kıbrıs'ta başlayan ekonomik yükseliş sonucu adanın diğer kültürler ile etkileşiminin daha da arttığını, çeşitli sanat dallarının ve toplumsal yapının da buna istinaden gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Orta Bronz Çağın ikinci yarısından sonra çarkın bulunması ile daha kolay biçimde üretilen beyaz astar üzerine kırmızı boya ile yapılmış hayvan betimlemeli seramiklerin benzerlerine Troia-Yortan'da rastlanması Anadolu ve Kıbrıs arasındaki kültürel ve ticari faaliyetleri göstermesi açısından önemlidir. Yine Troia'da ve Kuzeybatı Anadolu'da üretilen gri astarlı seramiğin az sayıda da olsa Kıbrıs ve Levant kıyı yerleşimlerinde ele geçmiş olması tartışma konusu olsa da, bu ilişkiyi destekleyen bulgulardandır. Seramik parçaları üzerinde yapılan kimyasal analiz, Troia'nın kapları ile aynı yapıda olduğunu gösterir (Kozal 2010: 15). Hititler, İmparatorluk Çağı'nda Kıbrıs adasını hâkimiyeti altına almış, adayı suçlular için sürgün yeri olarak kullanmış (Latifova 2013: 363; Özkan 2007: 85) ve aynı dönem içerisinde önemli bakır rezervlerinden faydalanmışlardır. Bronz Çağı boyunca bakır rezervleri ve diğer maddi unsurlar -zeytinyağı, sedir ağacı, şarap ve çeşitli baharatlar- sayesinde ada, Levant Bölgesi, Ege ve Mısır ile sıkı ilişkiler kurmuş ve yoğun ticari faaliyet sürdürmeyi başarmıştır.

Demir Çağı'nda Anadolu ve Kıbrıs arasındaki kültürel ve ticari faaliyetler devamlılık göstermiş ancak özellikle Erken Demir Çağı'nda bu ilişkiler azalmıştır. Bu dönem adanın Anadolu ile kültürel ve ticari etkileşimini gösteren buluntular genellikle Anadolu'nun güneydoğu, güney ve batı bölgelerinde konumlanan yerleşimlerden gelmiştir. İç bölgelerle arasındaki ilişkiye işaret eden yoğun veri söz konusu değildir. Ancak yine de Kıbrıs adasında ele geçirilen iki adet bronz madeninden yapılmış Phryg kâsesi aradaki ilişkinin varlığını bize göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Phrygia'da ele geçen 54 adet Phryg kâsesinin benzerlerine Kıbrıs'ta da rastlanmış ve kırmızı üzerine siyah bezemeli bir lekythos ve bir kâse muhtemel Kıbrıs ürünlerindedir. Phrygia'da ele geçen ve Kıbrıs'la ilişkilendirilen bir diğer buluntu grubu ise fibulalardır. Fibulaların çıkış noktasının Kıbrıs olduğu tezi savunulsa da bu konu ile ilgili bir sonuca varılamamıştır. Ancak bu verilere rağmen Phrygia ve Kıbrıs arasında kesin bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Kıbrıs Anadolu arasındaki ilişkileri gösteren bir diğer yerleşim Karia bölgesinde bulunan Pedasa'dır. Antik kentte yapılan çalışmalar sonucunda ele geçen fibulalar Kıbrıs ile ilişkilendirilmektedir. Mezarlık kazısı sonucu ele geçen Caner Tip II D fibula grubunun benzer örneklerine Kıbrıs'ta rastlanmıştır. Aradaki ilişkiyi gösteren bir diğer buluntu grubu Pedasa Athena Kutsal Alanı'nın güney yönünü sınırlandıran terasta dolgu malzemesi olarak kullanılan mortarlardır. Mortarlar üzerinde yapılan kil, form, renk ve bezeme analizleri sonucu Kıbrıs mortarları ile benzer oldukları sonucuna varılmıştır.

Kıbrıs ile Anadolu arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu bölge Kilikia bölgesidir. Hatta Kilikia ve Kıbrıs'ta ele geçen seramik buluntularının benzerlikleri sonucu bu alanda araştırma yapan uzmanlar "Cypro-Kilikia Kültürü'nden" bahseder. Yerleşimlerde ele geçen buluntu gruplarının büyük bir bölümünü seramik kapların ve sepet kulplu ticari amphoraların oluşturduğu belirlenmiştir. Kilikia Bölgesinde ele geçen Kıbrıs tipi yerel üretim mallarının Gözlükule, Kinethöyük ve Nagidos gibi kentlerdeki seramik fırınlarında da üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde Kıbrıs'tan geldiği ya da Kıbrıs taklidi yerel ürünler olduğu tespit edilen seramik gruplarının genellikle Black on Red, Monochrome Ware, White Slip Ware, Red Lustrous Wheel-made Ware, Bichrome Ware teknikleri kullanılarak astarlandığı ve bezendiği tespit edilmiştir. Form olarak ise; dört kulplu kraterler, sepet kulplu, emzikli testicikler, kâseler, pişirme kapları, skyphoslar, omphaloslu kâseler, halka dipli kaplar, kandil parçaları ele geçmiştir. Ele geçen seramiklerden bazıları prestij eşyası veya ölü hediyesi olarak mezarlarda da kullanılmıştır. Bu buluntuların dışında Silifke, Marmaris, Bodrum ve Tar-

sus Müzeleri'nde sergilenen amphoralar Kıbrıs ve Anadolu arasındaki zeytinyağı ticaretini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Soloi/Soli Pompeiopolis ve Sabuniye Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sırasında, Kıbrıs'ın bu iki kentle Bronz Çağı'ndan itibaren kurduğu ilişkilerin Demir Çağı'nda da devam ettiğini gösteren buluntular ele geçirilmiştir.

Anadolu'da ele geçen Kıbrıs etkili veya Kıbrıs ithali mal gruplarının genellikle, Cypro-Geometrik I-II-III, Cypro-Arkaik I-II dönemlerine ait olduğu ve boyama tekniği olarak genellikle Bichrome, Black on Red, White Painted, White Slip ve Red Slip tekniklerinin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Erken Demir Çağı seramiklerinin yanı sıra Kıbrıs ve Anadolu arasında mezar mimarisi ve terracota figürinler yönünden de bazı benzerlikler bulunmaktadır. Daha önce adada görülmemiş olan anıtsal mezar mimarisinin Anadolu etkisi ile Kıbrıs adasına aktarılmış olduğu belirtilir. Ayrıca heykel sanatında Kıbrıs'ta ele geçen bir khitonlu erkek figürünün başındaki iki yana bakan başlık Kuzey Suriye ya da Anadolu etkisi olması bakımından önem taşımaktadır. Ancak adanın her iki kültürle de etkileşim içerisinde olması ve bu başlık türünün iki medeniyette de kullanılması nedeniyle bu kültürel etkinin tam olarak hangi uygarlıktan Kıbrıs kültürüne geçtiği netlik kazanamamıştır. Anadolu'da ele geçen terracota figürinlerin ise Kıbrıs ithali örnekler ile oldukça benzer olduğu yapılan çalışmalar neticesinde belirlenmiştir. Bu da iki kültür arasındaki sanatsal etkileşimi göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Erken Demir Çağı Kıbrıs-Anadolu ilişkilerini gösteren bir diğer buluntu grubu ise Gözlükule'de ele geçen bronz ok uçlarıdır. İki merkezin alışım teknikleri tamamen farklı olmasına rağmen stilistik özellikleri bakımından birbirlerinden etkilendikleri gözlemlenmiştir.

Çalışmamızda, Erken ve Orta Demir Çağı'nda Kıbrıs Anadolu arasındaki ilişkileri maddi kültür buluntuları ışığında değerlendirdik. Bu ilişkileri arkeolojik veriler sayesinde çok rahat izleyebiliriz. Bunlar içinde öne çıkanı ise Kıbrıs kökenli seramiklerdir. Seramik geleneği sayesinde Kıbrıs'ın ticaret ağını ve kültürel etkileşimini gözleyebiliriz. Tarihsel süreç içinde yaşanan toplumsal olaylar ve siyasi denge değişimleri Kıbrıs ve Anadolu arasındaki kültürel ve ticari ilişkileri etkilemiş olsa da hiçbir zaman tamamen kesilmemiş, arada seyrekleşmiş ancak devamlılığını sürdürmeyi başarmıştır. Ve yine her iki coğrafyanın bulunduğu konumu göz önünde tutunca bu ilişkiler günümüzde olduğu gibi gelecekte de sürecektir.

Kaynakça

- Aktaş vd. 2015 Ş. Aktaş, E. DüNDAR, S. ERKOÇ, M. KOÇAK, “Patara 2014 Yılı Çalışmaları”, *Anmed, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 13, 91-98.
- Alanyalı 2005 H. S. Alanyalı, “Patara Tiyatrosu 2004 Çalışmaları”, *Anadolu*, 29, 1-12.
- Alkaç 2013 E. Alkaç, “Silifke Müzesi’nden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar”, *Cedrus I*, 107-124.
- Arca vd. 2011 E. A. Arca, N. Gökalp, N. T. Önen, “Pamphylia Bölgesi’nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri”, *Olba*, 19, 281-312.
- Aslan 2015 E. Aslan, “Kekova Adası 2012 – 2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi”, *Olba XXIII* 321-369.
- Arslan 1998 N. Arslan, *Kilikya Bölgesi Demir Çağı Seramiği*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi), Konya.
- Becks-Polat Becks 2017 R. Becks, B. A. Polat Becks, “2016 Survey at Şeref Höyük/Komama and Environs”, *Anmed new Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia*, 15, 251- 260.
- Birecikli 2010 F. Birecikli, “Ana Hatlarıyla Friglerde Din”, *Gazi Akademik Bakış*, 4/7, 215-232.
- Berk 2011 F. M. Berk, *Antik Kaynaklara Göre İç Batı Anadolu’nun (Phrygia) Jeopolitiği*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi), Konya.
- Bodet 2018 C. Bodet, “Neolitik Kıbrıs: Anakaranın İzole Bir Yansıması”, *Tina Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 5/10, 70-89.
- Brown-Catling 1975 A. S. Brown, H. W. Catling, *Ancient Cyprus*, Ashmolean Museum.
- Caneva-Köroğlu 2010 I. Caneva, G. Köroğlu, *Yumuktepe Dokuz Binyıllık Yolculuk*, İstanbul, Ege Yayınları.
- D’Agata 2022 A. L. D’Agata, “Networks of similarities, worlds of shared practices On the use of the term koine for the connections between Cilicia and Cyprus in the first centuries of the first millennium BC”, in: *Beyond Cyprus: Investigating Cypriot Connectivity in the Mediterranean from the Late Bronze Age to the End of the Classical Period* (Ed. G. Bourogiannis), Athens, 263-272.
- Dardeniz 2017 G. Dardeniz, “MÖ. II. ve I. Bin Ok Uçlarında Arkeometrik Bulgular” *MASROP*, 8/10, 7-17.
- Darga 1984 M. Darga, “Karatepe-Azatiwattaya Kalesinin Çanak Çömlek Buluntuları”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 10, 371-400.

- Durugönül 2007 S. Durugönül, “Coğrafi-Topografik Özellikler ve Tarihi Gelişim”. *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagıdos* (Ed. S. Durugöl), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Adalya Ekyayın Dizisi: 6, 3-7.
- Durukan 2007 M. Durukan, “Arkaik Dönem Seramikleri, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagıdos* (Ed. S. Durugöl), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Adalya Ekyayın Dizisi: 6, 43-297.
- Erden 2015 E. Erden, *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu’da Frig Kültür Etkileri*, (Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) Aydın.
- Eren 2019 K. Eren, “Arkaik Dönem Miletos Kutsal Alanlarında Bulunmuş Sunu Nesnelere Üzerine Değerlendirmeler”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/19, 72-84.
- Erhan 2019 N. H. Erhan, *Seramik Buluntular Işığında Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağında Çukurova-Kıbrıs İlişkileri*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erzen 1976 A. Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, *Bellekten*, 40/157, 93-115.
- Eslick vd. 2017 C. Eslick, C. Gates, M. H. Gates, G. Lehmann, “Cilician Chronology Group a Comparative Stratigraphy of Cilicia. Results of the first three Cilician Chronology Workshops”, *Alt orientalische Forschungen*, 44/2, 150-186.
- Georgiou 2012 G. Georgiou, “Burial and Society”, in: *Ancient Cyprus Cultures in Dialogue Exhibition Catalogue* (Eds. D. Pilides, N. Papadimitriou), Department of Antiquities, Cyprus, Nicosia, 96-99.
- Girginer vd. 2016 K. S. Girginer, Ö. O. Girginer, H. Akıl, M. F. Tufan, “2015 Yılı Tatarlı Höyük Kazısı Sonuçları”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 443-454.
- Girginer-Girginer 2020 K. S. Girginer, Ö. O. Girginer, “Tatarlı Höyüğün Stratigrafisi Üzerine Ön Sonuçlar”, in: *Mors Immatura Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı* (Eds. K. S. Girginer, G. Dardeniz, A. Gerçek, F. Erhan, E. Genç, İ. Tuğcu, Ö. O. Girginer, M. C. Fırat, H. Gerçek, M. F. Tufan) Ege Yayınları, İstanbul, 211-250.
- Graeve 2009 V. Graeve, “2007-2008 Milet Çalışmaları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 135-157.
- Gürsoy 2002 C. R. Gürsoy, “Kıbrıs”, *İslam Ansiklopedisi*, 25, 370-371.
- Hodos 2008 T. Hodos, “Relative ceramic densities in the north-eastern Mediterranean Iron Age”, *Olba*, 16, 57-72.

- Karageorghis 1982 V. Karageorghis, *Cyprus From The Stone Age To The Romans*, London.
- Kassianidou 2022 V. Kassianidou, "Tracing Cypriot connectivity with the Eastern Mediterranean and beyond through the trade of copper and other metals", in: *Beyond Cyprus: Investigating Cypriot Connectivity in the Mediterranean from the Late Bronze Age to the End of the Classical Period* (Ed. G. Bourogiannis), Athens, 73-88.
- Kozal 2010 E. Kozal, "Son Tunç Çağı Anadolu ve Komşuları", *Arkeo-Atlas Dergisi*, 7, 10-19.
- Kozal 2016 E. Kozal, "Cypro-Anatolian Connections in the 2nd Millennium BC.", in: *The Northern Face of Cyprus. New Studies in Cypriot Archaeology and History* (Ed. L. Summerer and H. Kaba), Istanbul, Ege Yayınları, 51-61.
- Küçük 2008 S. Küçük, "Demir Çağında Kilikia Bölgesinde Grek Kolonizasyonu" (Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü), İzmir.
- Latifova 2013 E. Latifova, "MÖ II.-I. Binyılın İlk Yarısında Eski Doğu'nun Uluslararası İlişkilerinde Kıbrıs'ın Yeri", in: *Congress on Cypriot Studies*, Volume I, 359-366.
- Novak vd. M. Novak, E. Kozal, C. Kummel, A. Ahrens, I. Laube, "2006-2007 Yıllarında Sirkeli Höyük'te (Adana-Ceyhan) Yapılan Türk-Alman Kazıları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 297-310.
- Novak-Kozal 2010 M. Novak, E. Kozal, "Sirkeli Höyük 2009 Yılı Çalışmaları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 42-50.
- Özaydın 1999 T. Özaydın, *Yumuktepe Demir Çağı Çanak Çömleği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öner - Akbulut 2015 E. Öner, H. Akbulut, "Paleocoğrafik-Jeoarkeolojik Bulgular Işığında Patara Apollon Tapınağı'nın Yerinin Tartışılması: Patara Apollon Tapınağı Kısık Boğazı'nda Mıydı?", *Ege Coğrafya Dergisi*, 24/2, 69-106.
- Özer 2017 B. Özer, "Pedasa Athena Kutsal Alanı arkaik Dönem Kıbrıs Mortarları ve Bölgeler Arası Ticari İlişkilerdeki Rolü", Adalya, 20, 37-68.
- Özer 2018 B. Özer, "Pedasa'dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar", *TÜBA-AR*, 22, 35-55.
- Özgünel 2007 C. Özgünel, "Kıbrıs Salamis Kazılarının Dünü ve Bugünü", *Anadolu/Anatolia* 33, 1-8.
- Özkan 2007 S. Özkan, "Ülkemizde Bulunan Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/1, 77-116.

- Özkaya 1995 V. Özkaya, İ. Ö. *Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 181, Erzurum.
- Özsait-Özsait 1996 M. Özsait, N. Özsait, “Şeref Höyük: Komama”, *Anadolu Araştırmaları*, 14, 361-389.
- Özdizbay 2008 A. Özdizbay, “Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge’nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel Bir Değerlendirme”, in: *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı, Euergetes* (Eds. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak), İstanbul, Ege Yayınları, 839-872.
- Pamir 2009 H. Pamir, “Alalakh’dan Antiokheia’ya Hatay’da Kentleşme Süreci”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 258-288.
- Pamir 2014 H. Pamir, “Sabuniye Höyük Kazısı”, in: *Hatay Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, (Ed. A. Özfirat, Ç. Uygun), Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 50, 137-155.
- Pamir-Nishiyama 2010 H. Pamir, S. Nishiyama, “2008-2009 Yılı Sabuniye Höyüğü Kazıları”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 299-314.
- Polat Becks 2014 B. A. Polat Becks, “Komama’nın Kuzey Territoriumunda Yeni Keşfedilen Bir Yerleşme: Pancarlı Tepe”, *Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/11, 227-239.
- Radner-Vacek 2020 K. Radner, A. Vacek, “The Site of Al-Mina, the Port Of Ahta and Mediterranean Trade In the Age of the Assyrian Empire”, in: *Der Alte Orient und die Entstehung der Athenischen Demokratie*, (Hrsg: C. Horst), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 108-171.
- Somuncuoğlu 2003 S. Somuncuoğlu, *Sorularla Belgelerle Kıbrıs, Çözüm mü Çözülme mi*, Ankara: Zembil Basım Yayın Limited Şirketi.
- Şahin 2017 F. Şahin, “A New Excavation in the Mediterranean: Adana’s Tepebağ Höyük”, *Anmed new Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia*, 15, 1-10.
- Şenol-Aşkın 2007 A. K. Şenol, E. Aşkın, “Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagıdos* (Ed. S. Durugöl), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Adalya Ekyayın Dizisi: 6, 241-297.
- Şenoğlu 2013 B. Şenoğlu, *Antik Dönem’de Kıbrıs’ta zeytinyağı-şarap üretimi ve ticareti*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şevketoğlu 2018 M. Şevketoğlu, “Tathısu-Çiftlikdüzü (Akanthou-Arkosykos): Kıbrıs Erken Neolitik Toplumunu ve Deniz İlişkileri”, *Tina Denizcilik ve Arkeoloji Dergisi*, 9, 9-28.

- Tekocak-Zoroğlu 2013 M. Tekocak, L. K. Zoroğlu, “Kelenderis’te Bulunan Bir Grup Roma Dönemi Ticari Amphorası ve Düşündürdükleri” *Olba*, XXI, 109-140.
- Webb 2022 J. M. Webb, “Cyprus’ maritime connectivity before and during the transition to the Late Bronze Age. The case of the north and northwest”, in: *Beyond Cyprus: Investigating Cypriot Connectivity in the Mediterranean from the Late Bronze Age to the End of the Classical Period* (Ed. G. Bourogiannis), Athens, 23-34.
- Yağcı 2003 R. Yağcı, “Soli/ Pompeiopolis 2001 Kazıları”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 513-520.
- Yağcı 2007 R. Yağcı, “Soli-Pompeiopolis 2005 Yılı Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 175-184.
- Yıldırım 2019 N. Yıldırım, “Eski Doğu Akdeniz’de Bir Krali Liman Al Mina”, *Archivum Anatolicum*, 13/2, 185-201.

İnternet Kaynakları

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=9385&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=9385&html=ages_detail_t.html&layout=web) (20.04.2021)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=5059&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=5059&html=ages_detail_t.html&layout=web) (4.07.2021)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=11668&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=11668&html=ages_detail_t.html&layout=web) (25.04.2021)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2766&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2766&html=ages_detail_t.html&layout=web) (7.05.2021)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=9006&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=9006&html=ages_detail_t.html&layout=web) (6.05.2021)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=11126&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=11126&html=ages_detail_t.html&layout=web) (7.05.2021)

<https://mugla.ktb.gov.tr/TR-273357/marmaris-muzesi.html> (8.05.2021)

